แว่นธรรมปฏิบัติ

โดย

พระอาจารย์ ภัททันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ

สำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม ชลบุรี

จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระราชอุทัยกวี (พุฒ สุทฺโต)

ณ ฌาปนสถานวัดมณีสถิตกปิฏฐาราม

อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

๒๑ เมษายน ๒๕๓๔

คำปรารภ

เจ้าภาพได้กำหนดการพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าคุณพระราชอุทัยกวี (พุฒ สุทฺโต ป.ธ. ๕) ซึ่งถึงแก่มรณภาพ ในวันอาทิตย์ที่ ๒๑ เมษายน ๒๕๓๔ ณ ฌาปน-สถานวัดมณีสถิตกบิลฐาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

ท่านเจ้าคุณพระราชอุทัยกวี เป็นพระเถระผู้ใหญ่ มีจิตใจหนักแน่น มีคุณ-ธรรมสูง น่านับถือ เป็นผู้ที่มีความกตัญญูต่อครูบาอาจารย์และสำนัก ข้าพเจ้ารู้จักกับท่านในฐานะอาจารย์กับศิษย์ เมื่อคราวที่ท่านไปฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่สำนักวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ พระนคร

ในการพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ ข้าพเจ้าจึงได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง "แว่นธรรมปฏิบัติ" เป็นอนุสรณ์ โดยได้รับความอุปถัมภ์จาก คุณถุงเงิน คุณหย่วน แซ่ห่าน เพื่อแจกเป็นธรรมบรรณาการ แก่ท่านผู้มีเกียรติ ที่ได้มาร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ หวังว่าหนังสือเล่มนี้คงอำนวยประโยชน์แก่ท่านที่สนใจเป็นอย่างดี

พร้อมกันนี้ขออนุโมทนาขอบคุณ คุณถุงเงิน คุณหย่วน แซ่ห่าน ที่ได้รับเป็นเจ้าภาพให้จัดพิมพ์หนังสือนี้เป็นอย่างยิ่ง

ขออำนาจแห่งบุญกุศลคุณความดีทั้งปวง อันเกิดจากการจัดพิมพ์หนังสือเป็นวิทยาธรรมานุสรณ์ครั้งนี้ จงเป็นอุปัตถัมภกบันดาลให้ท่านเจ้าคุณพระราชอุทัยกวี ประสบแต่อิฐคุณมนุญผลในสุคติสัมปรายภพสมประสงค์ จงทุกประการ เทอญ.

พระอาจารย์ภัททันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ

สำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม
อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี
๑๑ มีนาคม ๒๕๓๔

อารัมภบท

พุทธบริษัท ผู้ได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานผ่านไปแล้ว มักอยู่ในความเพ่งเล็งของบุคคลอื่น ๆ ถ้าผู้นั้นประพฤติย่อหย่อนทางกาย วาจา ไปบ้างแม้เพียงสักเล็กน้อย ก็มักจะก่อให้เกิดความสงสัยในคุณธรรมของผู้นั้น โดยจะกล่าวว่า ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรม-ฐานผ่านไปแล้ว เหตุใดจึงยังประพฤติตนเช่นนั้นอยู่ทำนองจะให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานผ่านไปแล้วทุกท่าน มีความประพฤติเสมอด้วยพระอรหันต์ขิณาสพ ซึ่งเป็นผู้หมดกิเลสอย่างสิ้นเชิงแล้ว แต่ตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมเป็นไปไม่ได้

อีกประการหนึ่ง พุทธบริษัทผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานบางท่าน ซึ่งไม่ได้ศึกษาฝ่ายพระปริยัติธรรมมาก่อน เมื่อปฏิบัติผ่านไปแล้ว ก็มีความสงสัย ไม่แน่ใจว่าการปฏิบัติของตนนั้นมีผลเพียงไร ยิ่งท่านผู้ประพฤติอยู่ในศีลกินในธรรม เป็นอย่างดีมาตั้งแต่ก่อนปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยแล้ว เมื่อได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานผ่านไปแล้ว ก็มักจะสังเกตไม่ได้ว่า มีอะไรผิดแปลกไปกว่าแต่ก่อนที่ยังมิได้ปฏิบัติ อุปมาเหมือนเอาผ้าขาวที่สะอาดอยู่แล้วมาซักใหม่อีกครั้งหนึ่ง ความขาวและความสะอาดที่เพิ่มขึ้นใหม่ ย่อมเห็นได้ยากฉันใด ท่านผู้ประพฤติอยู่ในศีลกินในธรรมเป็นอย่างดีมาแต่เดิม เมื่อได้ปฏิบัติผ่านไปแล้วก็ย่อมจะสังเกตเห็นได้ยากฉันนั้น แต่ทั้งนี้มิใช่เพราะไม่มีอะไรดีขึ้น หากแต่ไม่รู้จักพระปริยัติธรรมดีพอที่จะสังเกตได้เท่านั้น

ปรากฏการณ์ทั้ง ๒ สถาน ที่ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่าง ดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นเพราะขาดการศึกษา ทางฝ่ายพระปริยัติธรรมนั้นเอง โดยปรารภเหตุดังกล่าวนี้จึงเห็นสมควรจะได้แสดงพระปริยัติธรรมไว้เป็นหลักฐาน ให้เป็นที่เข้าใจกันว่า พระบาลีตลอดจนอัฏฐ-กถาฎีกา ท่านได้จำแนกแจกข้อธรรมไว้เป็นหมวดหมู่อย่างไร อกุศลบางประเภทแม้จะมีชื่อเรียกเป็นอย่างเดียวกัน แต่เมื่อรวมอยู่ในหมวดหมู่ต่างกัน ก็อาจมีความหมายต่างกันไป

ได้ เช่นโลภะ ในอภิชฌากายคันถะ กับโลภะ ในอกุศลกรรมบถเบื้นต้น และในบรรดาอกุศลนั้นพระอริยบุคคลชั้นใด ละอกุศลประเภทใด ได้มากน้อยอย่างไร เมื่อนักศึกษาและนักปฏิบัติได้ศึกษา จนรู้แจ้งแทงตลอดข้อธรรมดังกล่าวนี้ด้วยดีแล้ว ก็จะสามารถพิจารณาวินิจฉัยบุคคลอื่นหรือแม้ตนเองได้โดยถูกต้อง ไม่หลงสำคัญผิดๆ ด้วยอำนาจมานะทิฏฐิบันดาลให้เบื้นไป

เพราะฉะนั้นในหนังสือเล่มนี้ จะได้แสดงข้อธรรมฝ่ายอกุศลทั้งหลาย เริ่มแต่สัญโญชน์เบื้นต้นไป จนถึงอุปกิเลสเบื้นที่สุด และเพื่อให้หนังสือนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นได้แสดงบทพิเศษ คือ จำแนกประเภทแห่งพระอริยะไว้โดยพิศดารในตอนท้ายอีกด้วย ขอท่านสาธุชนทั้งหลายผู้ใคร่ต่อธรรม ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จงพยายามศึกษาหาความรู้ความฉลาด ในหนังสือเล่มนี้โดยเคารพเทอญ

สารบาญ

บทที่	๑	สัญโญชน์	หน้า ๑
บทที่	๒	กิเลส	,, ๓๔
บทที่	๓	มิจฉัตตะ	,, ๔๐
บทที่	๔	โลกธรรม	,, ๔๔
บทที่	๕	มัจฉริยะ	,, ๔๗
บทที่	๖	วิปัลลาส	,, ๕๕
บทที่	๗	คันถะ	,, ๕๙
บทที่	๘	อคติ	,, ๖๑
บทที่	๙	อาสวะ	,, ๖๔
บทที่	๑๐	โอฆะ	,, ๖๘
บทที่	๑๑	โยคะ	,, ๗๐
บทที่	๑๒	นิวรณ์	,, ๗๑
บทที่	๑๓	ปรามาสะ	,, ๗๔
บทที่	๑๔	อุปาทาน	,, ๗๕
บทที่	๑๕	อนุสัย	,, ๗๙
บทที่	๑๖	มละ	,, ๘๒
บทที่	๑๗	อกุศลกรรมบถ ๑๐	,, ๘๓
บทที่	๑๘	อกุศลจิตตุปบาท	,, ๑๐๘
บทที่	๑๙	อุปกิเลส	,, ๑๑๐
บทพิเศษ			,, ๑๑๓

บทที่ ๑

สัญโญชน์ ๑๐

สญฺโญเชนฺติ พนฺธนฺตีติ = สญฺโญชนานิ

ธรรมชาติใด ,ทำการร้อยรัดสัตว์ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **สัญโญชน์**

อธิบายว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่ต้องเวียนเกิดเวียนตาย และได้รับสุขบ้างทุกข์บ้างนั้น ย่อมเนื่องมาจากเหตุที่ตนได้ประกอบไว้ เหตุมี ๖ ประการ ซึ่งเป็นฝ่ายกุศล ๓ อกุศล ๓

เหตุฝ่ายกุศล ๓ คือ	อโลภเหตุ	องค์ธรรมได้แก่	อโลภเจตสิก
	อโทสเหตุ	,, ,,	อโทสเจตสิก
	อโมหเหตุ	,, ,,	ปัญญินทรีย์เจตสิก
เหตุฝ่ายอกุศล ๓ คือ	โลภเหตุ	,, ,,	โลภเจตสิก
	โทสเหตุ	,, ,,	โทสเจตสิก
	โมหเหตุ	,, ,,	โมหเจตสิก

สัญโญชน์ทั้งหลาย ซึ่งมีอยู่ ๑๐ ประการนี้ เป็นผู้ผูกหรือร้อยรัดสัตว์โลกให้ติดอยู่กับภพ ให้ต้องเสวยผลแห่งการกระทำของตน ไม่ให้มีโอกาสพ้นไปจากสังสารวัฏได้เลย นอกจากสัญโญชน์นั้นจะขาดเพราะการทำลายโดยอำนาจของอริยมรรคเท่านั้น จึงจะมีโอกาสพ้นจากสังสารวัฏได้

สัญโญชน์ ๑๐ ประการ คือ

๑. ทิฏฐิสัญโญชน์
๒. วิจิกิจฉาสัญโญชน์
๓. สีลัพพตปรามาสสัญโญชน์
๔. กามราคสัญโญชน์
๕. ปฏิฆสัญโญชน์
๖. รูปราคสัญโญชน์
๗. อรูปราคสัญโญชน์
๘. มานสัญโญชน์
๙. อุทธัจจสัญโญชน์
๑๐. อวิชชาสัญโญชน์

๑. ทิฏฐิสัญโญชน์

สนฺโต กาโย = สกฺกาโย

สกฺกาเย ปวตฺตา ทิฏฺฐิ = สกฺกายทิฏฺฐิ

สภาวธรรมที่มีอยู่อย่างแท้จริงนั้น คือขันธ์ ๕ ความเข้าใจผิดในขันธ์ ๕ ชื่อว่า **สักกายทิฏฐิ**

ทิฏฐิสัญโญชน์นี้หมายถึงสักกายทิฏฐิ ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่สำคัญยิ่ง ในอันที่จะทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องวนอยู่ในห้วงแห่งวัฏฏะ โดยจะนับประมาณเวลามิได้ จึงเป็นสภาวธรรมอันสมควรที่ท่านสาธุชนทั้งหลาย จะพึงศึกษาและพิจารณาให้ทราบถึงสภาวลักษณะ เพื่อเป็นแนวทางที่จะนำความสุขสวัสดีมาสู่ชีวิตของท่าน ในเมื่อท่านได้ถอนหรือทำลายเสียได้ซึ่งสักกายทิฏฐินี้โดยเด็ดขาด

ถาม คำว่า **สักกายทิฏฐิ** หมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ สักกายทิฏฐิหมายความว่า ความเห็นผิดในขันธ์ ๕ โดยมีความเชื่อว่าขันธ์ ๕ นั้น เป็นสัตว์ เป็นบุคคล ตัวตน เราเขา เช่นในการนั่งว่าเรานั่ง ในการนอนว่าเรานอน ในการยืนว่าเรายืน ในการเดินว่าเราเดิน ความเข้าใจผิดเช่นนี้ชื่อว่า สักกายทิฏฐิ อันเป็นความเห็นผิด

ถาม ปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าละสักกายทิฏฐิได้ ?

ตอบ การกำหนดรูปนาม โดยมีสติกำหนดสังขารอารมณ์[๑] ตามทวารทั้ง ๖ ในขณะกระทบกับอารมณ์ภายนอก มีสติกำหนดรู้เฉพาะปรมัตถอารมณ์ละเสียซึ่งบัญญัติต่าง ๆ[๒] การปฏิบัติดังกล่าวนี้ จัดว่าจะสักกายทิฏฐิได้

ถาม การกำหนดรูปนามเช่นนี้จะมีประโยชน์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ การกำหนดเช่นนี้ย่อมทำลาย **สักกายทิฏฐิ** อันยึดถือว่ามีสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ซึ่งเป็นเหตุให้ติดอยู่ในความหมุนเวียนของวัฏฏสงสาร[๓] อันเต็มไปด้วยทุกข์

ถาม การกำหนดรู้รูปนามตามสภาวอารมณ์ดังกล่าวมานี้ จะมีได้แก่บุคคลใดบ้าง ?

ตอบ จะมีได้เฉพาะผู้ที่มีสมาธิญาณแก่กล้า ซึ่งได้แก่พระอริยบุคคล มีพระโสดาบันบุคคลเป็นต้น[๔]

ถาม พระโสดาบันบุคคลจะเห็นรูปนามโดยปรมัตถอารมณ์อยู่เสมอหรือ ?

ตอบ หามิได้ พระโสดาบันบุคคลจะเห็นรูปนามโดยปรมัตถอารมณ์ เฉพาะในขณะที่มีสติกำหนดรู้เท่านั้น ถ้าไม่มีสติกำหนดรู้ก็ย่อมเห็นตามบัญญัติอารมณ์นั้นเอง

ถาม ที่กล่าวเช่นนี้ มีหลักฐานแสดงให้ปรากฏได้บ้างหรือไม่ ?

ตอบ มีปรากฏอยู่หลายเรื่อง แต่ในที่นี้จะแสดงเพียงเรื่องเดียว คือ ในสมัยพุทธกาล นางวิสาขามหาอุบาสิกา ซึ่งได้บรรลุโสดาปัตติผล ในขณะฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ เมื่อมีอายุได้เพียง ๗ ปี ภายหลังเมื่อมีวัย

---

๑. สังขารอารมณ์ คือ รูปนาม

๒. บัญญัติ คือ ผู้หญิง ผู้ชาย สีเขียว ขาว ดำ แดง เป็นต้น

๓. วัฏฏสงสาร คือ การเกิดแล้วต้องแก่และตาย แล้วก็ต้องเกิด แก่ และตายอีก

๔. ผู้เป็นปุถุชน แม้บางขณะ จะมีการเห็นรูปนามโดยปรมัตถอารมณ์ก็ตาม แต่การทำลายสักกายทิฏฐินั้น เป็นเพียงตทังคะ คือทำลายได้ชั่วขณะที่มีการกำหนดและวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นเท่านั้น ถ้าวิปัสสนาญาณเสื่อม สักกายทิฏฐิก็เจริญขึ้นอีก ซึ่งต่างกับอริยบุคคล เพราะเมื่อทำลายด้วยอริยมรรคแล้ว ไม่กลับเจริญขึ้นได้อีกเลย

อันสมควรเธอก็ได้เข้าสู่ชีวิตครองเรือน และมีบุตรธิดาเป็นจำนวนถึง๒๐คน จึงแสดงให้เห็นว่าพระโสดาบันบุคคลนั้น ไม่ได้เห็นรูปนามโดยปรมัตถ-อารมณ์เสมอทุกขณะ

ถาม เพราะเหตุใด พระอริยบุคคลขั้นนางวิสาขา จึงไม่สละสมบัติเคหสถานเพื่อไปบำเพ็ญพรตอยู่ตามป่า?

ตอบ ข้อนี้ต้องตอบยาวหน่อย โดยยกเรื่องในสมัยพุทธกาลให้ปรากฏ ในสมัยนั้น ณ กรุงสาวัตถีมีพลเมืองประมาณ ๗ โกฏิเศษ ในจำนวนนี้เป็นผู้บรรลุธรรมขั้นอริยบุคคล ประมาณ ๕ โกฏิเศษ อีก ๒ โกฏิเศษยังเป็นปุถุชนอยู่ในจำนวน ๒ โกฏิเศษนี้เป็นพุทธมามก ๑ โกฏิเศษ อีก ๑ โกฏิเศษถือลัทธิอื่น พระอริยบุคคลดังกล่าวนี้นอกจากพระอรหันต์แล้ว ยังปกครองบ้านเรือนอยู่ทั้งสิ้น แต่ท่านประกอบการเลี้ยงชีพเป็นสัมมาอาชีวะ[๑] โดยสุจริตธรรม เหตุที่ยังไม่สละสมบัติเคหสถานเพื่อไปบำเพ็ญพรต ก็เพราะยังละโลภทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตตุปบาทไม่ได้

ถาม ถ้าเช่นนั้นก็จะไม่ผิดอะไรกับสามัญชนนัก เพราะยังมีการประกอบอาชีพอยู่ หรือจะมีอะไรที่ท่านละได้เป็นพิเศษบ้าง ขอให้อธิบายด้วย?

ตอบ มี และสำคัญยิ่ง คือท่านละสักกายทิฏฐิได้เด็ดขาด และการประกอบอาชีพก็เป็นสัมมาอาชีวะ

ถาม ถ้าเช่นนั้น ขอได้อธิบายถึงประโยชน์ของการละสักกายทิฏฐิด้วย?

---

๑. **สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม ได้แก่การค้าขายสินค้าซึ่งเว้นของ ๕ อย่าง คือ (๑) ค้าขายสุรา (๒) ค้าขายยาพิษ (๓) ค้าขายสัตว์ (๔) ค้าขายเนื้อสัตว์ (๕) ค้าขายมนุษย์ ผู้ค้าของ ๕ อย่างนี้ แม้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม เป็นมิจฉาอาชีวะ การเลี้ยงชีพที่ผิดทั้งสิ้น**

ตอบ การที่พระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระโสดาบันเป็นต้น ละสักกายทิฏฐิได้เด็ดขาดนั้น เป็นผลให้การเกิดการตาย คือความหมุนเวียนในวัฏฏสงสารของท่านน้อยลง โดยกำหนดอีกเพียง ๗ ชาติเป็นอย่างมาก และจะไม่ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉานเลย หมายความว่าปิดประตูอบายได้เด็ดขาด

เรื่องสักกายทิฏฐินี้พระพุทธองค์ได้ทรงเทศนาแด่พระภิกษุ ดังปรากฏอยู่ในสังยุตตนิกายพระบาลีว่า

สตฺติยา วิย โอมฏฺโฐ ทุยหมาโน ว มตฺถเก
สกฺกายทิฏฺฐิ ปหานาย สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช

แปลเป็นใจความว่า ภิกษุผู้เห็นภัยในสงสาร รู้สึกตนประหนึ่งว่าถูกศัสตราวุธอันมีคมทิ่มแทงอยู่ หรือดุจถูกไฟไหม้ลวกอยู่บนศีรษะ พึงเป็นผู้มีสติ ไม่ประมาท อยู่เถิด[๑] เพื่อจะได้กำจัดเสียซึ่งสักกายทิฏฐิ ความยึดถือมั่นว่าเบญจขันธ์เป็นรูปกายนามกายของตน

อธิบายว่า เสมือนบุคคลผู้ถูกอาวุธมีคมแหลม (หอก) บั่กอยู่ที่อก บุคคลนั้นต้องเพียรพยายามเพื่อถอนออก ยิ่งกว่าจะคิดทำธุระอื่น

หรือเสมือนหนึ่ง บุรุษผู้ถูกไฟเผาลวกอยู่บนศีรษะ มีความร้อนยิ่งนัก ต้องเร่งรีบที่จะดับไฟอยู่มิได้หยุดยั้ง

อุปมานี้ฉันใด สักกายทิฏฐิก็มีอุปมัยฉันนั้น คือ บุคคลทั้งหลาย[๒] ต้องได้รับความเดือนร้อนวุ่นวายอยู่ด้วยทุกข์ทั้งหลาย มีชาติทุกข์เป็นต้น ให้เวียนวนลงสู่อบายภูมิโดยไม่อาจนับครั้งได้ ก็เพราะอำนาจของสักกายทิฏฐินี้

---

๑. คำว่า **มีสติไม่ประมาทอยู่ในที่นี้ ได้แก่การเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือกำหนด กาย เวทนา จิต ธรรม**

๒. **คำว่า บุคคลทั้งหลายในที่นี้ หมายเอาเฉพาะปุถุชน**

ฉะนั้น เมื่อสาธุชนทราบเช่นนี้แล้ว พึงพยายามประกอบความเพียรเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ โดยการกำหนดรูปนามให้เห็นชัด กำจัดเสียซึ่งบัญญัติทั้งหลายเพื่อให้เห็นปรากฏชัดตามสภาวธรรม อันเป็นทางที่จะบรรลุถึงซึ่งอริยมรรค อริยผล จึงจะเป็นการทำลายล้างสักกายทิฏฐิให้ปราศจากไปโดยไม่มีเหลือ สักกายทิฏฐิสัญโญชน์นี้พระโสดาบันบุคคลละได้เด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน)

จบ สักกายทิฏฐิสัญโญชน์

๒. วิจิกิจฉาสัญโญชน์

สภาวำ วิจินนฺโต กิจฺฉติ กิลมติ เอตายาติ = วิจิกิจฺฉา

บุคคลพิจารณา ซึ่งสภาวธรรม ย่อมตัดสินใจไม่ได้ ย่อมลำบาก ด้วยธรรมชาตินั้น เพราะฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า **วิจิกิจฉา**

วิจิกิจฉา เป็นอกุศลธรรม นับเป็นสัญโญชน์ประการหนึ่ง ในสัญโญชน์ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรจะศึกษาให้เข้าใจ เช่นเดียวกันกับสักกายทิฏฐิที่แสดงมาแล้ว

ถาม วิจิกิจฉาหมายความว่ากระไร ?

ตอบ วิจิกิจฉาหมายความว่า ความสงสัย

ถาม สงสัยอะไร ?

ตอบ สงสัยสภาวะ มี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น สงสัยอื่น ๆ เช่น การสงสัยในวิชาความรู้ที่กำลังศึกษาเล่าเรียน หรือสงสัยชื่อคน ชื่อสิ่งของ ชื่อบ้านเมือง เหล่านี้เป็นต้น ไม่เป็นวิจิกิจฉาสัญโญชน์

ถาม ที่กล่าวเช่นนี้มีหลักฐานแสดงหรือไม่ ?

ตอบ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ใน **โสตาปตฺติสงฺยุตฺต** นิกายว่า

พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหติ
ธมฺเม อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหติ
สงฺเฆ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหตีติ

แปลเป็นใจความว่า

ประกอบด้วยความเลื่อมใสในคุณพระพุทธเจ้า โดยไม่หวั่นไหว

ประกอบด้วยความเลื่อมใสในพระธรรมเจ้า โดยไม่หวั่นไหว

ประกอบด้วยความเลื่อมใสในพระสงฆ์เจ้า โดยไม่หวั่นไหว เป็นต้น

อันความประกอบด้วย ความเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัยนี้ เป็นสภาพธรรมที่ตรงกันข้ามกับ วิจิกิจฉา

ถาม ขอได้อธิบายถึงศรัทธาความเลื่อมใส อันทำลายความสงสัยในคุณพระของพระพุทธเจ้า ว่าเป็นอย่างไร ?

ตอบ ความเลื่อมใสในพระคุณของพระพุทธเจ้าโดยไม่หวั่นไหวนี้ เป็นความเลื่อมใสอย่างแท้จริง ไม่ใช่เกิดจากความเชื่อตาม ๆ กันมา เช่น บิดามารดา หรือบรรพบุรุษเป็นพุทธศาสนิกชน บุตรหลานก็นับถือสืบต่อกันมา เช่นนี้ยังไม่จัดเข้าในความเลื่อมใสอย่างแท้จริง เพราะอาจเปลี่ยนแปลงได้

ถาม จะเปลี่ยนแปลงได้อย่างไรบ้าง ?

ตอบ อาจเปลี่ยนแปลงได้ ในเมื่อถูกชักชวนให้เลื่อมใสในศาสนาอื่นด้วยคำพูดอันชาญฉลาดของนักพูดผู้มีวาทศิลป์

ถาม ถ้าเช่นนั้นขอทราบว่า ศรัทธาความเลื่อมใสชนิดที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นอย่างไร ?

ตอบ ความเลื่อมใสศรัทธาชนิดที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงนั้น เรียกว่า **อเวจฺจปฺปสาท** อเวจจัปปสาทะ จะเกิดได้แต่เฉพาะโยคีบุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ กำหนดรูปนามตามอารมณ์เป็นปัจจุบันธรรมอยู่ เมื่อเห็นรูปนามตามสภาวะที่เป็นจริงโดยชัดแจ้งแล้ว จะรู้สึกด้วยปัญญาญาณว่าสภาพธรรมทั้งหลายมีแต่รูปกับนามเท่านั้น สมจริงตามที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาไว้จริง ๆ หนอ ข้อนี้เป็นเหตุให้ อเวจจัปปสาทะ คือความเลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหวเกิดขึ้น

ถาม ถ้าเช่นนั้นความเลื่อมใสดังกล่าวนี้ จัดว่าเป็นความเลื่อมใสที่แท้แล้วหรือ ?

ตอบ ยังก่อน เพราะความเลื่อมใสเช่นนี้ยังอ่อนอยู่ จะเกิดและตั้งอยู่ชั่วขณะที่กำลังพิจารณาเห็นอยู่เท่านั้น จึงยังไม่สามารถทำลายวิจิกิจฉาได้เด็ดขาด ถึงแม้ว่าจะเห็นรูปนามมีความเกิดดับอยู่โดยสภาพของความไม่เที่ยง หรือจะเห็นรูปนามมีความเกิดดับอยู่โดยสภาพของความทนอยู่ไม่ได้ หรือจะเห็นรูปนามมีความเกิดดับอยู่ในสภาพของความเป็นสิ่งบังคับบัญชาไม่ได้ไม่ใช่ตัวตน ถอนเสียซึ่งอัตตะความเห็นว่ามีตัวตนก็ดี ก็เห็นชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น การเห็นเช่นนี้ก็ยังไม่อาจทำลายวิจิกิจฉา หรือทำความเลื่อมใสในพระพุทธคุณอย่างแท้จริงได้

ถาม ขอได้แสดงถึง ศรัทธาความเลื่อมใสในพระพุทธคุณโดยแท้จริง ซึ่งสามารถทำลายวิจิกิจฉาได้อย่างเด็ดขาดด้วย ว่าเป็นอย่างไร ?

ตอบ เมื่อโยคีบุคคลปฏิบัติถึงสังขารุเปกขาญาณ มีความวางเฉยต่อรูปนามที่เกิดดับอยู่ตามธรรมดา และเมื่อสมาธิแก่กล้าขึ้น ทั้งประกอบด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น สมบูรณ์และสม่ำเสมอกันด้วยดีแล้ว จะส่งให้เข้าถึงมรรคญาณ, ผลญาณ มีนิพพานเป็นอารมณ์ โดยทิ้งสังขารอารมณ์ (รูปนาม) ต่อจากนั้นผู้ปฏิบัติก็จะรู้ชัดด้วยตนเองว่า ได้ถึงแล้วซึ่งมรรคธรรม, ผลธรรม และเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาความเลื่อมใส ในพระพุทธคุณโดยเที่ยงแท้แน่นอน ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ดังนี้จึงทำลายวิจิกิจฉาได้โดยเด็ดขาด เรียกว่าอเวจจัปปสาทศรัทธา

ถาม ถ้าเช่นนั้นมิหมายความว่า พระอริยบุคคลเท่านั้นที่ทำลายวิจิกิจฉาได้เด็ดขาด ถ้าไม่ใช่พระอริยบุคคลแล้ว ก็ไม่อาจทำลายวิจิกิจฉาได้เด็ดขาดเช่นนั้นหรือ ?

ตอบ ถูกแล้ว ถ้าไม่ใช่พระอริยบุคคลแล้วจะทำลายวิจิกิจฉาเป็นสมุจเฉทไม่ได้เลย ข้อนี้เป็นความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธคุณ

ถาม ขอให้แสดงความเลื่อมใสในพระธรรมคุณต่อไป ความเลื่อมใสในพระธรรมคุณนี้มีความแตกต่างกันอย่างไรบ้าง ?

ตอบ ความเลื่อมใสในพระธรรมคุณมีหลายชั้น สำหรับความเลื่อมใสอย่างสามัญ ซึ่งได้แก่ความเลื่อมใสที่เกิดจากการฟังพระธรรมเทศนา คือมีความซาบซึ้งในธรรมรสแห่งพระธรรมเทศนานั้น ถึงกับเปล่งวาจาว่าสาธุ ๆ หรือมีความนิยมนับถือตามบรรพบุรุษเช่นนี้ ยังไม่จัดว่าเป็นศรัทธาอย่างแท้จริง แม้จะมีความเคารพในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็เพียงนิยมตาม ๆ กันเท่านั้น เช่นนี้เรียกว่า ปสาทศรัทธา

ถาม ถ้าเช่นนั้น (ขอให้แสดง) ความเลื่อมใสในพระธรรมอย่างแท้จริง (ด้วย)?

ตอบ ผู้ที่จะบริบูรณ์ด้วยศรัทธาความเลื่อมใสในพระธรรมอย่างแท้จริงนั้น ต้องเป็นผู้ที่ได้บรรลุอริยธรรม มีจิตหยั่งลงสู่กระแสพระนิพพาน คือได้ผ่านมรรคผลนิพพาน จึงจะได้ชื่อว่ามีความเลื่อมใสในพระธรรมอย่างไม่หวั่นไหวโดยแท้จริง เพราะได้ประสพพระนิพพานด้วยตนเอง จึงมีความเห็นแน่นอนว่า มรรคผลนิพพานนั้นในโลกนี้มีจริง ๆ

ถาม ขอได้แสดงความเลื่อมใสศรัทธาในพระสงฆเจ้าต่อไปว่ามีกี่ประการ และต่างกันอย่างไร ?

ตอบ ความเลื่อมใสในพระสงฆ์นั้นมี ๒ ประการ ประการแรกคือเลื่อมใสในสมมติสงฆ์ ความเลื่อมใสเช่นนี้ไม่นับเป็นความเลื่อมใสอย่างแท้จริง ส่วนความเลื่อมใสศรัทธาอันแท้จริงนั้น ได้แก่ความเลื่อมใสในปรมัตถสงฆ์ คือพระอริยบุคคล

ถาม ความเลื่อมใสในปรมัตถสงฆ์นั้น จะเกิดแก่บุคคลใดได้บ้าง ?

ตอบ เกิดได้ในบุคคลที่เห็นหรือรู้ว่ามีอริยสงฆ์ในโลกนี้อย่างแท้จริง และผู้ที่จะเห็นหรือรู้ว่ามีอริยสงฆ์อย่างแท้จริงก็ต้องเป็นผู้ที่ปฏิบัติจนได้มรรคธรรม ผลธรรมเสียก่อน

ถาม ขอได้ชี้แจงถึงความเลื่อมใสในปรมัตถสงฆ์ หรือพระอริยบุคคล ว่ามีลักษณะอย่างไร ?

ตอบ พระอริยบุคคลมี ๔ จำพวก ต่างกันโดยการประหาณกิเลสด้วยอำนาจของอริยมรรค ๔ ครั้ง คือ โสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นย่อมทำลายกิเลสบางส่วนให้หมดไป ผู้ใดปฏิบัติได้บรรลุธรรมขั้นนี้ ตนเองก็มีความรู้ตนเองอยู่ว่ากิเลสของตนบางส่วนได้ถูกทำลายด้วยอำนาจ อริยมรรคที่ตนปฏิบัติมา จึงพิจารณาทราบถึงการปฏิบัติของผู้อื่น ด้วยการบรรลุธรรมขั้นสูงขึ้นไป มีพระสกทาคามิและพระอนาคามีบุคคลเป็นต้น ว่าท่านเหล่านั้นก็ย่อมมีการทำลายกิเลสให้เบาบางและขาดสูญอย่างเด็ดขาดในบางส่วน เช่นที่ตนได้ปรากฏมาแล้ว

แม้ที่สุดการปฏิบัติขั้นสูงสุด อันเป็นการทำลายกิเลสทั้งหมดได้เด็ดขาดโดยไม่เหลือ ด้วยอำนาจอรหัตตมรรคก็ต้องมีได้โดยแน่นอน เช่นนี้ชื่อว่าเป็นผู้มีศรัทธาโดยแท้จริงเรียกว่า อเวจจัปปสาทศรัทธา คือเชื่อว่าพระอริยสงฆ์ในโลกนี้มีจริง

ถาม ถ้าเช่นนั้นหมายความว่า อริยบุคคลชั้นโสดาบันนี้สิ้นความสงสัยในพระรัตนตรัยทั้งสิ้นใช่ไหม ?

ตอบ ใช่ สิ้นสงสัยแน่นอน ดังมีเรื่องปรากฏในสมัยพุทธกาล ซึ่งจะยกมาแสดงเป็นอุทาหรณ์ เพื่อจะได้พิจารณาเปรียบเทียบดู คือ

มีชายผู้หนึ่งเป็นบุรุษเข็ญใจอนาถาหาที่พึ่งมิได้ ดำรงชีพอยู่ด้วยการภิกขาจร นอกจากความยากไร้ดังกล่าวแล้ว ยังมีโรคร้ายอันเป็นที่น่ารังเกียจแก่สังคม คือเป็นโรคเรื้อนอันทำให้ร่างกายพิการอีกโสตหนึ่งด้วย

เช้าขึ้นบุรุษผู้หาที่พึ่งมิได้นี้ก็ถือบ้าง เดินเขยกไปบ้าง เที่ยวขออาหารจากผู้ใจบุญยังชีพไปวันหนึ่งๆ เขาผู้นี้ชื่อว่าสุปพุทธะ ชายผู้มีนามว่าสุปพุทธะนี้ได้รับความทรมานจากโรคร้ายประจำตัวด้วยอาการคันและเจ็บปวดแสบร้อนเพียงไร ท่านคงพอจะนึกวาดภาพอันแสนสังเวชเหล่านั้นได้

วันหนึ่งนายสุปพุทธะถัดไปถึงพระวิหาร ที่พระบรมศาสดากำลังทรงแสดงธรรมเทศนาสั่งสอนประชุมชนอยู่ เขามีความเลื่อมใสปรารถนาจะเข้าไปฟังบ้าง แต่ดูสภาพตนเองแล้วก็อนาถใจ จึงยับยั้งไว้ เพียงนั่งแอบอยู่ที่ริมประตูวิหาร แล้วตั้งจิตเงี่ยโสตประสาทสดับพระธรรมเทศนานั้น

แม้เพียงที่ได้โอกาสอันน้อยในการสดับพระธรรมเทศนานั้น สุปพุทธะก็สามารถได้บรรลุธรรมวิเศษ คือโสดาปัตติผลเป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนานี้ ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในอริยธรรมที่ตนได้บรรลุ เขาคิดจะเข้าไปถวายอภิวาท และประกาศตนเป็นอุบาสกเฉพาะพระพักตร์พระศาสดา แต่ก็ต้องสกดใจไว้ด้วยความสลดในเรือนร่างอันน่าสังเวชของตนอีกวาระหนึ่ง

ครั้นเมื่อพระพุทธองค์จบพระธรรมเทศนาแล้ว หมู่พุทธบริษัททั้งหลายก็พากันออกจากพระวิหารไปสู่เคหสถานแห่งตน ๆ จนหมด เขาก็เกิดความคิดที่จะเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาอีก แต่แล้วก็ท้อใจในสภาพของตน จึงค่อย ๆ ถัดพาร่างอันทุรพลออกมาพ้นบริเวณวิหารนั้น

ในกาลนั้นจอมรินทราธิราช ปรารถนาที่จะทดลองความเลื่อมใสศรัทธาของสุปพุทธะ จึงปรากฏกายให้สุปพุทธะเห็นพระองค์ด้วยเทวานุภาพ พร้อมกับบรรลือสิงหนาทว่า เงิน! เงินเป็นสิ่งพึงปรารถนา เจ้าเป็นผู้ยากจนเข็ญใจไร้ทรัพย์ ถ้าเจ้ากล่าวว่าพระพุทธไม่มี พระธรรมไม่มี พระสงฆ์ไม่มี เราจะให้ทรัพย์แก่เจ้า ๆ ก็จะพ้นจากความยากจน

ฝ่ายสุปพุทธะ เมื่อได้ยินพระดำรัสของท้าวอมรินทร์เช่นนั้น รู้สึกไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง จึงกล่าวบริภาษตอบไปด้วยคำว่า ท่านนี้เป็นใคร ท่านจงไปให้พ้น ท่านสิเป็นผู้ยากจนแท้จริง เรานี้เป็นผู้ร่ำรวยอย่างประเสริฐสุด เพราะเราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอริยทรัพย์ ๗ ประการ คือ ศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ สุตะ จาคะ และปัญญา อันพระบรมศาสดาตรัสว่ามีแก่บุรุษ สตรีผู้ใด ผู้นั้นได้ชื่อว่าไม่ยากจน ท่านสิ เป็นบุคคลผู้ยากจน ท่านจงหลีกไปให้พ้นเรา เราไม่ต้องการอะไรจากท่านผู้เป็นพาล

ครั้นเมื่อท้าวอมรินทร์ได้สดับวาทะของสุปพุทธะเช่นนั้น ก็ทรงตระหนักในพระทัยว่า บุรุษผู้มีร่างพิการนี้เป็นผู้ได้บรรลุธรรมวิเศษโดยแท้จริง จึงอันตรธานหายวับไปในทันใดนั้น แล้วทรงปรากฏร่างเฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาทและยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง แล้วทูลแสดงเรื่องที่ตนได้ไปทดลองความเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัยของสุปพุทธะถวาย

ครั้นท้าวอมรินทร์ทูลสิ้นกระแสความแล้ว พระพุทธองค์จึงตรัสตอบว่าดูกรท้าวอมรินทร์ อย่าว่าแต่พระองค์จะได้กล่าวดังนั้นแก่สุปพุทธะอุบาสกแต่ลำพังพระองค์เองแต่องค์เดียวเลย แม้จะมีท้าวอมรินทร์สัก ๑๐ องค์ไปกล่าวดังนั้น สุปพุทธะก็จะไม่กล่าวคำปฏิเสธพระรัตนตรัยเลย เพราะเธอได้บริบูรณ์ด้วยศรัทธาในพระรัตนตรัยโดยแท้จริง ทำลายเสียซึ่งความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยสิ้นแล้ว เธอประกอบพร้อมด้วยศรัทธา ความเชื่อในพระรัตนตรัย ศีลความงดเว้นจากทุจริตทางกายวาจา หิริ ความละอายต่อบาป โอตตัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป สุตะ การฟัง จาคะ การสละบาป ปัญญา การแทงตลอดอริยสัจจ ๔ เธอได้ถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้มั่งคั่งด้วยอริยทรัพย์อันประเสริฐ เป็นอริยสาวกในพระพุทธศาสนานี้

ในระยะเวลาอันกระชั้นชิดกันนั้น ปรากฏว่ามียักษิณีตนหนึ่ง ซึ่งเป็นเวรกับสุปพุทธะในอดีตชาติที่แล้วมา ได้มาพบสุปพุทธะสัญจรอยู่ในถนนด้วยสภาพที่น่าเวทนา อาศัยอำนาจที่ตนเคยจองเวรกันไว้ในอดีตชาติ จึงทำให้ยักษิณีตนนั้นมุ่งทำลายชีวิตสุปพุทธะ จำแลงร่างจากยักษิณีเป็นกระบือแม่ลูกอ่อน วิ่งตรงเข้าใช้เขาอันแหลมคมขวิดร่างสุปพุทธะด้วยกำลังแรงและรวดเร็วยิ่ง ไม่ทันที่ผู้ใดจะทำการช่วยเหลือได้ พลันชีวิตของสุปพุทธะก็ถึงกาลอวสานในบัดนั้น และด้วยความสมบูรณ์แห่งอริยทรัพย์ จึงได้ปฏิสนธิเป็นเทพบุตรผู้มีอานุภาพมากในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์พิภพ ถึงกับเป็นที่เพ่งเล็งของเหล่าเทพบุตรผู้เจริญด้วยมหิทธิศักดิมาก่อน ซึ่งบัดนี้สู้สุปพุทธะไม่ได้ จึงพากันวิพากษ์วิจารณ์สุปพุทธะเทพบุตรถึงสภาพความเป็นอยู่ในมนุษย์โลก ว่าเป็นผู้ยากไร้อนาถาและมี

ร่างกายสกปรกโสโครกด้วยโรคอันน่าแสยงถึงเพียงนั้น ไม่น่าเลยที่จะมาเป็นผู้มีมหิทธานุภาพ ยิ่งกว่าพวกเราผู้เบี่ยมด้วยเทวฤทธิมาก่อน

เมื่อข่าวเพ่งเล็งของเทพบุตรเหล่านี้ทราบถึงท้าวอมรินทร์ ท้าวเธอจึงเรียกประชุมเทพบุตรเหล่านั้น และทรงกล่าวสุนทรกถาแสดงคุณคืออริยทรัพย์ ๗ ประการ ซึ่งสมบูรณ์บริบูรณ์พร้อมอยู่ในขันธสันดาน ของสุปพุทธะเทพบุตรผู้เป็นอริยสาวกแต่เมื่อครั้งยังเป็นอยู่ด้วยร่างของบุรุษผู้ทุพลภาพ พร้อมทั้งประทานโอวาทแก่ทวยเทพเหล่านั้น ให้ทราบถึงคุณแห่งอริยทรัพย์ทั้ง ๒ ประการ ว่าประเสริฐยิ่งกว่าทรัพย์ใดๆ แม้ทรัพย์อันเป็นทิพยสมบัติในเทวสถาน

เทพยดาทั้งหลาย เมื่อได้สดับเทวะโองการจากท้าวอมรินทร์ดังนั้น พลันก็บังเกิดความเลื่อมใสในคุณ คืออริยทรัพย์ทั้ง ๗ มีศรัทธาเป็นต้น ต่างพากันเคารพยำเกรงสุปปพุทธะเทพบุตรสืบแต่นั้นเป็นต้นมา

นี้เป็นอุทาหรณ์ที่แสดงถึงความเลื่อมใสศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย ซึ่งปรากฏแก่พระอริยบุคคลผู้ผ่านมรรคญาณ ผลญาณโดยแท้จริง

ถาม ถ้าเช่นนั้นพระอริยบุคคลคงหมดวิจิกิจฉา ความสงสัยในสิ่งทั้งปวงแล้วหรือ?

ตอบ ยังไม่สิ้นสงสัยทีเดียว สิ้นแต่เฉพาะความสงสัยในพระรัตนตรัย ในอัตตทิฏฐิและวิจิกิจฉา ๓๖ ประการเท่านั้น นอกนั้น ยังมีความสงสัยอยู่

ถาม ขอฟังความสงสัย ๑๖ ประการ และขอได้ขยายความให้ละเอียดโดยลำดับด้วย?

ตอบ ความสงสัย ๑๖ ประการแบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ อดีต ๕ อนาคต ๕ ปัจจุบัน ๖

อดีต ๕ คือ

๑. อโหสิ̆ นุโข อหำ อตี̆ตมทฺธานำ	ในอดีตข้าฯ เคยเกิดมาแล้วหรือ
๒. น นุโข อโหสิ̆ อตี̆ตมทฺธานำ	ในอดีตข้าฯ ไม่เคยเกิดมาแล้วหรือ
๓. กึ̆ นุโข อโหสิ̆ อตี̆ตมทฺธานำ	ในอดีตข้าฯ เคยเป็นชาติไหน
๔. กถำ นุโข อโหสิ̆ อตี̆ตมทฺธานำ	ในอดีตข้าฯ รูปร่างสัณฐานเป็นอย่างไร
๕. กึ̆ หุตฺวา กึ̆ อโหสิ̆ อตี̆ตมทฺธานำ	ในอดีตข้าฯ เคยเป็นอย่างไร และเป็นต่อมาอย่างไร

อนาคต ๕ คือ

๑. อโหสิ̆ นุโข อหำ อนาคตมทฺธานำ	ในอนาคตข้าฯ จะเกิดหรือ
๒. น นุโข อโหสิ̆ อนาคตมทฺธานำ	ในอนาคตข้าฯ จะไม่เกิดหรือ
๓. กึ̆ นุโข อโหสิ̆ อนาคตมทฺธานำ	ในอนาคตข้าฯ จะเป็นชาติไหน
๔. กถำ นุโข อโหสิ̆ อนาคตมทฺธานำ	ในอนาคตข้าฯ รูปร่างสัณฐานจะเป็นอย่างไร
๕. กึ̆ หุตฺวา กึ̆ อโหสิ̆ อนาคตมทฺธานำ	ในอนาคตข้าฯ จะเป็นอย่างไร และจะเป็นอย่างไรต่อไป

ปัจจุบัน ๖ คือ

๑. อหำ นุโข อสฺสมิ̆	ในปัจจุบันข้าฯ มีหรือเปล่า
๒. โน นุโขสฺมิ̆	ในปัจจุบันข้าฯ ไม่มีหรือ
๓. กึ̆ นุโขสฺมิ̆	ในปัจจุบันข้าฯ เป็นชาติไหน
๔. กถำ นุโขสฺมิ̆	ในปัจจุบันข้าฯ รูปร่างสัณฐานอย่างไร
๕. อยำ นุโข สตฺโต กุโต อาคโต	สัตว์นี้มาจากภพไหน
๖. โส กุหึ̆ คามิ̆ ภวิสฺสติ	แล้วจะไปภพไหน

วิจิกิจฉา ๑๖ ประการนี้ มีหลักฐานแสดงไว้ในวิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า **อตฺตาภินิเวสูปนิสฺสยา หิ อโห สี นุโข อหนฺติ อาทินยปวตฺตา โสพสวตฺถุกา กงฺขา**

ซึ่งแปลเป็นใจความว่า วิจิกิจฉา ๑๖ ประการนี้ ย่อมมีอัตตทิฏฐิเป็นสำคัญ

ถาม ขอให้แสดงความสงสัยที่พระอริยบุคคลยังละไม่ได้ ?

ตอบ ความสงสัยในสิ่งที่ตนยังไม่เคยศึกษามา หรือยังไม่เคยได้เห็นได้ยินมาก่อนเหล่านี้ พระอริยบุคคลก็ไม่อาจละได้

ถาม ขอได้อธิบายพอให้เข้าใจด้วย ?

ตอบ ตามธรรมดาพระอริยบุคคลทุกท่าน ขณะเมื่อได้ผ่านมรรคธรรม, ผลธรรมแล้ว จะต้องเกิดปัจจเวกขณญาณ เพื่อพิจารณามรรคญาณ, ผลญาณ และพระนิพพานที่ได้พบ กิเลสที่สิ้นไปแล้ว และกิเลสที่ยังเหลืออยู่

เฉพาะ มรรค ผล นิพพาน ทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นธรรมดาของพระอริยบุคคลทุกท่านที่จะพิจารณาได้แน่นอน ส่วนการพิจารณากิเลสที่ละไปแล้ว และกิเลสที่ยังเหลืออยู่นั้น เป็นสิ่งที่ไม่อาจพิจารณาได้ทุกท่าน จะพิจารณาได้แต่ผู้ที่มีพหุสูต คือมีการศึกษาและแตกฉานในพระปริยัติธรรมเท่านั้น แม้ในสมัยพุทธกาล พระอริยบุคคลบางท่าน ก็ไม่สามารถจะทราบว่าละกิเลสได้เท่าไร กิเลสที่เหลือเท่าไรก็มี

ถาม ขอทราบหลักฐานที่เกี่ยวกับความสงสัยของพระอริยบุคคล ?

ตอบ จะขอยกตัวอย่างเรื่องความสงสัยของพระเจ้ามหานาม ซึ่งเป็นพระสกทาคามิ-บุคคล ได้มาทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ปรากฏอยู่ในมหาวรรคสงยุตตนิกาย พระบาลีว่า

ตสฺส ยมฺหิ ภนฺเต ตสฺสมึ สมเย มุสฺสเตว ภควนฺตํ อารพฺภ สติ มสฺสติ ธมฺมํ อารพฺภ สติ มุสฺสติ สงฺฆ อารพฺภ สติ ตสฺส มยฺหิ ภนฺเต เอวํ โหติ อิมมฺหิ จาหํ สมเย กาลํ กาเรยฺยํ, กา มยฺหิ คติโก อภิสมฺปราโยติ มาภายิ มหานาม มา ภายิ มหานาม อปาปกํ เต มรณ ภวิสฺสติ อปาปิกา กาลํ กิริยา ยสฺสกสฺสจิ มหานาม ทิฆรตฺตํ

สทฺธาปริภาวิตํ จิตฺตํ สีล, สุต, จาคะ, ปญฺญาปริภาวิตํ จิตฺตํ ตสฺส โย หิ ขุวายํ กาโย รูปี ฯเปฯ ตํ อิเธว กากา วา ขาทนฺติ กิชฺฌา วา กุลลา วา สุนกฺขา วา สิงฺคาลา วา วิวิธา วา ปานกชาตา ขาทนฺติ ยญฺจ ขฺวสฺส จิตฺตํ ทีฆรตฺตํ สทฺธาปริภาวิตํ สีล, สุต, จาค, ปญฺญาปริภาวิตํ ตํ อุทฺธคามิ โหติ วิเสสคามี จตูหิ โข มหานาม ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต อริยสาวกโก นิพฺพานนินฺโน โหติ นิพฺพานโปโณ นิพฺพานปพฺพโร

แปลเป็นใจความว่า สมัยนั้นพระเจ้ามหานามได้เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีภาคเจ้า แล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขณะที่ข้าพระองค์มาเฝ้าอยู่เฉพาะพระพักตร์พระองค์ และพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ก็มีจิตน้อมเนื่องอยู่เฉพาะพระพุทธองค์ พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ แต่เมื่อข้าพระองค์กลับจากเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เดินทางกลับไปสู่พระนคร เมื่อผ่านไปในกรุงกบิลพัสดุ์ ซึ่งเนืองแน่นด้วยสัตว์อันเป็นพาหนะทั้งหลาย มีช้างซึ่งกำลังเมามันและม้าดุร้ายส่งเสียงร้อง เป็นที่น่าหวาดกลัวไปตามถนน รู้สึกเป็นที่น่าหวาดเสียวยิ่งนัก ทั้งรถม้าและเกวียนซึ่งเป็นพาหนะโดยสารของบุคคล และสำหรับลำเลียงขนส่งสินค้าไปสู่ตลาด ต่างก็วิ่งไปมาสับสน ขณะเมื่อกำลังเดินทางอยู่ในท้องถนน จิตใจของข้าพระองค์นี้ มีแต่ความหวาดระแวงภัยจะเกิดแก่ชีวิต หาได้มีจิตที่จะระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยไม่ ข้าพระองค์ปริวิตกว่า ถ้าเกิดอุบัติเหตุขึ้นในท้องถนนหลวง และเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตลงในขณะนั้น จะไปสู่สุคติหรือทุคคติเช่นใด เพราะเวลานั้นมีจิตปริวิตกถึงอันตรายอยู่ไม่ทันที่จะระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงพระเมตตาแก้ข้อกังขาแก่ข้าพระองค์ด้วย

สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบพระเจ้ามหานามว่า ดูกรมหานาม ไม่ต้องกลัว มหานาม ไม่ต้องกลัว ถึงแม้จะทำกาลกิริยาลงในขณะนั้น ก็จะไม่ไปสู่ภูมิต่ำ เพราะว่าพระองค์ได้มีจิตหยั่งลงสู่กระแสธรรม และมีศรัทธาอันยิ่ง บริบูรณ์ด้วยอริยธรรม คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันยิ่ง ไม่มีวันที่จะตกต่ำลงเช่นนี้ จิตที่จะปฏิสนธิ

ต่อไปจะต้องสู่สุคติภพ แม้ว่าร่างกายของพระองค์จะแตกทำลายด้วยประการใด ๆ ก็ตาม เช่นร่างนั้นจะถูกยื้อแย่งจิกกินแห่งฝูงนกทั้งหลาย มีหมู่กาและนกแร้งจิกกินอยู่ หรือเหยี่ยวเฉี่ยวโฉบเนื้อกินอยู่ สุนัขบ้านสุนัขป่ายื้อแย่งกัดกินเนื้อเป็นอาหาร หรือหมู่มดและหนอนทั้งหลายบ่อนชอนเนื้อแห่งซากศพนั้น ๆ เป็นอาหารอยู่ก็ตาม แต่จิตของเจ้าของร่างนั้นได้บรรลุธรรมวิเศษแล้ว ทั้งสมบูรณ์บริบูรณ์ด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาอันยิ่งไม่มีการกลับต่ำลง มหานาม ผู้บรรลุธรรมวิเศษนี้ ชื่อว่าอริยสาวกในพระพุทธศาสนานี้ ย่อมมีจิตน้อมไปสู่พระนิพพาน โอนไปสู่พระนิพพาน มุ่งตรงสู่พระนิพพาน ไม่มีที่จะทวนกระแสกลับลงสู่ภพเบื้องต่ำอีกเลย

เมื่อพระเจ้ามหานาม ได้สดับพระพุทธพจน์ของพระผู้มีพระภาค ซึ่งทรงแสดงเพื่อขจัดข้อกังขาที่เกิดแก่พระองค์เช่นนั้น จึงทำให้พระองค์พ้นจากความสงสัยในคติวิสัยดังกล่าวแล้ว

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า พระอริยบุคคลนั้นจะสิ้นสงสัยแต่เฉพาะนีวณวิจิกิจฉา คือสิ้นสงสัยพระคุณพระรัตนตรัย สิ้นสงสัยในอัตตทิฏฐิ และสิ้นสงสัยในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ๑๖ ประการ อันเป็นอปายคมนิย (นำสู่อบาย) ซึ่งได้ถูกทำลายด้วยอำนาจอริยมรรค คือ โสดาปัตติมรรคเป็นต้นเท่านั้น ส่วนความสงสัยนอกจากนี้อันเป็นปฏิรูปก-วิจิกิจฉา ซึ่งไม่ใช่กิเลสอันพึงประหาณ เช่นความสงสัยในกิเลสที่ประหาณไปแล้วว่ามีอะไรบ้าง กิเลสที่ยังเหลืออยู่มีอะไรบ้าง ตลอดจนความสงสัยในคติดังพระเจ้า มหานามนี้ก็อาจมีได้

วิจิกิจฉาสัญโญชน์ พระโสดาบันบุคคลละได้เด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน)

จบ วิจิกิจฉาสัญโญชน์

๓. สีลัพพตปรามาสสัญโญชน์

ปรโต อามาโส = ปรามาโส

สีลพฺพตสฺส ปรามาโส = สีลพฺพตปรามาโส

การปฏิบัติที่ผิดจากสภาวธรรมตามความเป็นจริง ชื่อว่า **สีลัพพตปรามาสะ**

สีลัพพตปรามาสะเป็นสัญโญชน์ประการหนึ่งในสัญโญชน์ ๑๐ ประการ เป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติควรทราบ และทำความเข้าใจ พิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการ ดังจะแสดงในอันดับต่อไป

ถาม สีลัพพตปรามาสะ มีความหมายอย่างไร ?

ตอบ ลีลัพพตปรามาสะหมายถึง ความยึดถือในการปฏิบัติที่ผิด

ถาม การปฏิบัติผิดนั้น เกิดขึ้นได้อย่างไร ?

ตอบ เกิดจากการเข้าใจผิดในการปฏิบัติ กล่าวคือ การปฏิบัติที่ไม่ประกอบด้วยมรรค ๘ ซึ่งไม่สามารถจะรู้แจ้งอริยสัจจ์ ๔ ได้ แต่ผู้ปฏิบัติสำคัญผิดว่าการปฏิบัติเช่นนั้นประกอบด้วยมรรค ๘ และสามารถจะรู้แจ้งอริยสัจจ์ ๔ ได้ จึงได้ยึดถือว่าเป็นทางพ้นทุกข์

ถาม การปฏิบัติผิดนั้น มีการกระทำเป็นอย่างไร ?

ตอบ มีการปฏิบัติเหมือนโค เหมือนสุนัข คือมีการกิน การเดิน การนอน เหมือนโค เหมือนสุนัขเป็นต้น

ถาม เห็นประโยชน์อย่างไร จึงปฏิบัติเช่นนั้น ?

ตอบ ด้วยความเข้าใจผิดว่า บุคคลใดประพฤติวัตรปฏิบัติได้เช่นนั้นแล้ว จะทำให้อกุศลเก่าที่ตนเคยทำไว้แล้วหมดสิ้นไป และอกุศลใหม่ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว ในอนาคตชาติจะมีแต่ความสุข ปราศจากความทุกข์ยากทั้งปวง อันเป็นความเห็นที่ผิด

ถาม ความยึดถือในการปฏิบัตินี่ผิดมีเท่านี้ หรือยังมีอีกประการใด ?

ตอบ ยังมีอีกหลายประการ เช่นการถือลัทธิว่ามีพระเป็นเจ้าเป็นผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์ สัตว์ และสรรพสิ่งทั้งหลาย กับคอยรับบาปจากบรรดาผู้ที่เป็นสาวกหรือผู้ที่นับถือ ผู้ใดกระทำตนให้เป็นที่พอใจพระเป็นเจ้า เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว วิญญาณจะขึ้นไปอยู่ด้วยพระผู้เป็นเจ้า ได้รับความสุขเป็นนิจนิรันดร ความยึดถือเช่นนี้ เป็นสีลัพพตปรามาสะประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง การแสดงความเคารพนับถือ ด้วยการกราบไหว้วิงวอน เซ่นบวงสรวง เทพยดา เจ้าป่า เจ้าเขา ภูตผีปีศาจต่าง ๆ ด้วยความหวังว่า เมื่อตนละโลกนี้ไปแล้วจะมีความสุข นี้ก็เป็นสีลัพพตปรามาสะอีกประการหนึ่ง

ถาม ในวิสัยของพระอริยบุคคลนั้น ยังมีความพอใจในอันที่จะบูชาเทพยดาหรือพระภูมิเจ้าที่อยู่อีกบ้างหรือไม่ และถ้าพระอริยบุคคลกระทำเช่นนั้น จะเป็นสีลัพพตปรามาสะหรือไม่ ?

ตอบ การบูชาเทพยดาหรือพระภูมิเจ้าที่ จะเป็นสีลัพพตปรามาสะหรือไม่ ย่อมแล้วแต่โยนิโสมนสิการ คือความมุ่งหมายในการบูชานั้น ถ้าการบูชานั้นด้วยเจตนาว่า เมื่อตนละโลกนี้ไปแล้ว จะได้รับความสุขในภพหน้า การบูชาดังนี้ ก็เป็นสีลัพพตปรามาสะ ถ้าการบูชานั้นได้กระทำไปเพียงเพื่อรักษาประเพณี ด้วยบรรพบุรุษได้เคยกระทำอุปการะแก่เทพยดาทั้งหลายมาแล้ว ตนก็กระทำไปเพื่อรักษาไมตรีที่เคยมีต่อกันมา ไม่ได้ทำเพื่อหวังความสุขในภพหน้าประการหนึ่ง หรือเมื่อตนได้ประกอบการกุศลใด ๆ แล้วก็อุทิศส่วนกุศลไปให้ด้วยไมตรีจิตประการหนึ่ง ทั้ง ๒ ประการนี้ ไม่เป็นสีลัพพตปรามาสะ

สำหรับพระอริยบุคคล ถ้ากระทำการบูชาก็กระทำด้วย ๒ ประการหลังนี้ ที่จะกระทำด้วยหวังความสุขในภพหน้า เพราะการบูชาเช่นนั้นเป็นอันไม่มี ฉะนั้น พระอริยบุคคลนี้ ถึงแม้จะมีการบูชาเทพยดา ก็ไม่เป็นสีลัพพตปรามาสะ

ถาม เพราะเหตุใด พระอริยบุคคลจึงจะไม่บูชาเทพยดา ด้วยหวังความสุขในภพหน้า?

ตอบ เพราะพระอริยบุคคลย่อมรู้แจ้งเห็นจริงว่า มรรค ผล นิพพานมีจริง โดยที่ตนได้รู้เห็นมากับตนเอง จึงมีความเชื่อมั่นในคุณพระรัตนตรัยว่า การปฏิบัติอย่างอื่นนอกจากการปฏิบัติตามองค์มรรค ๘ แล้ว ไม่อาจรู้แจ้งอริยสัจจ์ ๔ ที่จะเป็นที่พึ่งอันแท้จริงได้ จึงไม่หวังความสุขในภพหน้าจากการบูชาเช่นนั้น

ถาม การกระทำที่เป็นสีลัพพตปรามาสะ มีเท่านี้ หรือยังมีอย่างอื่นอีก?

ตอบ การกระทำเพื่อหวังความสุขในภพหน้า แต่ไม่ได้กระทำตามทางแห่งมรรค ๘ ซึ่งสามารถจะรู้แจ้งอริยสัจจ์ ๔ นั้น เป็นสีลัพพตปรามาสะทั้งสิ้น เช่นการบำเพ็ญตะบะ (ความเพียร) ด้วยการทรมานตนให้ลำบากนานาประการ มีการนอนบนหนาม ใช้เข็มแทงตน ยืนขาเดียว ซึ่งเป็นการกระทำที่เรียกว่า อัตตกิลมถานุโยค ประการหนึ่ง การบำเรอตนด้วยกามสุขต่าง ๆ จนเกินความจำเป็น ที่เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค อีกประการหนึ่ง เป็นต้น การกระทำเหล่านี้เป็น สีลัพพตปรามาสะทั้งสิ้น

สีลัพพตปรามาสสัญโญชน์ พระโสดาบันบุคคลละได้เด็ดขาด

(สมุจเฉทปหาน)

จบ สีลัพพตปรามาสสัญโญชน์

๔. กามราคสัญโญชน์

กาเมตีติ = กาโม

กาโม เยว ราโค = กามราโค

สภาพที่มีความพอใจในกิเลสกาม วัตถุกาม ชื่อว่า กามราคะ

กามราคะคือความพอใจในกามอารมณ์ทั้ง ๕ ที่มากระทบทวารทั้ง ๕ หรืออีกนัยหนึ่ง การติดอยู่ในกามอารมณ์ทั้ง ๕ ชื่อว่ากามราคะ การติดอยู่ในกามราคะเป็นสัญโญชน์ประการหนึ่ง ในสัญโญชน์ ๑๐ ประการนั้น และการติดอยู่ในกามราค-สัญโญชน์ย่อมทำให้สัตว์ทั้งหลายติดอยู่ในภพ อันเป็นวัฏฏทุกข์ จึงควรที่จะได้ศึกษาให้รู้จักสภาวะของกามราคสัญโญชน์ เพื่อประโยชน์ในการที่จะเปลื้องตนให้พ้นจากวัฏฏทุกข์

ถาม กามราคสัญโญชน์มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง?

ตอบ กามราคสัญโญชน์จำแนกเป็นส่วนใหญ่ได้เป็น ๒ ประการ คือ กามราคะที่เป็นอปายคมนิย นำไปสู่อบายประการหนึ่ง กามราคะที่ไม่เป็นอปายคมนิย ไม่นำไปสู่อบายประการหนึ่ง

ในประการที่ไม่เป็นอปายคมนิยนั้น ยังจำแนกออกเป็นอีก ๒ ประการ คือ เป็นโอฬาริกะอย่างหยาบประการหนึ่ง เป็นสุขุมะอย่างประณีตอีกประการหนึ่ง

ถาม กามราคะที่เป็นอปายคมนิยนำไปสู่อบายภูมินั้น เป็นอย่างไร กามราคะที่ไม่เป็นอปายคมนิยที่เป็นอย่างหยาบนั้น เป็นอย่างไร ที่เป็นอย่างประณีตนั้นเป็นอย่างไร?

ตอบ กามราคะที่เป็นอปายคมนิยนำไปสู่อบายภูมินั้น คือ เมื่อกามอารมณ์ทั้ง ๕ มากระทบทวารทั้ง ๕ แล้ว มีความยินดีพอใจเป็นอย่างมาก จนถึงสามารถจะล่วงอกุศลกรรมบถได้ เช่นความพอใจในรูปารมณ์ที่มากระทบสามารถให้กระทำกรรมอันเป็นกาเมสุมิจฉาจารได้ เป็นต้น

กามราคะที่ไม่เป็นอปายคมนิย ชนิดที่เป็นโอพาริกะอย่างหยาบนั้น เป็นความพอใจในกามอารมณ์ทั้ง ๕ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ความพอใจนั้น ถึงหากจะยังมีอยู่ก็ไม่รุนแรง เป็นความพอใจที่ปรากฏอยู่แต่ในใจเพียงเล็กน้อย

กามราคะที่ไม่เป็นอปายคมนิย ชนิดที่เป็นสุขุมะอย่างประณีตนั้น ได้แก่กามอารมณ์ทั้ง ๕ เมื่อมากระทบทวารทั้ง ๕ แล้ว ไม่อาจจะยังให้เกิดความยินดีติดอยู่ในอารมณ์นั้น ๆได้ เช่นรูปารมณ์ที่มากระทบจักขุทวาร แม้รูปารมณ์นั้นจะมีความสวยงามสักเพียงไร ก็ไม่สามารถจะทำให้เกิดความกำหนัดยินดี ติดอยู่ในอารมณ์นั้น ๆได้

กามราคสัญโญชน์เท่าที่กล่าวมาแล้วนี้ ได้ยกตัวอย่างเฉพาะทางรูปารมณ์ประการเดียว แต่พึงเข้าใจว่า คำว่ากามราคสัญโญชน์นั้น หมายถึงการติดอยู่ในกามารมณ์ทั้ง ๕ ที่มากระทบทวารทั้ง ๕ โดยสิ้นเชิง ไม่ได้หมายความเฉพาะแต่รูปารมณ์ หรืออกุศลกรรมบถที่เป็นกาเมสุมิจฉาจารเท่านั้น

ถาม เมื่อกามราคสัญโญชน์มีหลายอย่างเช่นนี้ ขอทราบว่าพระอริยบุคคลชั้นใดละกามราคสัญโญชน์อะไรได้ ?

ตอบ พระโสดาบันบุคคล ละกามราคะที่เป็นอปายคมนิยได้โดยเด็ดขาด พระสกทาคามีบุคคล ละกามราคะที่ไม่เป็นอปายคมนิยอย่างหยาบได้ พระอนาคามีบุคคล ละกามราคะที่ไม่เป็นอปายคมนิยอย่างประณีตได้

ถาม เพราะเหตุใดพระอริยบุคคลแต่ละชั้น จึงละกามราคะได้แต่ละอย่างดังที่กล่าวนั้น จะละได้ยิ่งหย่อนกว่านั้นบ้างไม่ได้หรือ ?

ตอบ ต้องละได้ตามอันดับดังกล่าว จะละได้ยิ่งหย่อนกว่านี้เป็นอันไม่มี เพราะพระโสดาบันบุคคลนั้นย่อมเห็นรูปนามขันธ์ ๕ นี้ สักแต่ว่าเป็นสภาวธรรมอันหนึ่ง ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน และโดยความเห็นดังนี้ จึงละสักกายทิฏฐิได้

เมื่อละสักกายทิฏฐิได้แล้ว กรรมใดที่เป็นทุจริตอันจะนำไปสู่อบายก็ย่อมไม่กระทำกรรมนั้น แต่พระโสดาบันบุคคลนี้ถึงแม้ว่าละสักกายทิฏฐิได้ แต่ก็ยังไม่สามารถจะละมานสัญโญชน์ได้ ฉะนั้นถึงแม้จะเห็นรูปนามขันธ์ ๕ ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตนแล้วก็จริง แต่ยังเห็นรูปนามขันธ์ ๕ นี้เป็นเรา รูปนามขันธ์ ๕ โน้นเป็นเขาอยู่ ความพอใจยินดีในอารมณ์ที่มากระทบจึงยังมีอยู่

สำหรับพระสกทาคามีบุคคล โดยอำนาจแห่งสกทาคามิมรรค ซึ่งได้ประหาณกิเลสเป็นครั้งที่สอง ถึงแม้ว่าไม่ได้ประหาณกิเลสใด ๆ เป็นสมุจเฉทเพิ่มขึ้นจากโสดาปัตติมรรคก็ดี แต่ก็ได้ประหาณให้เป็นตนุกระ คือให้เบาบางลงยิ่งขึ้น ฉะนั้นความพอใจในกามอารมณ์ที่มากระทบ แม้จะยังมีอยู่ก็ย่อมเบาบางลงมาก จึงประหาณกามราคะที่ไม่เป็นอปายคมนิยอย่างหยาบได้เด็ดขาด

สำหรับพระอนาคามีบุคคล โดยอำนาจอนาคามิมรรค ซึ่งได้ประหาณกิเลสเป็นครั้งที่สาม จึงประหาณกามราคะที่ไม่เป็นอปายคมนิยอย่างประณีตได้โดยเด็ดขาด หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า พระอนาคามีบุคคลนี้ละกามราค-สัญโญชน์ทุกประการได้เป็นสมุจเฉทก็ได้

ถาม ถ้าเช่นนั้นก็หมายความว่า พระอนาคามีบุคคลย่อมประหาณกามอารมณ์ทั้ง ๕ ที่มากระทบทวารทั้ง ๕ ได้อย่างเด็ดขาด ดูก็จะไม่ต่างอะไรกับพระอรหันต์?

ตอบ ยังก่อน พระอนาคามีบุคคลยังละสัญโญชน์เบื้องสูง มีรูปราคะ อรูปราคะเป็นต้นยังไม่ได้ ซึ่งพระอรหันต์ย่อมละได้โดยสิ้นเชิง แต่ปัญหาเหล่านี้ขอยกไว้กล่าวต่อถึงสัญโญชน์นั้น ๆ

จบกามราคสัญโญชน์

---

๕. ปฏิฆสัญโญชน์

ปฏิหญฺญตีติ = ปฏิโฆ

ธรรมใดย่อมกระทบในอารมณ์ ฉะนั้นธรรมนั้นชื่อว่า ปฏิฆะ

ปฏิฆะสัญโญชน์ คือความไม่พอใจในอารมณ์ทั้งหลายที่มากระทบ หรืออีกนัยหนึ่ง การติดอยู่ในความไม่พอใจต่ออารมณ์ทั้งหลาย ชื่อว่าปฏิฆะ การติดอยู่ในปฏิฆะเป็นสัญโญชน์ประการหนึ่ง ในสัญโญชน์ ๑๐ ประการนั้น และการติดอยู่ในปฏิฆสัญโญชน์ย่อมทำให้สัตว์ทั้งหลายติดอยู่ในภพ อันเป็นวัฏฏทุกข์ เมื่อว่าโดยสภาวะแล้วก็มีนัยตรงกันข้ามกับกามราคสัญโญชน์ ซึ่งได้แสดงมาแล้ว จึงควรที่จะได้ศึกษาให้เป็นที่เข้าใจ เพื่อประโยชน์แห่งการพ้นทุกข์เช่นเดียวกัน

ถาม ปฏิฆสัญโญชน์มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ ปฏิฆสัญโญชน์จำแนกเป็นส่วนใหญ่ได้ ๒ ประการ คือ ที่เป็นอปายคมนิยและไม่เป็นอปายคมนิย ส่วนที่ไม่เป็นอปายคมนิยก็จำแนกเป็นโอพาริกะอย่างหยาบ และสุขุมะอย่างประณีต เช่นเดียวกับกามราคสัญโญชน์

ถาม ปฏิฆสัญโญชน์ที่เป็นอปายคมนิย เป็นอย่างไร ที่ไม่เป็นอปายคมนิยอย่างหยาบนั้น เป็นอย่างไร ? ที่ไม่เป็นอปายคมนิยอย่างประณีตนั้น เป็นอย่างไร ?

ตอบ ปฏิฆสัญโญชน์ ที่เป็นอปายคมนิยและไม่เป็นอปายคมนิย ทั้งที่เป็นอย่างหยาบและอย่างประณีต ก็เป็นทำนองเดียวกับกามราคสัญโญชน์ ต่างกันที่กามราคสัญโญชน์เป็นความพอใจในอารมณ์ ปฏิฆสัญโญชน์เป็นความไม่พอใจในอารมณ์เท่านั้น ขอให้พิจารณาตามหลักของกามราคสัญโญชน์โดยอนุโลม

ถาม การละปฏิฆสัญโญชน์ของพระอริยบุคคล ก็เป็นไปตามชั้นและอันดับในทำนองเดียวกันกับการละกามราคสัญโญชน์หรือ ?

ตอบ เป็นไปในทำนองเดียวกัน ตลอดจนเหตุผลที่ว่าทำไมพระอริยบุคคลชั้นนั้นจึงละได้อันดับนั้นด้วย

จบ ปฏิฆสัญโญชน์

๖. รูปราคสัญโญชน์

รูป ปวตฺโต ราโค = รูปาโค

สภาพที่มีความยินดีในรูปภพ, รูปฌาณ ชื่อว่า **รูปราคะ**

รูปราคะ คือความพอใจยินดีในรูปภพ รูปฌาน หมายความว่ามีความพอใจในการปฏิบัติสมถกรรมฐาน ในส่วนรูปฌาน ด้วยความมุ่งหมายว่า เมื่อตนละจากโลกนี้ไปแล้ว จะได้ไปปฏิสนธิในรูปภพ ความยินดีพอใจดังกล่าวนี้ ย่อมประกอบด้วยโลภะ จึงชื่อว่า **รูปราคะ**

ถาม คำสอนในพระพุทธศาสนานั้น สอนให้ปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา คำว่า สมาธิ ก็ได้แก่การปฏิบัติสมถกรรมฐานนั้นเอง เหตุใด จึงกล่าวว่าการปฏิบัติสมถกรรมฐาน เป็นรูปราคะ และเป็นสัญโญชน์ประการหนึ่ง ?

ตอบ การปฏิบัติสมถกรรมฐาน เป็นการบำเพ็ญสมาธิก็จริง แต่โดยเฉพาะอานิสงส์ของสมถกรรมฐาน ย่อมให้ผลปฏิสนธิในพรหมภูมิ อันเป็นการติดอยู่ในภพ เมื่อยังติดอยู่ในภพ ก็ย่อมอยู่ในอำนาจของสัญโญชน์ การที่พระพุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติสมาธินั้น ก็เพื่อจะให้สมาธิเป็นบาทของปัญญา หมายความว่า เมื่อปฏิบัติสมถกรรมฐานแล้ว ก็ต้องปฏิบัติวิปัสสนา-กรรมฐานต่อไป ผู้ใดปฏิบัติสมถกรรมฐานแล้วติดอยู่แค่นั้น ก็ได้ชื่อว่าติดอยู่ในสัญโญชน์ ไม่ถึงความพ้นทุกข์

ถาม ผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จนบรรลุมรรค ผล เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาแล้วนั้น ยังมีผู้ยินดีพอใจในการปฏิบัติสมถกรรมฐานอยู่อีกบ้างหรือไม่ ?

ตอบ พระอริยบุคคล ตั้งแต่ขั้นพระโสดาบันบุคคลขึ้นไป ย่อมได้เห็นพระนิพพานตามความเป็นจริงแล้ว ศรัทธาความเชื่อในมรรค ผล พระนิพพาน ย่อม

มั่นคงไม่หวั่นไหว ฉะนั้น ความยินดีในภพชาติต่อไปจึงมีน้อย มีความมุ่งมั่นต่อพระนิพพานเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง แต่อย่างไรก็ดีสำหรับพระเสกขบุคคล คือตั้งแต่พระโสดาบัน จนถึงพระอนาคามีนั้น ย่อมรู้อยู่ว่า ภพชาติข้างหน้าของตนยังมีอยู่ บางท่าน (โดยเฉพาะที่เป็นส่วนน้อย) อาจมีความห่วงใยในภพชาติข้างหน้าของตน ถึงกับปฏิบัติสมถกรรมฐาน เพื่อประสงค์ความสุขในภพชาติข้างหน้านั้นบ้างก็อาจมีได้ แต่ถ้าผู้ใดปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนเป็นพระอรหันต์แล้ว ที่จะกลับมาปฏิบัติสมถกรรมฐานอีก ยังไม่เคยปรากฏตัวอย่าง ดังจะเห็นได้ว่าพระอรหันต์ที่เป็นสุกขวิปัสสกะนั้น มีเป็นจำนวนมาก ส่วนพระอรหันต์ที่เป็นฌานลาภีบุคคลนั้น โดยมากเป็นผู้ที่ได้ฌานมาก่อน หรือฌานเกิดขึ้นพร้อมกับ มรรค ผล นั้นเอง

ถาม ถ้าเช่นนั้นก็หมายความว่า พระอริยบุคคลขั้นพระอนาคามีหรือต่ำกว่า ยังละรูปราคสัญโญชน์ไม่ได้แน่นอน จะละได้เด็ดขาดต่อเมื่อเป็นพระอรหันต์ใช่หรือไม่ ?

ตอบ ใช่

จบ รูปราคสัญโญชน์

---

๗. อรูปราคสัญโญชน์

อรูเป ปวตฺโต ราโค = อรูปราโค

สภาพความยินดีพอใจในอรูปภพ อรูปฌาน ชื่อว่า **อรูปราคะ**

อรูปราคะนี้ คำอธิบายต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกับรูปราคะ ผิดกันแต่เปลี่ยนรูปภพรูปฌาน เป็นอรูปภพ อรูปฌานเท่านั้น

ขอได้พิจารณา และทำความเข้าใจตามรูปราคะโดยอนุโลม

จบ อรูปราคสัญโญชน์

๙. มานสัญโญชน์

อหังการา มญฺญตีติ = มาโน

ความถือตัว ชื่อว่า มานะ

มานะเป็นสภาพความรู้สึกประการหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าตนนั้นสำคัญยิ่งกว่าผู้อื่น ผู้ใดมีความรู้สึกดังกล่าวนี้ ผู้นั้นย่อมเห็นรูปนามขันธ์ ๕ เป็นเรา เป็นเขาอยู่ ยังไม่เป็นไปตามสภาวะที่แท้จริง ความเห็นดังนี้ชื่อว่า **มานะ** อันเป็นสัญโญชน์ประการหนึ่งในสัญโญชน์ ๑๐ ประการ ผู้ใดติดอยู่ในมานสัญโญชน์ ผู้นั้นก็ย่อมติดอยู่ในภพอันเป็นวัฏฏทุกข์ ยังไม่พ้นไปได้ จึงเป็นสภาพที่สมควรแก่การศึกษา และเมื่อรู้จักสภาพของมานสัญโญชน์ว่าเป็นประการใดแล้ว จะได้พยายามฝึกตนเพื่อจะได้ละเสียให้ได้ อันจะถึงซึ่งความพ้นทุกข์ในที่สุด

ถาม มานะมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง?

ตอบ มานะแบ่งเป็น ๒ ส่วนใหญ่ คือ อยาถาวมานะ ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความจริง อันได้แก่ ตัวเป็นคนชั้นสูง ถือว่าเป็นคนชั้นกลางประการหนึ่ง และถือว่าเป็นคนชั้นต่ำประการหนึ่ง ตัวเป็นชั้นกลาง ถือว่าเป็นคนชั้นสูงประการหนึ่ง และถือว่าเป็นคนชั้นต่ำประการหนึ่ง ตัวเป็นคนชั้นต่ำถือว่าเป็นคนชั้นสูงประการหนึ่ง และถือว่าเป็นคนชั้นกลางประการหนึ่ง รวมอยาถาวมานะ ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความจริง ๖ ประการ ยาถาวมานะ ความถือตัวตามความเป็นจริง ได้แก่ ตัวเป็นคนชั้นสูง ก็ถือว่าเป็นคนชั้นสูงประการหนึ่ง ตัวเป็นคนชั้นกลาง ก็ถือว่าเป็นคนชั้นกลางประการหนึ่ง ตัวเป็นคนชั้นต่ำ ก็ถือว่าเป็นคนชั้นต่ำประการหนึ่ง รวมยาถาวมานะ ความถือตัวตามความเป็นจริง ๓ ประการ รวมมานะความถือตัวทั้งสิ้น ๙ ประการ

ถาม มานะที่กล่าวมานี้ บางประการก็ไม่น่าจะเห็นเป็นการเสียหายอะไร เช่นตัวเป็นคนชั้นสูง ถือว่าเป็นคนชั้นกลางหรือชั้นต่ำเป็นต้น ดูกลับจะเป็นการถ่อมตัวเสียอีก หรือที่ถือตัวตามความเป็นจริง เช่นตัวเป็นคนชั้นสูงก็ถือว่าเป็นคนชั้นสูง ตัวเป็นคนชั้นกลางก็ถือว่าเป็นคนชั้นกลาง ตัวเป็นคนชั้นต่ำก็ถือว่าเป็นคนชั้นต่ำดังนี้ เมื่อถือตามความเป็นจริงแล้ว จะว่าเป็นสัญโญชน์อย่างไร ?

ตอบ เมื่อว่าตามสภาวะ ย่อมเป็นการปฏิบัติผิด โดยเอารูปนามขันธ์ ๕ มาเป็นเรา เป็นเขา ซึ่งเป็นเหตุให้ติดอยู่ในวัฏฏทุกข์ประการหนึ่ง เมื่อว่าตามอัชฌาศรัยความถือตัวนี้ แม้จะเห็นว่าตนเป็นคนสูงต่ำ อย่างไรก็ตาม และการเห็นเช่นนั้นจะเป็นไปตามความจริงหรือไม่ก็ตาม ย่อมเป็นบุคคลที่ไม่ยินดีจะคบค้าสมาคมกับใคร ไม่ยินดีต้อนรับใครด้วยอาการอันเป็นไมตรี ย่อมไม่อ่อนน้อมให้แก่ใคร ๆ ทั้งสิ้น ผู้ที่มีความประพฤติเช่นนี้ ย่อมมีสันดานเป็นคนเห็นแก่ตัวอย่างจัด จึงเป็นเหตุให้ติดอยู่ในภพ และย่อมเป็นที่รังเกียจของสังคม จึงเป็นสัญโญชน์ประการหนึ่ง

ถาม มานสัญโญชน์ซึ่งมีอยู่ถึง ๙ ประการนี้ พระอริยบุคคลชั้นใด ละประการใดได้บ้าง ?

ตอบ อย่าถาวมานสัญโญชน์ ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง ๖ ประการ พระโสดาบันบุคคลละได้ ส่วนยาถาวยามานสัญโญชน์ ความถือตัวที่เป็นไปตามความจริง ๓ ประการ พระอรหันตบุคคลจึงจะละได้

ถาม เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น พระสกิทาคามี พระอนาคามี ไม่ได้ประหาณสัญโญชน์นี้เลยหรือ ?

ตอบ เพราะการถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริงนั้น เป็นวัตถุที่หยาบมาก พระโสดาบันบุคคลที่ได้เห็นพระนิพพานเพียงครั้งเดียวก็สามารถละเสียได้ ส่วน

การถือตัวที่เป็นไปตามความเป็นจริงนั้น เป็นวัตถุที่ประณีตมาก แม้พระสกิทาคามี พระอนาคามี ซึ่งได้เห็นพระนิพพานถึง ๒—๓ ครั้ง (ตามลำดับ) แล้ว ก็ยังไม่สามารถจะละให้เด็ดขาดได้ เป็นแต่ทำให้เบาบางลง (ตามลำดับ) เท่านั้น ต่อเมื่อเป็นพระอรหันต์ได้เห็นพระนิพพานเป็นครั้งที่ ๔ จึงจะสามารถประหาณให้เด็ดขาด (สมุจเฉท) ได้

จบ มานสัญโญชน์

---

๙. อุทธัจจสัญโญชน์

อุทฺธๆ อุทฺธๆ หนตีติ = อุทฺธตๆ

อุทฺธตสฺส ภาโว = อุทฺธจฺจๆ

สภาพที่ฟุ้งไปโดยไม่สามารถจะตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวได้นาน ชื่อว่า **อุทธัจจะ** อุทธัจจะความฟุ้งซ่านจับอารมณ์ไม่แน่นอน หรือสภาพที่ไม่สามารถจะตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวได้นานนั้น เป็นสัญโญชน์ประการหนึ่ง ในสัญโญชน์ ๑๐ ประการ ผู้ใดยังติดอยู่ในอุทธัจจสัญโญชน์ ผู้นั้นย่อมติดอยู่ในสังสารวัฏฏทุกข์ จึงเป็นสภาพอันควรจะได้ศึกษา เพื่อความพ้นทุกข์อีกประการหนึ่ง

ถาม อุทธัจจะความฟุ้งซ่าน ซึ่งเป็นสภาพที่จับอารมณ์ไม่แน่นอนนั้น ดูไม่น่าจะเป็นสัญโญชน์ได้โดยประการใด จึงขอทราบว่า ที่อุทธัจจะเป็นสัญโญชน์นั้น เพราะเหตุใด ?

ตอบ อุทธัจจะโดยชาติเป็นอกุศลชาติ โดยอาการที่ความฟุ้งซ่านจับอารมณ์ไม่แน่นอน เป็นเครื่องกั้นความดีมิให้เกิดขึ้น ฉะนั้น จึงเป็นสัญโญชน์ประการหนึ่ง

ถาม อุทธัจจสัญโญชน์นี้ เป็นชนกกรรมได้หรือไม่ มีหลักฐานที่จะยืนยันได้อย่างไร ?

ตอบ อุทธัจจสัญโญชน์ไม่อาจเป็นชนกกรรมได้ แต่ให้ผลในปวัตติกาลได้ หลักฐานก็คือ พระโสดาบันบุคคลมิได้ประหาณอุทธัจจสัญโญชน์นี้เลย แต่พระโสดาบันบุคคลก็สามารถบีดประตูอบายได้ ถ้าอุทธัจจสัญโญชน์เป็นชนกกรรมได้ จะกล่าวว่าพระโสดาบันบุคคลบีดประตูอบายได้อย่างไร

ถาม อุทธัจจสัญโญชน์นี้ พระเสกขบุคคลยังละไม่ได้ใช่หรือไม่ ถ้าเช่นนั้นก็หมายความว่าพระเสกขบุคคลตั้งแต่พระโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี ก็ยังมีอุทธัจจะอยู่ ถ้าอุทธัจจะเป็นเครื่องกั้นความดีดังกล่าวแล้ว พระเสกขบุคคลเหล่านี้จะเป็นพระอริยะขึ้นมาได้อย่างไร ?

ตอบ ที่พระเสกขบุคคลเป็นพระอริยะขึ้นมาได้ ทั้งที่ยังไม่ได้ประหาณอุทธัจจสัญโญชน์ให้เป็นสมุจเฉทนั้น ก็เพราะว่าในขณะที่มรรค ผล จะเกิดแต่ละขั้นนั้น สมาธิของพระโยคีบุคคลเหล่านี้ มีกำลังเข้มแข็ง จึงสามารถกำจัดอุทธัจจสัญโญชน์ไม่ให้เกิดขึ้นชั่วขณะหนึ่ง ๆ และในขณะที่ไม่มีอุทธัจจะนั้นแหละ มรรค ผล ก็เกิดขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถประหาณให้เป็นสมุจเฉทได้ ต่อเมื่ออรหัตตมรรคเกิดขึ้นจึงประหาณได้เด็ดขาด

จบ อุทธัจจสัญโญชน์

---

๑๐. อวิชชาสัญโญชน์

น วิทตีติ = อวิชฺชา

สภาพที่ไม่รู้ ชื่อว่า **อวิชชา**

อวิชชา คือสภาพที่ไม่รู้ ความไม่รู้นี้ท่านจำแนกไว้ ๖ นัย คือ นัยที่ ๑ **อญาณทสฺสนอวิชชา** ความไม่รู้โดยทั่ว ๆไป นัยที่ ๒ มี ๒ ประการ คือ **อปฏิปตฺติ-อวิชชา** การไม่ปฏิบัติ (ในสิ่งอันถูกต้อง) ประการหนึ่ง **มิจฺฉาปฏิปตฺติอวิชฺชา** การปฏิบัติผิดประการหนึ่ง นัยที่ ๓ ไม่รู้อาการที่ประกอบด้วยเวทนาทั้ง ๓ คือ โสมนัสสเวทนา โทมนัสสเวทนา อุเบกขาเวทนา นัยที่ ๔ ไม่รู้อริยสัจจ์ ๔ คือ ไม่รู้ทุกข์ ไม่รู้เหตุให้เกิดทุกข์ ไม่รู้ความดับทุกข์ ไม่รู้หนทางปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความดับทุกข์

นัยที่ ๕ ไม่รู้คติทั้ง ๕ คือ มนุษยคติ เทวคติ นิริยคติ เปตคติ ดิรัจฉานคติ นัยที่ ๖ ไม่รู้ทวาร ๖ และไม่รู้อารมณ์ ๖ การไม่รู้สภาพธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า **อวิชชา** อวิชชานี้เป็นสัญโญชน์ประการหนึ่ง ในสัญโญชน์ ๑๐ ประการนั้น ผู้ใดยังละสัญโญชน์นี้ไม่ได้ ผู้นั้นก็ยังไม่พ้นทุกข์อย่างเด็ดขาด จึงเป็นสภาพที่ควรแก่การศึกษาหาความรู้อีกประการหนึ่ง

ถาม อวิชชาสัญโญชน์นี้ ถ้าจะกล่าวอย่างรวม ๆ ก็ว่า เป็นความไม่รู้ทั่ว ๆ ไปนั้นเอง ที่บัญญัติว่าอรหัตตมรรคเท่านั้น พึงประหาณสัญโญชน์นี้ได้ ยังสงสัยอยู่ เช่น **มิจฉาปฏิปตฺติอวิชฺชา** การปฏิบัติผิดนั้น เมื่อโสดาบัตติมรรคประหาณสีลัพพตปรามาสะเป็นสมุจเฉทไปแล้ว ก็ไม่น่าจะมีมิจฉาปฏิบัติอีก การรู้อริยสัจจ์ ๔ ก็ดี เมื่อมัคคจิตเกิดขึ้นก็ได้เห็นอริยสัจจ์ ๔ ทุกครั้ง ทำไมจึงต้องมาประหาณความไม่รู้นี้ในอรหัตตมรรคอีก และความไม่รู้นอกนั้น เช่นความไม่รู้เวทนา ๓ ทวาร ๖ อารมณ์ ๖ เป็นต้น ดูก็ไม่น่าจะมีความไม่รู้เหลืออยู่อีกเลย และแม้ความไม่รู้คติทั้ง ๕ ก็เช่นเดียวกัน ?

ตอบ สภาพธรรมทั้งหลายเหล่านี้ บางประการมีสภาพที่คล้ายกับธรรมที่มัคคจิตเบื้องต่ำประหาณเป็นสมุจเฉทมาแล้วก็จริง แต่การประหาณของมัคคจิตเบื้องต่ำนั้น ประหาณแต่เฉพาะสิ่งที่กำหนดไว้ เช่นการประหาณสีลัพพตปรามาสะเป็นต้น แต่ส่วนปลีกย่อยในลักษณะที่คล้ายคลึงกันนั้น เช่นการปฏิบัติผิดอื่น ๆ ก็ยังอาจมีอีกได้ ท่านอุปมามัคคจิตเบื้องต่ำ ๓ ไว้ว่าเป็น **วิชฺชูปมา ธมฺมา** คือเหมือนกับฟ้าแลบ ธรรมดาฟ้าแลบเมื่อมีแสงสว่างเกิดขึ้นแวบหนึ่งแล้ว ความมืดก็ปกคลุมต่อไป ฉะนั้น สิ่งที่ยังไม่ได้ประหาณย่อมมีหลงเหลืออยู่ ส่วนอรหัตตมัคคจิตท่านอุปมาว่าเป็น **วชิรูปมา ธมฺมา** คือเหมือนกับฟ้าผ่า ธรรมดาฟ้าผ่านั้นสิ่งที่กีดขวางอยู่จะไม่ทำลายไปเป็นอันไม่มี เป็นอันว่า เมื่ออรหัตตมัคคจิตเกิดขึ้นแล้ว โมหะความมืดไม่อาจ

ปกคลุมได้อีกต่อไป เป็นการกวาดล้างความไม่รู้โดยประการต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป ไม่มีเหลือนั้นเอง

จบ อวิชชาสัญโญชน์

สัญโญชน์ มี ๒ นัย

ทส สญฺโญชนานิ กามราค สญฺโญชนำ รูป อรูป ปฏิฆ มาน ทิฏฺฐิ สีลพฺพตปรามาส วิจิกิจฺฉา อุทฺธจฺจ อวิชฺชา สญฺโญชนำ สุตนฺเต

อปรานิ ทส สญฺโญชนานิ กามราค สญฺโญชนำ ภว ปฏิฆ มาน ทิฏฺฐิ สีลพฺพตปรามาส วิจิกิจฺฉา อิสฺสา มจฺฉริย อวิชฺชา สญฺโญชนำ อภิธมฺเม

สัญโญชน์ที่แสดงมาแล้ว เป็นการแสดงตามนัยแห่งพระสูตร ถ้าจะกล่าวตามนัยแห่งพระอภิธรรม ก็จะต้องตัดอุทธัจจสัญโญชน์ออก รวมรูปราคะ อรูปราคะเข้าเป็นภวราคสัญโญชน์ และเพิ่มอิสสาสัญโญชน์ มัจฉริยสัญโญชน์ขึ้น สำหรับมัจฉริยสัญโญชน์นั้น จะได้กล่าวในมัจฉริยธรรม ๕ ประการ ซึ่งได้ลำดับไว้เป็นบทที่ ๕ ในที่นี้จะกล่าวแต่อิสสาสัญโญชน์โดยเฉพาะเท่านั้น

อิสสาสัญโญชน์

อิสฺสตีติ = อิสฺสา

สภาพที่ไม่พอใจในทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่น ชื่อว่า **อิสสา**

สภาพที่ไม่พอใจในทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่นนั้น ท่านยกตัวอย่างไว้ ๒ ประการ คือ ความอิสสาของผู้ครองเรือน เช่นเห็นผู้อื่นประกอบการอาชีพใด ๆ ได้ผลประโยชน์มาก กระทำให้เป็นผู้มีฐานะมั่งคั่งสมบูรณ์เกินความเป็นอยู่ของตน ก็มีความไม่พอใจ อยากจะให้ผู้นั้นบังเกิดการเสียหาย มีการถูกโจรผู้ร้ายปล้นหรือไฟไหม้เป็นต้น แล้วถ้าความเสียหายของผู้นั้นบังเกิดขึ้นสมจริงตามความตั้งใจแล้ว ก็มีความ

พอใจมากนี้ประการหนึ่ง ความอิสสาของพระภิกษุนั้น เช่นเห็นว่าภิกษุอื่นมีความรู้ในปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรมดี มีญาติโยมเคารพนับถือมาก ลาภสักการะก็เจริญดีกว่าตน เห็นแล้วก็ไม่พอใจ อยากจะให้ภิกษุผู้นั้นเกิดความเสียหายขึ้น ถ้าภิกษุผู้นั้นเกิดความเสียหายขึ้นจริง จนญาติโยมเสื่อมความนิยมนับถือ ลาภสักการะมีน้อยลง ก็เป็นที่พอใจเป็นอย่างมากนี้อีกประการหนึ่ง ลักษณาการดังกล่าวนี้ชื่อว่า **อิสสา** เป็นสัญโญชน์ประการหนึ่งในสัญโญชน์ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นสภาพที่ร้อยรัดสัตว์ไว้ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏฏทุกข์ สมควรที่ผู้เกลียดทุกข์ทั้งหลายจะรู้จักไว้เพื่อความสังวร

ถาม อิสสาสัญโญชน์นี้ พระอริยบุคคลชั้นใดละได้?

ตอบ พระโสดาบันบุคคลละได้เด็ดขาด เป็นสมุจเฉทปหาน

จบ อิสสาสัญโญชน์

การประหาณสัญโญชน์โดยลำดับแห่งกิเลส

อิมานิ ปน สญฺโญชนานิ กิเลสปฏิปาฏิยา ปี อาหริตุ วฏฺฏติ มคฺคปฏิปาฏิยา ปี กิเลสปฏิปาฏิยา กามราค ปฏิฆ สญฺโญชนานิ อนาคามิมคฺเคน ปหียนฺติ มาน สญฺโญชนํ อรหตฺตมคฺเคน ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาส โสตาปตฺติมคฺเคน ภวราค สญฺโญชนํ อรหตฺตมคฺเคน อิสฺสา มจฺฉริยานิ โสตาปตฺติมคฺเค อวิชฺชา อรหตฺตมคฺเคน

การประหาณสัญโญชน์โดยลำดับแห่งมรรค

มคฺคปฏิปาฏิยา ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาส อิสฺสา มิจฺฉริยานิ โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺติ กามราค ปฏิฆา อนาคามิมคฺเคน มาน ภวราค อวิชฺชา อรหตฺตมคฺเคนาติ

(อัฏฐสาลินีอรรถกถา)

จบ สัญโญชน์ ๑๐ ประการ

บทที่ ๒

กิเลส ๑๐

กิเลเสนฺติ อุปตาเปนฺตีติ = กิเลสา

ธรรมชาติใด มีสภาพความเศร้าหมองเร่าร้อน และทำให้สัมปยุตตธรรมเศร้าหมองเร่าร้อน ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า **กิเลส**

กิเลส ๑๐ ประการ คือ

๑. **ทิฏฐิกิเลส**	๒. **วิจิกิจฉากิเลส**
๓. **โลภกิเลส**	๔. **โทสกิเลส**
๕. **โมหกิเลส**	๖. **มานกิเลส**
๗. **ถีนกิเลส**	๘. **อุทธัจจกิเลส**
๙. **อหิริกกิเลส**	๑๐. **อโนตตัปปกิเลส**

ธรรมที่ชื่อว่า **กิเลส** นี้ เพ่งความว่าเป็นสภาพที่ทำให้เศร้าหมองและเร่าร้อน หมายความว่า ตนเองก็เศร้าหมองและเร่าร้อน และทำให้สัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมด้วยต้องเศร้าหมองและเร่าร้อนไปด้วย เช่นกิเลสใดเกิดร่วมกับจิตและเจตสิกอื่นใด ก็ย่อมทำให้จิตและเจตสิกอื่นนั้นเศร้าหมอง และเร่าร้อนไปด้วย

ส่วนบทที่ ๑ ที่ผ่านไปแล้ว ได้กล่าวถึงสัญโญชน์นั้น เพ่งความว่าเป็นสภาพธรรมที่ร้อยรัดสัตว์ไว้ ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏฏทุกข์ ฉะนั้น สัญโญชน์และกิเลสที่มีชื่อเหมือนกันนั้น แท้จริงก็เป็นสภาพธรรมอันเดียวกัน แต่เพ่งความเป็นคนละอย่างเท่านั้น เช่นทิฏฐิความเห็นผิด ในบทของสัญโญชน์ก็เพ่งความว่า ความเห็นผิดนี้เป็นเครื่องร้อยรัดสัตว์ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏฏทุกข์ ในบทของกิเลสก็เพ่งความว่า ความ

เห็นผิดนี้เป็นสภาพเศร้าหมองเร่าร้อน และทำให้สัมปยุตตธรรมเศร้าหมองเร่าร้อน ดังนี้เป็นต้น

ฉะนั้น กิเลสใดมีองค์ธรรมเป็นอันเดียวกันกับสัญโญชน์ใด จะได้เทียบกิเลสกับสัญโญชน์นั้นไว้ให้ทราบ โดยจะไม่เขียนอธิบายรายละเอียดซ้ำอีก เมื่อต้องการทราบรายละเอียดของกิเลสนั้น ก็ขอให้ดูคำอธิบายของสัญโญชน์โดยอนุโลม ในที่นี้จะอธิบายเฉพาะกิเลสที่มีองค์ธรรมต่างกันกับสัญโญชน์เท่านั้น กิเลสและสัญโญชน์ที่มีองค์ธรรมอันเดียวกันคือ

สัญโญชน์	**กิเลส**
ทิฏฐิสัญโญชน์	ทิฏฐิกิเลส
วิจิกิจฉาสัญโญชน์	วิจิกิจฉากิเลส
ปฏิฆสัญโญชน์	โทสกิเลส
มานสัญโญชน์	มานกิเลส
อุทธัจจสัญโญชน์	อุทธัจจกิเลส
กามราคะ รูปราคะ อรูปราคสัญโญชน์	โลภกิเลส
อวิชชาสัญโญชน์	โมหกิเลส

ยังคงเหลือกิเลสที่มีองค์ธรรมต่างกันกับองค์ธรรมของสัญโญชน์ อีก๓ประการ คือ ถีนกิเลส อหิริกกิเลส อโนตตัปปกิเลส ซึ่งจะได้อธิบายเฉพาะกิเลส ๓ ประการนี้เท่านั้น

๗. ถีนกิเลส

ถิยตีติ = ถีนำ

ธรรมชาติใดทำให้จิตง่วงเหงาท้อถอย ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า **ถีนะ**

ถีนะเป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตง่วงเหงาท้อถอย เป็นสภาพที่เป็นกิเลสประการหนึ่งในกิเลส ๑๐ ประการ อันเป็นเครื่องทำให้เศร้าหมองเร่าร้อน

ถาม ถีนกิเลสนี้ เกิดแก่บุคคลใด ขณะใด และบุคคลใดละได้เด็ดขาด ?

ตอบ ถีนกิเลสนี้ เกิดได้ในปุถุชนและพระเสกขบุคคล การเกิดขึ้นของถีนกิเลสนี้ ย่อมเกิดในขณะที่จิตเป็นสสังขาริก คือ ในขณะที่จิตรับอารมณ์ไม่เข้มแข็ง แต่ที่เห็นได้ชัดก็ในขณะที่ง่วงงวนจะหลับกับในขณะที่แรกตื่นนอน ส่วนพระอเสกขบุคคลย่อมละได้เด็ดขาด

ถาม ถ้าเช่นนั้นก็หมายความว่า การหลับของปุถุชนและพระเสกขบุคคลนั้น เป็นไปโดยอำนาจของถีนกิเลส แต่พระอรหันตบุคคลซึ่งประหาณถีนกิเลสเป็นสมุจเฉทแล้วนั้น ก็ยังปรากฏว่ามีการนอนหลับอยู่ จะให้เข้าใจว่าอย่างไร ?

ตอบ พระอรหันตบุคคลที่ยังมีการหลับนอนพักผ่อนนั้น หาใช่เป็นการนอนตามอำนาจของถีนกิเลสไม่ แท้จริงเป็นเพราะร่างกายได้ปฏิบัติหน้าที่มาระยะหนึ่งแล้ว ย่อมมีการอ่อนเพลียหมดกำลังลง จิตก็ตกภวังค์ไปเฉย ๆ ตามธรรมดาของอุปาทินนกสังขาร ย่อมมีเวลาที่มีกำลังเป็นทุพพละ ซึ่งจำต้องมีการพักผ่อน อย่าว่าแต่อุปาทินนกสังขารเลย แม้แต่อนุปาทินนกสังขารก็ต้องมีการพักผ่อนเป็นครั้งคราว ดังปรากฏว่าต้นไม้หลายชนิดแสดงอาการดังกล่าวนี้ให้เห็นชัด ซึ่งเราเรียกกันว่า ต้นไม้นอนเป็นต้น

อนึ่ง พึงเข้าใจว่า ที่กล่าวว่าถีนกิเลสเกิดแก่ปุถุชนและพระเสกขบุคคลนั้น โดยมากเกิดเมื่อเวลาง่วงงวนจะหลับ และหลังจากตื่นนอนในระยะกระชั้นชิดเท่านั้น ไม่ใช่ในเวลาหลับด้วย เพราะเวลาหลับนั้นจิตเป็นภวังค์ ซึ่งถีนะกิเลสไม่อาจเกิดร่วมด้วยได้

ถาม ถีนะกับมิทธะ ตามหลักฐานท่านกล่าวว่า สภาพธรรมทั้ง ๒ นี้ เกิดร่วมกันเสมอ เหตุไรจึงเป็นกิเลสเฉพาะถีนะ ส่วนมิทธะไม่ได้เป็นกิเลสร่วมด้วย แต่สำหรับนิวรณ์ท่านว่าทั้งถีนะและมิทธะเป็นนิวรณ์รวมด้วยกัน ?

ตอบ ถีนะกับมิทธะเป็นสภาพที่เกิดร่วมกันเสมอถูกแล้ว เพราะถีนะมีหน้าที่ทำให้จิตง่วงเหงาท้อถอย มิทธะมีหน้าที่ทำให้เจตสิกง่วงเหงาท้อถอย ย่อมเป็นที่ทราบอยู่แล้วว่า ขณะใดที่จิตเกิดขึ้น ก็ย่อมมีเจตสิกเกิดขึ้นด้วย จิตจะเกิดโดยไม่มีเจตสิกไม่ได้ ฉะนั้น ถีนะจะเกิดโดยไม่มีมิทธะ ก็ย่อมมีไม่ได้ เช่นเดียวกัน ถึงแม้จะกล่าวเพียงถีนกิเลส เมื่อว่าถึงองค์ธรรมแล้ว ก็ย่อมหมายถึงมิทธะด้วย ส่วนในนิวรณ์ที่บัญญัติว่าถีนมิทธนิวรณ์นั้น เมื่อนับจำนวนแห่งองค์ธรรม ท่านก็นับเป็นหนึ่งเท่านั้น

๙. อหิริกกิเลส

น หิริยตีติ = อหิริโก

สภาพที่ไม่ละอายต่ออกุศลทุจริต ชื่อว่า **อหิริกะ**

อหิริกะเป็นสภาพที่ไม่มีความละอายต่ออกุศลทุจริต ธรรมดาอกุศลทุจริตนี้ย่อมเป็นที่รังเกียจแก่บัณฑิตทั้งหลาย แต่บุคคลใดอันโมหะบีดบังแล้ว ย่อมสามารถกระทำอกุศลทุจริตได้โดยไม่ละอาย สภาพดังกล่าวนี้ ชื่อว่า **อหิริกะ** ซึ่งเป็นกิเลสประการหนึ่งในกิเลส ๑๐ ประการ

ถาม ความไม่ละอายนั้น ไม่ละอายอย่างไร และบุคคลใดละกิเลสนี้ได้?

ตอบ ความไม่ละอายต่ออกุศลทุจริตนั้น ท่านอุปมาว่า ธรรมดาหมู (บ้าน) ย่อมมีความยินดีพอใจบริโภคอุจจาระ ถึงแม้อุจจาระนี้จะเป็นที่รังเกียจของบุคคลอื่นใดก็ดี แต่หมู (บ้าน) ไม่มีความรังเกียจเลย กลับพอใจในการบริโภค และยังซ้ำนอนกลิ้งเกลือกอย่างสำราญใจอีกด้วย กิเลสนี้พระอรหันต์เท่านั้นที่จะละได้เด็ดขาด นอกจากนั้นยังละไม่ได้

ถาม ที่ว่าพระอรหันต์เท่านั้นที่ละอหิริกกิเลสได้ และยกอุปมาให้เห็นด้วยนั้น จะให้เข้าใจว่าพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ก็ยังมีความยินดีพอใจในการประพฤติอกุศลทุจริตอยู่อีกเช่นนั้นหรือ?

ตอบ มิได้ อกุศลทุจริตที่เป็นอะปายะคะมนิยะนั้น พระโสดาบันประหาณได้เด็ดขาดอยู่แล้ว สำหรับพระเสกขบุคคลทั้งหลาย ที่ยังละอหิริกกิเลสไม่ได้เด็ดขาดนั้น ยังมีเหลืออยู่บ้างก็เป็นแต่เพียงเบาบาง และไม่ถึงขนาดเป็นทุจริตที่จะนำไปสู่อบายเท่านั้น

๑๐. อโนตตัปปกิเลส

น โอตฺตปฺปตีติ = อโนตฺตปฺปํ

สภาพที่ไม่เกรงกลัวต่ออกุศลทุจริต ชื่อว่า **อโนตตัปปะ**

อโนตตัปปะ เป็นสภาพที่ไม่กลัวต่ออกุศลทุจริต ธรรมดาอกุศลทุจริตนี้ย่อมให้ผลเป็นทุกข์แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติ แต่บุคคลที่โมหะครอบคลุมแล้วย่อมไม่กลัวต่อภัยอันจะบังเกิดขึ้นจากการกระทำของตนเลย อโนตตัปปะนี้เป็นกิเลสประการหนึ่ง ในกิเลส ๑๐ ประการ

ถาม ภัยอันจะเกิดจากการกระทำอกุศลทุจริตนั้น เป็นอย่างไร และบุคคลใดละกิเลสนี้ได้?

ตอบ ภัยอันเกิดจากการกระทำอกุศลทุจริต มี ๔ ประการคือ **๑. อัตตานุวาทภัย** ตนเองก็จะตำหนิตนเองได้ **๒. ปรานุวาทภัย** ผู้อื่นรู้ก็ย่อมตำหนิตนได้ **๓. ทัณฑภัย** ย่อมต้องได้รับโทษตามกฎหมายบ้านเมือง **๔. ทุคคติ-อปายภัย** เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมต้องรับโทษในอบายภูมิ ดังนี้ การกระทำอกุศลทุจริตจึงเป็นสิ่งน่าเกรงกลัว แต่บุคคลที่ถูกโมหะครอบคลุมแล้วย่อมสามารถกระทำอกุศลทุจริตได้โดยไม่เกรงกลัว อุปมาเหมือนแมลงเม่าที่เห็นกองไฟ ธรรมดาไฟเป็นของร้อน แต่แมลงเม่าเห็นแล้วเข้าใจว่าเป็นของดีน่าพอใจ จึงบินเข้าไปสู่กองไฟ แล้วก็ถูกเผาผลาญให้สิ้นชีวิต กิเลสนี้พระอรหันต์เท่านั้นที่ละได้เด็ดขาด

ถาม สำหรับพระโสดาบันบุคคล พระสกทาคามี พระอนาคามีถึงหากจะยังละไม่ได้ก็มีแต่เฉพาะที่เบาบาง ถูกไหม ?

ตอบ ถูก

จบ อโนตตัปปกิเลส

การประหาณกิเลส ๑๐ ประการ

กิเลเสสุ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉา ปฐมญาณวชฺฌา โทโส ตติยญาณวชฺโฌ โลโภ โมห มาน ถิน อุทฺธจฺจ อหิริก อโนตฺตปฺปานิ จตุตฺถญาณวชฺฌานิ

(วิสุทธิมรรค)

แปลเป็นใจความว่า ทิฏฐิกิเลสและวิจิกิจฉากิเลสทั้ง ๒ นี้ โสดาปัตติมรรคประหาณได้เด็ดขาด เป็นสมุจเฉทปหาน โทสกิเลสอนาคามิมรรคประหาณได้เด็ดขาด เป็นสมุจเฉทปหาน โลภะ โมหะ มานะ ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อรหัตตมรรคประหาณได้เด็ดขาด เป็นสมุจเฉทปหาน แต่ทั้งนี้พึงเข้าใจว่า ที่กล่าวนี้ เฉพาะที่ประหาณเป็นสมุจเฉทเท่านั้น ส่วนที่กระทำให้เป็นตนุกะระมิได้กล่าวถึง อันการที่อริยมรรคเบื้องต่ำ ๓ กระทำให้เป็นตนุกะระนั้น ก็เป็นไปตามทำนองเดียวกับกิเลสอื่น ๆ

จบ กิเลส ๑๐ ประการ

บทที่ ๓

มิจฉัตตะ ๑๐

มิจฺฉา สภาโว = มิจฺฉตฺตํ

มิจฉัตตะ คือสภาพที่ผิด หมายถึงการกระทำจิตไม่แยบคาย (อโยน โสมนสิการ) ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดสภาพที่ผิด มีการกระทำผิด พูดผิด คิดผิด เป็นต้น มิจฉัตตะ มี ๑๐ ประการ คือ

๑. **มิจฉาทิฏฐิ**	๒. **มุสาวาท**
๓. **มิจฉากัมมันตะ**	๔. **มิจฉาอาชีวะ**
๕. **มิจฉาสังกัปปะ**	๖. **มิจฉาวายามะ**
๗. **มิจฉาสติ**	๘. **มิจฉาสมาธิ**
๙. **มิจฉาวิมุตติ**	๑๐. **มิจฉาญาณะ**

มิจฉัตตะ ๑๐ ประการนี้ ส่วนใหญ่ก็มีนัยตรงกันข้ามกับองค์มรรค ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นนั้นเอง ฉะนั้น จะอธิบายเป็นบางประการเท่านั้น

ถาม มิจฉัตตะ ๑๐ ประการนี้ มรรคใดประหาณมิจฉัตตะใดได้บ้าง ขอให้อธิบายโดยยกหลักฐานด้วย ?

ตอบ มีสาธกบาลีแสดงการประหาณมิจฉัตตะ ๑๐ ด้วยอำนาจแห่งอริยมรรคทั้ง ๔ คือ

มิจฺฉตฺเตสุ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มุสาวาโท มิจฺฉากมฺมนฺโต มิจฺฉาอาชีโวติ อิเม ปฐมญาณวชฺฌา มิจฺฉาสงฺกปฺโป ปีสุณวาจา ผรุสวาจาติ อิเม ตติยญาณวชฺฌา สมฺผปฺปลาป มิจฺฉาวายาม มิจฺฉาสติ มิจฺฉาสมาธิ มิจฺฉาวิมุตฺติ มิจฺฉาญาณาวานิ จตุตฺถญาณวชฺฌานิ

(วิสุทธิมรรค)

แปลเป็นใจความว่า มุสาวาท มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะประหาณได้โดยโสดาปัตติมัคคญาณ มิจฉาสังกัปปะ สุบี่ณวาจา ผรุสวาจาประหาณได้โดยอนาคามิมัคคญาณ สัมผัปปลาปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาวิมุตติ มิจฉาญาณะ ประหาณได้โดยอรหัตตมัคคญาณ

ถาม ขอให้ขยายความของมิจฉัตตะที่พระโสดาบันประหาณได้ว่า มิจฉัตตะใดหมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ พระโสดาบันละมิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิด มุสาวาท การกล่าวคำเท็จ มิจฉากัมมันตะ การประกอบการงานที่ผิด มิจฉาอาชีวะ การประกอบอาชีพที่ผิด รวม ๔ ประการ

ถาม ขอให้ขยายความของมิจฉัตตะที่พระอนาคามีประหาณได้ ?

ตอบ พระอนาคามีบุคคลละมิจฉาสังกัปปะ ความดำริผิด บี่สุณวาจา การกล่าววาจาส่อเสียด ผรุสวาจา การกล่าววาจาหยาบ ทั้ง ๓ ประการที่เป็นสุขุมะอย่างประณีตได้โดยเด็ดขาด

ถาม ถ้าเช่นนั้นมิจฉัตตะทั้ง ๓ ประการนี้ ที่เป็นอย่างหยาบ ใครเป็นผู้ละได้และในคำแปลบาลีนั้น ไม่ปรากฏว่าพระสกทาคามีละมิจฉัตตะอะไรได้บ้างเลย ?

ตอบ พระสกทาคามีละมิจฉัตตะ ๓ ประการนี้ ที่เป็นโอพาริกะอย่างหยาบได้ โดยกระทำให้เป็นตนุกะระ คือให้เบาบางลง ที่ท่านไม่ได้กล่าวไว้ในที่นี้ด้วยก็เพราะในที่นี้กล่าวแต่เฉพาะที่ละได้เป็นสมุจเฉท คือละได้เด็ดขาดเท่านั้น

ถาม มิจฉาวาจาทั้ง ๔ คือ มุสาวาท บี่สุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะนี้เป็นเสียงที่เปล่งออกมา อริยมรรคจะทำการประหาณได้อย่างไร ?

ตอบ การประหาณมิจฉาวาจาทั้ง ๔ นั้น อริยมรรคมิได้ประหาณเสียงที่เปล่งออกมา แต่ประหาณเจตนา (คืออกุศลเจตนาเจตสิกที่จะกล่าวมิจฉาวาจาทั้ง ๔

นั้น) ดังมีสาธกบาลีที่ปรากฏในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า **เจตนาเยวเจตฺถ วาจาติเวทิตพฺพา** ซึ่งแปลว่า การกล่าววจีทุจริตทั้ง ๔ นั้น เจตนาเป็นสำคัญ

ถาม จะพิจารณาทราบได้หรือไม่ว่า ท่านผู้ใดละวจีทุจริตนี้ได้เด็ดขาด ?

ตอบ การพิจารณานั้น พิจารณาได้ยากสักหน่อย ดังตัวอย่างเช่นพระปิลินทวัจฉเถระ ท่านผู้นี้เป็นพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวกิเลสแล้ว แต่ยังเป็นผู้มักกล่าววาจาหยาบ เช่นมักจะกล่าวว่า วสล, วสล, คนถ่อย คนถ่อย

ดังมีเรื่องปรากฏว่า วันหนึ่ง ได้มีพ่อค้าเกวียนบรรทุกดีปลีผ่านมาทางที่ท่านนั่งอยู่ พระปิลินทวัจฉะได้ร้องทักว่า เฮ้ยคนถ่อย เจ้าบรรทุกอะไร พ่อค้าดีปลีได้ยินคำทักเช่นนั้นก็นึกโกรธ จึงร้องตอบไปว่า บรรทุกขี้หนูมาครับ ทันใดนั้น ดีปลีในเกวียนของพ่อค้าก็กลายเป็นมูลหนูไปทั้งสิ้น พ่อค้าเห็นเหตุการณ์เป็นไปเช่นนั้น ก็มีความตกใจเป็นอย่างยิ่ง จึงรีบไปขอขมาต่อท่าน มูลหนูในเกวียนก็กลับเป็นดีปลีดังเดิม

ดังตัวอย่างที่กล่าวนี้ จึงเห็นว่าการตัดสินเรื่องละมิจฉัตตะอันเกี่ยวกับวาจานั้น เป็นการยากแก่การพิจารณา เพราะแท้จริงพระอรหันต์นั้นย่อมปราศจากกิเลส หรือมิจฉัตตะทุกประการแล้ว แต่ที่กล่าวเป็นผรุสวาจาก็ด้วยอำนาจของวาสนาที่ท่านไม่อาจละได้ เพราะผู้ที่ละวาสนาได้ ก็มีแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า ๒ พระองค์เท่านั้น

ถาม ขอให้ขยายความมิจฉัตตะที่พระอรหันต์ละได้ ?

ตอบ พระอรหันต์ละสัมผัปปลาปะ (การกล่าววาจาเพ้อเจ้อไร้สาระ) มิจฉาวายามะ (ความพยายามผิด) มิจฉาสติ (ความระลึกผิด) มิจฉาสมาธิ (การตั้งใจผิด) มิจฉาวิมุตติ (ความพ้นที่ผิด) มิจฉาญาณะ (ความรู้ที่ผิด) รวม ๖ ประการได้โดยเด็ดขาด

มิจฉัตตะนี้ เป็นส่วนที่เกิดได้ทางกายทวาร มี ๓ ประการ คือ ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์ อทินนาทาน การลักทรัพย์ กามสุมิจฉาจาร การประพฤติผิดในประเวณี เรียกว่า มิจฉากัมมันตะ การงานที่ผิดทางกาย

วจีทุจริต ๔ คือ มุสาวาท การกล่าวคำเท็จ ปิสุณวาจา การกล่าวส่อเสียด ผรุสวาจา การกล่าวคำหยาบ สัมผัปปลาปะ การพูดเพ้อเจ้อ เรียกว่า มิจฉาวาจา การกล่าววาจาที่ผิด

กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ รวม ๗ ประการนี้ หรือเพียงประการใดประการหนึ่งก็ดี ซึ่งบุคคลประพฤติเกี่ยวด้วยอาชีพ เรียกว่า มิจฉาอาชีวะ การประกอบอาชีพที่ผิด

มิจฉาสติ คือความระลึกผิดปล่อยจิตไปตามโลกียอารมณ์ต่าง ๆ มีรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสเป็นต้น ที่ตนเคยประสพมาแล้ว ยังตามระลึกอยู่เนือง ๆ อันเป็นอกุศลจิตตุปบาท อันมี โลภะ โทสะ โมหะเป็นมูลอย่างใดอย่างหนึ่ง (องค์ธรรมของมิจฉาสตินี้ ได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ประกอบในอกุศลจิต)

มิจฉาญาณะ ความรู้ผิด คือความผู้ที่ไม่เกี่ยวด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นความรู้ในวิชาการต่าง ๆ อันมีโทษ เช่น ความรู้ในการฆ่า การทำลาย มีการกระทำระเบิดปรมาณูเป็นต้น เรียกว่า มิจฉาญาณะ องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก

มิจฉาวิมุตติ คือความสำคัญผิดว่าหลุดพ้น เช่นกิเลสของตนยังประหาณไม่หมด แต่เข้าใจว่าประหาณหมดแล้ว องค์ธรรมได้แก่ โลภ-จิตตุปบาท

อนึ่ง มิจฉาวิมุตตินี้ มี ๒ ประการ คือ ที่เป็นอปายคมนิย ประการหนึ่ง ไม่เป็นอปายคมนิยอีกประการหนึ่ง และที่ไม่เป็นอปายคมนิย ก็จำแนกเป็นโอฬาริกะและสุขุมะ ส่วนที่เป็นอปายคมนิย พระโสดาบันประหาณได้เด็ดขาด ส่วนที่เป็นโอฬาริกะ พระสกทาคามีประหาณได้เด็ดขาด ส่วนที่เป็นสุขุมะอันเกี่ยวด้วยกามราคะ พระอนาคามีประหาณได้เด็ดขาด ส่วนที่เป็นสุขุมะอันเกี่ยวด้วยภวราคะ พระอรหันต์ประหาณได้เด็ดขาด

จบ มิจฉัตตะ ๑๐ ประการ

บทที่ ๔

โลกธรรม ๘

โลกธรรม ๘ ประการ เป็นธรรมที่มีอยู่ประจำโลก ผู้ใดเกิดมาในโลก ผู้นั้นย่อมประสพกับโลกธรรม แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ย่อมประสพกับโลกธรรม ๘ ประการนี้ หากแต่พระองค์มิได้ติดอยู่ และเมื่อผู้ใดติดอยู่ในโลกธรรม ผู้นั้นก็ย่อมไม่พ้นไปจากโลก จึงเป็นสภาพที่ควรศึกษา เพื่อเปลื้องให้พ้นไปเสียจากตน

โลกธรรม ๘ ประการนี้ แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ โลกธรรมอันเป็นอิฏฐารมณ์ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดโลภะ มี ๔ ประการ คือ

ลาภ ความเจริญลาภ

ยส ความเจริญยศ

ปสังส คำสรรเสริญ

สุข ความสุขกายสุขใจ

โลกธรรมอันเป็นอนิฏฐารมณ์ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดโทสะ ก็มี ๔ ประการคือ

อลาภ ความเสื่อมลาภ

อยส ความเสื่อมยศ

นินท คำนินทา

ทุกข ความทุกข์กายทุกข์ใจ

ถาม ขอให้แสดงการละกิเลสอันอาศัยโลกธรรมเกิด ซึ่งถูกทำลายโดยอำนาจอริยมรรคทั้ง ๔ พร้อมทั้งแสดงหลักฐานที่มาให้ปรากฏด้วย ?

ตอบ มีสาธกบาลีปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาดังนี้

โลกธมฺเมสุ ปฏิโฆ ตติยญาณวชฺโฌ อนุนโย จตุตฺถญาณวชฺโฌ

หมายความว่า โลกธรรมชนิดที่เป็นอนิฏฐารมณ์ ซึ่งจะทำให้โทสะเกิดขึ้นนั้น พระอนาคามิบุคคลประหาณได้ด้วยอำนาจอนาคามิมัคคญาณ โลกธรรมชนิดที่เป็นอิฏฐารมณ์ ซึ่งจะทำให้โลภะเกิดขึ้นนั้น พระอรหันต-บุคคลประหาณได้ด้วยอำนาจอรหัตตมัคคญาณ

อีกนัยหนึ่ง การประหาณโลกธรรม ๓ ประการนี้ ขอให้ดูการประหาณมิจฉาวิมุตติในบทที่ ๘ ด้วยอนุโลม

จบ โลกธรรม ๘ ประการ

บทที่ ๕

มัจฉริยะ ๕

มจฺฉริยสฺส ภาโว = มจฺฉริยํ

สภาพความตระหนี่หวงแหน ชื่อว่ามัจฉริยะ

มัจฉริยะคือ ความตระหนี่หวงแหนวัตถุสิ่งของและคุณธรรมความดีของตน มัจฉริยะมี ๕ ประการ ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ในวิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า มจฺฉริยานีติ อาวาสมจฺฉริยํ กุลมจฺฉริยํ ลาภมจฺฉริยํ ธมฺมมจฺฉริยํ วณฺณพจฺฉริยนฺติ มัจฉริยคือความตระหนี่หวงแหน ๕ ประการ คือ

๑. **อาวาสมัจฉริยะ**	หวงที่อยู่อาศัย
๒. **กุลมัจฉริยะ**	หวงอุปถากหรือญาติ
๓. **ลาภมัจฉริยะ**	หวงลาภ
๔. **ธัมมมัจฉริยะ**	หวงความรู้
๕. **วัณณมัจฉริยะ**	หวงความงาม

๑. อาวาสมัจฉริยะ

อาวาเส มจฺฉริยํ = อาวาสมจฺฉริยํ

ความหวงแหนอาวาส ชื่อว่าอาวาสมัจฉริยะ

อาวาสมัจฉริยะหมายความว่า เจ้าอาวาสผู้ปกครองวัดก็ดี เจ้าคณะผู้ปกครองคณะก็ดี เมื่อมีพระภิกษุผู้มีศีลาจารวัตรอันดีงามมาขออยู่ ใหม่ก็ดีหรือได้อยู่มาแล้วแต่เดิมก็ดี ในอาวาส ในคณะ หรือในบริเวณที่ตนปกครองอยู่นั้น ไม่พอใจไม่เต็มใจให้อยู่ต้องการให้ไปเสียให้พ้นจากบริเวณของตน อาการดังกล่าวนี้ชื่อว่า อาวาสมัจฉริยะ

แต่อย่างไรก็ดีการที่เจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะผู้ปกครอง ไม่พอใจให้พระภิกษุผู้อยู่ในปกครองของตนได้อยู่ในสถานที่นั้นต่อไปนั้น มิใช่จะเป็นอาวาสมัจฉริยะไปเสียทั้งสิ้นก็หามิได้ ถ้าภิกษุผู้อยู่ในปกครองนั้นประพฤติปฏิบัติตนไม่ดี เป็นผู้ปราศจากศีลาจารวัตร เป็นผู้ไม่รักษาความสงบ ชอบก่อการทะเลาะวิวาท หรือประกอบการเสื่อมเสียด้วยประการต่าง ๆ ดังนี้ การที่เจ้าอาวาสเจ้าคณะไม่ยินดีให้อยู่ต่อไปก็ไม่เป็นอาวาสมัจฉริยะ ดังสาธกบาลีว่า

พนฺธนาการกาทีนิ ปน ตตฺถ วาสํ อนิจฺฉโต อาวาสมจฺฉริยํ นาม น โหติ (อฏฺฐสาลินีอรรถกถา)

อาวาสมัจฉริยะนี้สำหรับฆราวาสก็เป็นไปในทำนองเดียวกันโดยอนุโลม

จบ อาวาสมัจฉริยะ

---

๒. กุลมัจฉริยะ

กุเล มจฺฉริยํ = กุลมจฺฉริยํ

สภาพความหวงแหนสกุล ชื่อว่ากุลมัจฉริยะ

กุลมัจฉริยะจำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ บรรพชิตได้แก่ความหวงในตระกูลอุปถาก ไม่ยินดีพอใจให้ตระกูลอุปถากของตน ไปเกี่ยวข้องคุ้นเคยกับภิกษุอื่น หรือไม่พอใจให้ภิกษุอื่นไปเกี่ยวข้องคุ้นเคยกับตระกูลอุปถากของตน ฆราวาสได้แก่การเกียจกันหวงแหนพวกพ้องวงสกุล โดยไม่ต้องการให้ไปสัมพันธ์กับผู้อื่น หรือผู้อื่นจะมาทำการสัมพันธ์กับวงสกุลของตน อาการดังกล่าวนี้ชื่อว่ากุลมัจฉริยะ

แต่อย่างไรก็ดี ถ้าบุคคลผู้จะมาเกี่ยวข้องกับอุปถากหรือพวกพ้องวงสกุลของตนนั้น เป็นคนไม่ดี ไม่สมควรที่จะคบค้าสมาคมกับตระกูลอุปถาก หรือพวกพ้องวงสกุล

ของตนแล้ว การที่จะเกียจกันหวงแหนไม่ให้มีความสัมพันธ์กันก็ไม่เป็นกุลมัจฉริยะ เพราะการห้ามคบหาสมาคมนั้นเกิดมาจากเมตตาจิตคิดช่วยป้องกันความเสียหายอันจะพึงบังเกิดขึ้นได้แก่บุคคลผู้มีความสัมพันธ์สนิทสนมกับตน เช่นนี้ไม่เป็นกุลมัจฉริยะ

จบ กุลมัจฉริยะ

---

๓. ลาภมัจฉริยะ

ลาเภ มจฺฉริยํ = ลาภมจฺฉริยํ

สภาพความหวงแหนลาภ ชื่อว่า ลาภมัจฉริยะ

ลาภมัจฉริยะ หมายความว่า ตนเองมีความปรารถนาวัตถุสิ่งของ มีอาหาร เครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคเป็นต้น และอยากจะให้วัตถุสิ่งของเหล่านี้ได้แก่เฉพาะตนเองผู้เดียว ไม่ต้องการให้ผู้อื่นได้ลาภดังกล่าวนี้ด้วย ความมุ่งหวังที่จะให้ได้ลาภเฉพาะตนเองผู้เดียว ไม่ยินดีจะให้ผู้อื่นได้บ้างเช่นนี้ ชื่อว่าลาภมัจฉริยะ

ความหวงแหนนี้ เมื่อกล่าวโดยบุคคลก็แบ่งออกเป็น ๒ คือ บรรพชิตและฆราวาส สำหรับบรรพชิตได้แก่ความมีจิตเพ่งในลาภที่ทายกจัดมาถวายภิกษุอื่น แต่ตนอยากได้เสียผู้เดียวประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งวัตถุสิ่งของ ๆ ตนมีอยู่เกินความจำเป็น เมื่อมีเพื่อนสหธรรมิกมาขอ ก็มีความหวงแหนไม่ให้บ้นตามสมควร นี้เป็นลาภมัจฉริยะของผู้มีเพศเป็นบรรพชิต ส่วนบุคคลผู้เป็นฆราวาสมักเกี่ยวกับการค้า คือมีความไม่พอใจในการจำหน่ายสินค้าของผู้อื่น ที่จำหน่ายได้ดีกว่าตนหรือมีลูกค้ามากกว่าตน นี้เป็นลาภมัจฉริยะของผู้มีเพศเป็นฆราวาส

แต่การที่จะเป็นลาภมัจฉริยะหรือไม่นั้น ต้องเกี่ยวด้วยบุคคล สำหรับเพศบรรพชิตนั้น ถ้าผู้รับลาภที่ทายกจัดมาถวายเป็นผู้มีความประพฤติไม่ดี ไม่มีศีลาจารวัตร หรือมีนิสสัยยกตนข่มท่านโดยอาศัยลาภอาศัยทรัพย์ที่ตนได้รับนั้น ก่อให้เกิดมานะซึ่งมักจะ

กดหรือข่มผู้อื่นซึ่งมีลาภน้อยกว่าตนดังนี้แล้ว ถึงหากจะมีความรู้สึกไม่ยินดีพอใจในการได้ลาภของผู้นั้น และหรือไม่ให้บันวัตถุสิ่งของที่มีอยู่ ก็ไม่เป็นลาภมัจฉริยะ สำหรับฆราวาสนั้นก็เป็นไปในทำนองเดียวกันโดยอนุโลม

ถาม โลภะกับมัจฉริยะมีลักษณะเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร ?

ตอบ โลภะกับมัจฉริยะมีสภาวลักษณะคล้าย ๆ กัน แต่ไม่ใช่อย่างเดียวกันเช่นวัตถุนั้นเป็นของ ๆ ตนแต่มีผู้อื่นนำไปใช้ ตนผู้เป็นเจ้าของเกิดความไม่พอใจนี้เป็นลักษณะของมัจฉริยะ แต่ถ้าวัตถุนั้นเป็นของ ๆ ตน และมีความรักใคร่พอใจในวัตถุนั้นอย่างยิ่ง เมื่อมีผู้มาขอสิ่งนั้น ผู้เป็นเจ้าของก็ไม่ยอมให้ด้วยอำนาจความรักและติดอยู่ในวัตถุนั้น ๆ นี้เป็นลักษณะของโลภะ

ในสมัยพุทธกาลมีเรื่องซึ่งควรจะยกขึ้นมาเป็นอุทาหรณ์ ดังนี้ครั้งนั้นภิกษุผู้มีนามว่า อุทายี ได้เข้ามาสู่ที่อยู่ของพระอุบลวรรณาเถรี อัครมหาสาวิกาแล้วกล่าวขอจีวรของท่านซึ่งกำลังครองอยู่ อันเป็นจีวรชุดงามมีเนื้อผ้าละเอียดอ่อนและเย็บด้วยฝีมือประณีต พระอุทายีผู้นี้มีอัธยาศัยไม่งาม พระอุบลวรรณาเถรีจึงกล่าวว่า ท่านจงกลับไปเสียเถิดอย่าได้ขอของข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าเป็นภิกษุณีลาภสักการะย่อมไม่เจริญนักแม้จีวรก็หาได้ยากยิ่ง ข้าพเจ้ามีอยู่เพื่อผลัดเปลี่ยนเพียง ๒ ชุดเท่านั้น ข้าพเจ้าให้ไม่ได้ท่านจงกลับไปเถิด เช่นนี้ไม่เป็นโลภะหรือมัจฉริยะและแท้จริงพระอุบลวรรณาเถรีนั้นท่านได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว โลภะหรือมัจฉริยะย่อมไม่เกิดแก่ท่านเลย.

ส่วนทางฝ่ายฆราวาส ตัวอย่างเช่นมีผู้มายืมเงินเป็นต้น ตนมีอยู่เพียงเฉพาะสำหรับความจำเป็นของตนเท่านั้น ไม่สามารถจะให้ไปได้หรือพิจารณาแล้วเห็นว่าไม่สมควรให้ โดยนิสสัยของผู้นั้นไม่ดี ถ้าให้ไปก็อาจไม่ได้คืนเช่นนี้ ไม่เป็นลาภมัจฉริยะ

จบ ลาภมัจฉริยะ

๔. ธัมมมัจฉริยะ

ธมฺเม มจฺฉริยํ = ธมฺมมจฺฉริยํ

สภาพความหวงแหนธรรม ชื่อว่า ธัมมมัจฉริยะ

ธัมมมัจฉริยะ มี ๒ ประการ คือ ปริยัติธัมมมัจฉริยะและปฏิเวธธัมมมัจฉริยะ การศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกอรรถกถาฎีกาต่าง ๆ เป็นปริยัติธรรมการปฏิบัติธรรมจนได้มรรคผลนิพพาน ชื่อว่า ปฏิเวธธรรมะ พระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมจนได้มรรคผลนิพพานแล้วนั้นที่จะมีความหวงแหนในปฏิเวธธรรมเป็นอันไม่มี แต่ส่วนในปริยัติธรรมนั้นยังอาจมีความหวงแหนได้อยู่เช่น ผู้มีความรู้ทางธรรมะแต่หวงแหนความรู้ของตน ไม่ต้องการให้ผู้อื่นรู้ ชื่อว่าธัมมมัจฉริยะ

ถาม ถ้าเช่นนั้นการมีความรู้แล้วไม่ยินดีในการสอน เพื่อถ่ายทอดวิชานั้นให้ผู้อื่นเป็นธัมมมัจฉริยะทั้งสิ้นหรือ ?

ตอบ ยังก่อน ยังไม่เป็นธัมมมัจฉริยะทุกประการ เช่น ในกรณีผู้มาขอศึกษาเป็นผู้มีอัธยาศัยไม่ดี ถ้าอบรมวิชาให้แล้ว จะนำวิชานั้นไปใช้ในทางผิด หรือบุคคลที่มีใจต่ำ เมื่อได้ศึกษาวิชาการสำเร็จแล้ว จะนำวิชานั้นไปกดผู้อื่น คือ ข่มขี่ผู้อื่น ซึ่งเรียกว่า **อลคฺคทฺทูปมปริยตฺติ** เช่นนี้ แม้มาขอศึกษาและไม่สอนให้ก็ไม่เป็นธัมมมัจฉริยะ

หมายเหตุ

อลคฺคทฺทูปมปริยตฺติ หมายถึงผู้ศึกษาธรรมะ (มีพระอภิธรรมเป็นต้น) ด้วยปรารถนาจะนำความรู้ไปโอ้อวดเพื่อเป็นการข่มความรู้ของผู้อื่น เสมือนบุคคลจับงูพิษข้างหางซึ่งจะทำให้งูนั้นกลับแว้งมาทำอันตรายแก่ผู้จับได้ฉะนั้น

จบ ธัมมมัจฉริยะ

๕. วัณณมัจฉริยะ

วณฺเณ มจฺฉริยํ = วณฺณมจฺฉริยํ

สภาพความหวงแหนในความงาม ชื่อว่า วัณณมัจฉริยะ

วัณณมัจฉริยะมี ๒ ประการ คือสรีรวรรณหมายความว่าการมีรูปร่างสวยงาม เช่นตนเอง มีรูปร่างสวยงามก็อยากจะให้สวยงาม เฉพาะตนผู้เดียว ไม่ยินดีในการที่ผู้อื่นมีความสวยงาม หรือ แม้แต่จะมีผู้กล่าวยกย่องชมเชยผู้อื่นว่ามีรูปร่างสวยงามก็ไม่พอใจฟัง อาการดังกล่าวนี้ย่อมเป็นมัจฉริยะประการหนึ่ง ชื่อว่าสรีรวัณณมัจฉริยะ

คุณวรรณะหมายความว่า ตนมีคุณความดีประการใด เป็นต้นว่าการปฏิบัติธุดงค์ได้ดี หรือปฏิบัติสมถวิปัสสนากรรมฐานได้ดี ก็ยินดีพอใจจะให้ตนปฏิบัติได้ผู้เดียว ไม่ยินดีพอใจจะให้ผู้อื่นปฏิบัติได้เท่าเทียมตน แม้เพียงแต่มีผู้สรรเสริญว่าผู้อื่นปฏิบัติได้ดีเท่านั้นก็ไม่พอใจฟัง อาการดังกล่าวนี้ชื่อว่า คุณวัณณมัจฉริยะ

ถาม การไม่ยินดีพอใจฟังคำยกย่องสรรเสริญผู้อื่น ว่าสวยงามหรือมีคุณความดีต่าง ๆ นั้น เป็นมัจฉริยะเสมอไปหรือ ?

ตอบ ไม่เสมอไป ถ้าคำยกย่องสรรเสริญนั้นไม่เป็นความจริง เช่นยกย่องว่า ผู้นั้นผู้นี้สวย แต่ความจริงไม่สวย หรือยกย่องว่าผู้นั้นผู้นี้ปฏิบัติธุดงค์หรือสมถ-วิปัสสนากรรมฐานได้ดีอย่างนี้อย่างนั้น แต่ความจริงไม่ได้มีความสามารถปฏิบัติได้ดังคำยกย่องสรรเสริญนั้นเช่นนี้ ถ้าไม่พอใจฟังคำสรรเสริญที่ไม่เป็นจริงเหล่านี้ก็ไม่เป็นวัณณมัจฉริยะ

ถาม การล่วงมัจฉริยะ ๕ ประการนี้ จะมีโทษอย่างไรหรือไม่ ?

ตอบ ผู้ใดล่วงอาวาสมัจฉริยะ เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว มีคติเป็น ๒ อย่าง คือ เป็นยักษ์หรือเปรตอย่างใดอย่างหนึ่ง และยักษ์หรือเปรตนี้จะรวบรวมขยะมูลฝอยบรรดามีอยู่ในบริเวณที่ตนมีอำนาจและหวงแหนไว้นั้นขึ้นทูนไว้บนศีรษะแล้วตระเวนไปที่ต่าง ๆ

ผู้ใดล่วงกุลมัจฉริยะ ย่อมทำให้มีโลหิตไหลออกทางปาก หรือเป็นอุจจาระร่วงอย่างแรง หรือไส้ขาดออกเป็นชิ้น ๆ และไหลออกมา อย่างใดอย่างหนึ่งอันความเป็นต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อาจเกิดในชาตินี้ หรือเมื่อละโลกนี้ไปแล้วอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้

ผู้ใดล่วงลาภมัจฉริยะ เมื่อละโลกนี้ไปแล้วย่อมไปเกิดเป็นยักษ์หรือเปรต หรืองูเหลือมใหญ่อย่างใดอย่างหนึ่ง

ผู้ใดล่วงธัมมมัจฉริยะ เมื่อละโลกนี้ไปแล้วจะเกิดเป็นเอลมูกะ คือเป็นบุคคลใบ้ ๆ บ้า ๆ มีน้ำลายไหลออกจากปากอยู่เสมอ พูดจาไม่ได้เรื่องราวมีสติไม่สมประกอบ

ผู้ใดล่วงวัณณมัจฉริยะ เมื่อได้ละโลกนี้ไปแล้วเกิดในภพใหม่ รูปร่างหน้าตาไม่สวยไม่งาม น่าเกลียดน่ากลัว

อีกนัยหนึ่งผู้ใดล่วงอาวาสมัจฉริยะ เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว จะไปเกิดในนิริยภูมิที่เรียกว่าโลหเคหะซึ่งมีที่อยู่เป็นทองเหลือง ผู้ล่วงกุลมัจฉริยะ เมื่อละโลกนี้ไปแล้วไปเกิดในภพใหม่จะเป็นผู้ไม่มีลาภ ผู้ล่วงลาภมัจฉริยะ เมื่อละโลกนี้ไปแล้วจะไปเกิดในนิริยภูมิที่เรียกว่า คูถนิริยะ คือ นรกอุจจาระ ผู้ล่วงวัณณมัจฉริยะ เมื่อละโลกนี้ไปแล้วจะไปเกิดในชาติใดภพใด จะเป็นผู้ไม่สวยไม่งามทุกชาติ ผู้ใดล่วงธัมมมัจฉริยะ เมื่อละโลกนี้ไปแล้วจะไปเกิดในกุกกุลนรก ดังสาธกบาลี ปรากฏอยู่ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า **อยี่จ อาวาสมจฺฉริเยน โลหเคเห ปจฺจติ, กุลมจฺฉริเยน อปฺปลาโภ โหติ, ลาภมจฺฉริเยน คูถนิริเย นิปฺปตฺตติ, วณฺณมจฺฉริเยน ภเว ภเว นิปฺปตฺตสฺส, วณฺโณ นาม น โหติ ธมฺมมจฺฉริเยน กุกฺกุลนิริเย นิปฺปตฺตตีติ** ฯ

ถาม มัจฉริยะทั้ง ๕ ประการนี้ พระอริยะบุคคลชั้นใดประหาณได้ ?

ตอบ มัจฉริยะ ๕ ประการนี้ พระโสดาบันบุคคลประหาณได้เด็ดขาดทุกประการ ดังมีสาธกบาลีปรากฏอยู่ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า **มจฺฉริยานิ ปฐมฌาณวชฺฌาเนว**

มัจฉริยะทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นอกุศลธรรมที่สำคัญมาก เพราะผู้ใดมีมัจฉริยะเหล่านี้แม้เพียงประการใดประการหนึ่ง ประตูอบายยังเปิดต้อนรับผู้นั้นอยู่ตลอดกาล แม้ในชาตินี้จะเป็นผู้มีความประพฤติดีงามประกอบด้วยศีลธรรมก็ตาม แต่ในอนาคตชาติต่อไปหากได้รับปัจจัยที่จะทำให้เกิดมัจฉริยะเหล่านี้เกิดขึ้น ก็จะทำให้ประกอบอกุศลกรรม คือ มัจฉริยะต่าง ๆ ตามโอกาสของอกุศลดังได้บรรยายมาแล้วนี้อีกได้ ฉะนั้น จึงทำให้อาจตกลงสู่อบายภูมิได้เสมอตามแต่โอกาสของกรรม

ท่านผู้เป็นอริยบุคคลทั้งหลาย พึงพยายามสำรวจตรวจสอบตนเองในเรื่องมัจฉริยะทั้ง ๕ นี้ ว่าท่านสละละได้เด็ดขาดโดยสมบูรณ์แล้วหรือยังบกพร่องอยู่ ข้อนี้ท่านผู้ประกอบด้วยวิจารณญาณย่อมทราบได้ด้วยตนเอง

จบ มัจฉริยะ ๕ ประการ

บทที่ ๖

วิปัลลาส ๑๒

วิปัลลาสความสำคัญผิด ๓ ประการ ได้แก่ความจำผิด ความเข้าใจผิด และความยึดถือผิดในรูปนามสังขารอารมณ์ ซึ่งผิดไปจากความจริงของสภาวธรรม เพราะรูปนามสังขารอารมณ์นี้ มีสภาพเป็นของไม่เที่ยง โดยที่มีความผันแปรอยู่เสมอ มีสภาพเป็นความทุกข์เพราะทนอยู่ไม่ได้ มีสภาพเป็นอนัตตาเพราะบังคับบัญชาไม่ได้มีสภาพไม่งามเพราะเป็นสิ่งปฏิกูล แต่ด้วยอำนาจของวิปัลลาสความสำคัญผิด ว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข มีตัวตน และมีความสวยงาม ดังมีสาธกบาลีปรากฏอยู่ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

วิปลฺลาสาติ อนิจฺเจ ทุกฺเข อนตฺตฺ อสุเภสุเยว วตฺถูสุ นิจฺจํ สุขํ อตฺตา สุภนฺติ เอวํ ปวตฺโต สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโสติ อิเม ตโย

ซึ่งแปลเป็นใจความว่า วิปัลลาสมี ๓ ประการ คือ สัญญาวิปัลลาส จิตต-วิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาส วิปัลลาส ๓ ประการนี้ แต่ละประการจำแนกเป็น ๔ อารมณ์ คือในรูปนามสังขารอารมณ์ที่มีสภาพเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ ว่าเป็น นิจจะ สุขะ อัตตะ สุภะ เมื่อจำแนกวิปัลลาส ๓ ด้วยอารมณ์ทั้ง ๔ จึงเป็นวิปัลลาส ๑๒ ประการ

ถาม การจำแนกวิปัลลาส ๑๒ โดยพิศดารนั้น จำแนกอย่างไร ?

ตอบ สังขารอารมณ์ซึ่งมีสภาพเป็นสิ่งไม่เที่ยง แต่มีความจำว่าเป็นสิ่งเที่ยง
เป็นสัญญาวิปัลลาสในอนิจจะประการหนึ่ง มีความเข้าใจว่าเป็นสิ่งเที่ยง
เป็นจิตตวิปัลลาสในอนิจจะประการหนึ่ง มีความยึดถือว่าเป็นสิ่งเที่ยง
เป็นทิฏฐิวิปัลลาสในอนิจจะประการหนึ่ง รวมเป็น ๓ ประการ

สังขารอารมณ์ซึ่งมีสภาพเป็นทุกข์ แต่มีความจำว่าเป็นสุข เป็นกัญญาวิปัลลาสในทุกขะประการหนึ่ง มีความเข้าใจว่าเป็นสุข เป็นจิตตวิปัลลาสในทุกขะประการหนึ่ง มีความยึดถือว่าเป็นสุข เป็นทิฏฐิวิปัลลาสในทุกขะประการหนึ่ง รวมเป็น ๓ ประการ

สังขารอารมณ์ซึ่งมีสภาพเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน แต่มีความจำว่าเป็นอัตตามีตัวตน เป็นสัญญาวิปัลลาสในอัตตะประการหนึ่ง มีความเข้าใจว่าเป็นอัตตามีตัวตน เป็นจิตตวิปัลลาสในอนัตตะประการหนึ่ง มีความยึดถือว่าเป็นอัตตามีตัวตน เป็นทิฏฐิวิปัลลาสในอนัตตะประการหนึ่ง รวมเป็น ๓ ประการ

สังขารอารมณ์ซึ่งมีสภาพเป็นของไม่งาม แต่มีความจำว่าเป็นของงาม เป็นสัญญาวิปัลลาสในอสุภะประการหนึ่ง มีความเข้าใจว่าเป็นของงาม เป็นจิตตวิปัลลาสในอสุภะประการหนึ่ง มีความยึดถือว่าเป็นของงาม เป็นทิฏฐิวิปัลลาสในอสุภะประการหนึ่ง รวมเป็น ๓ ประการ รวมทั้งหมดเป็น ๑๒ ประการ

ถาม พระโสดาบันบุคคลละวิปัลลาสอะไรได้บ้าง ขอให้ยกหลักฐานที่มาให้ปรากฏด้วย ?

ตอบ มีสาธกบาลีปรากฏในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

วิปลฺลาเสสุ อนิจฺเจ นิจฺจนฺติ อนตฺตนิ อตฺตาติ จ สญฺญา จิตฺต ทิฏฺฐิวิปลฺลาสา ทุกฺเข สุขนฺติ อสุเภ สุภนฺติ ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส จาติ อิเม ปฐมญาณวชฺฌา

แปลเป็นใจความว่า โสดาบัตติมัคคญาณประหาณวิปัลลาสในรูปนามที่ไม่เที่ยง แต่มีความจำ ความเข้าใจ ความยึดถือ ว่าเที่ยงอันเป็นสัญญา

จิต ทิฏฐิวิปัลลาสในอนิจจะรวม ๓ ประการ ประหาณวิปัลลาสในรูปนามที่ไม่ใช่ตัวตน มีแต่ความจำ ความเข้าใจ ความยึดถือ ว่ามีตัวตน อันเป็นสัญญา จิต ทิฏฐิวิปัลลาสในอัตตะรวม ๓ ประการ ประหาณวิปัลลาสในรูปนามที่เป็นทุกข์ ยึดถือว่าเป็นสุข อันเป็นทิฏฐิวิปัลลาสในทุกขะประการหนึ่ง และประหาณวิปัลลาสในรูปนามที่ไม่ใช่ของงาม ยึดถือว่าเป็นของงาม อันเป็นทิฏฐิวิปัลลาสในอสุภะประการหนึ่ง รวมเป็นวิปัลลาส ๙ ประการ

ถาม พระสกทาคามีบุคคลประหาณวิปัล ลาสอะไรได้บ้าง ?

ตอบ การประหาณวิปัลลาสของพระสกทาคามีบุคคล ก็ละได้เท่ากันกับพระโสดาบันบุคคล และย่อมละวิปัลลาสอย่างอื่นที่เป็นส่วนหยาบให้เป็นตนุกะระ เช่นเดียวกับการละกิเลสอื่น ๆ เหมือนกัน

ถาม ความยินดีในทรัพย์สมบัติของพระโสดาบันและพระสกทาคามีนั้น ต่างกับสามัญชนหรือไม่ ?

ตอบ ต่างกัน เพราะพระโสดาบันและพระสกทาคามี มีความยินดีพอใจในกามคุณอารมณ์แต่ในขณะปัจจุบันเมื่อกำลังเห็นกำลังได้ยิน แต่ก็ไม่รุนแรงจนถึงจะให้ล่วงอกุศลกรรมบถได้ เมื่อพ้นไปแล้วก็แล้วไป จิตใจซึ่งถ้าจะติดอยู่ในอารมณ์นั้นบ้างก็เพียงเล็กน้อย

ถาม ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุใด ?

ตอบ เพราะพระโสดาบันและพระสกทาคามี ถึงแม้ละทิฏฐิวิปัลลาสได้เด็ดขาดก็ยังละสัญญาวิปัลลาสจิตตวิปัลลาส ในสภาพที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข และในสภาพที่เป็นของไม่งามว่าเป็นของงามยังไม่ได้ จึงยังยินดีพอใจในกามคุณอารมณ์ขณะที่เป็นปัจจุบันอยู่

ถาม พระอนาคามีบุคคลละวิปัลลาสอะไรได้บ้าง ?

ตอบ มีสาธกบาลีในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

อสุเภ สุภนฺติ สญฺญา จิตฺต วิปลฺลาสา ตติยญาณวชฺฌา

แปลเป็นใจความว่า ความจำผิด ความเข้าใจผิด ในรูปนามที่ไม่งามว่างาม ด้วยสัญญาวิปัลลาสและจิตวิปัลลาส พระอนาคามีบุคคลประหาณได้ด้วยอำนาจอนาคามิมัคคญาณ

อนึ่งพระอนาคามีบุคคลที่ละสัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ที่ไม่งามว่างามได้นี้เฉพาะที่เกี่ยวกับกามราคะเท่านั้น ส่วนความงามอันประณีตในรูปธรรมนามธรรมของตนเองยังละไม่ได้ จึงเป็นเหตุให้พอใจในรูปฌานอรูปฌานและปรารถนาในรูปภพอรูปภพอยู่

ถาม ขอให้แสดงถึงการละวิปัลลาสของพระอรหันต์ต่อไป ?

ตอบ มีสาธกบาลีปรากฏในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

ทุกฺเข สุขนฺติ สญฺญา จิตฺต วิปลฺลาสา จตุตฺถญาณวชฺฌา

แปลเป็นใจความว่า ความจำผิด ความเข้าใจผิด ในรูปนามที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ประหาณได้เด็ดขาดด้วยอรหัตตมัคคญาณ

วิปัลลาส คือ ความจำผิด ความเข้าใจผิด และความยึดถือผิดทั้ง ๓ ประการนี้ เกิดขึ้นได้โดยกำหนดรูปนามด้วยบัญญัติอารมณ์ จึงเป็นเหตุให้เกิดความจำผิด ความเข้าใจผิดและความยึดถือผิด จากสภาพความจริงของรูปนาม เพราะรูปนามสังขารอารมณ์นี้มีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนและไม่ใช่ของงาม แต่กลับมีความจำ ความเข้าใจ ความยึดถือโดยตรงกันข้ามกับความจริงของสภาวธรรม

จบ วิปัลลาส ๑๒ ประการ

บทที่ ๗

คันถะ ๔

คนฺเถนฺตีติ = คนฺถา

สภาพที่ผูกมัดสัตว์ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ชื่อว่า คันถะ

คันถะ คือความผูกมัดสัตว์ (นามกายและรูปกาย) ให้ติดอยู่ในวัฏฏสงสาร ดุจโซ่เหล็ก ชื่อว่าคันถะ

ถาม คันถะ มีกี่ประการ คืออะไรบ้าง?

ตอบ คันถะมี ๔ ประการ คือ สีลัพพตปรามาสกายคันถะ ๑ อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ ๑ พยาปาทกายคันถะ ๑ อภิชฌากายคันถะ ๑

ถาม ขอให้อธิบายขยายความของคันถะทั้ง ๔ นี้ด้วย?

ตอบ สีลัพพตปรามาสกายคันถะ คือการปฏิบัติผิดได้แก่การปฏิบัติเยี่ยงโคเยี่ยงสุนัข เป็นต้น เป็นเครื่องผูกมัดประการหนึ่ง สำหรับสีลัพพตปรามาสกายคันถะนี้มีอธิบายอย่างเดียวกันกับสีลัพพตปรามาสสัญโญชน์

อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ คือทิฏฐิที่มีความยึดมั่นถือมั่นในลัทธิที่ผิดของตนว่าเป็นการถูกต้อง ลัทธิอื่นๆ นอกจากของตนผิดทั้งหมด เป็นเครื่องผูกมัดประการหนึ่ง อธิบายว่า มิจฉาทิฏฐิ ๖๒ ประการนั้น ยกเว้นสีลัพพตปรามาสกายคันถะเสียแล้ว ที่เหลืออีก ๖๓ ประการนั้น เป็นอิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะทั้งสิ้น ดังสาธกบาลีในธรรมสังคณีปกรณ์นิเขปกัณฑ์ว่า

ฐเปตฺวา สีลพฺพตปรามาสํ กายคนฺถํ สพฺพาปี มิจฺฉาทิฏฺฐิ อิทมฺสจฺจาภินิเวโส กายคนฺโถ

พยาปาทกายคันถะ คือความพยาบาท เป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ประการหนึ่ง ความพยาบาทที่ชื่อว่าพายปาทกายคันถะนี้หมายเอาโทสะทั้งหมด คือหมายรวมทั้งโทสะอย่างหยาบและอย่างประณีตด้วย ต่างกับความพยาบาทในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า ซึ่งหมายเฉพาะโทสะอย่างหยาบเท่านั้น

อภิชฌากายคันถะ คือความโลภ เป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ประการหนึ่ง ความโลภอันเป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ที่ชื่อว่าอภิชฌากายคันถะนี้ก็เช่นเดียวกัน หมายเอาความพอใจในวัตถุสิ่งของ ทั้งที่เป็นของตนเองและเป็นของผู้อื่น เช่นรูปพรหมพอใจในวิมานและสวนดอกไม้ของตนก็เป็นอภิชฌากายคันถะ ต่างกับคำว่าอภิชฌาในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า เพราะในอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้นหมายเอาความเพ่งเล่งอยากได้วัตถุสิ่งของ ๆ ผู้อื่นเท่านั้น ดังสาธกบาลีในอรรถสาลินีอรรถกถาว่า

อิมินา ยํ เหฏฺฐา วุตฺตํ พรหฺมานํ วิมานาทีสุ ฉนฺราทโค กามาสโว น โหติ

ถาม ขอได้อธิบายการละคันถะทั้ง ๔ นี้ ตามลำดับแห่งอริยมรรคพร้อมทั้งแสดงหลักฐานให้ปรากฏด้วย ?

ตอบ ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาแสดงว่า

คนฺเถสุ สีลพฺพตปรามาส อิทฺสจฺจาภินิเวสกายคนฺถา ปฐมมคฺควชฺฌา พฺยาปาทกายคนฺโถ ตติยมคฺควชฺโฌ อิตโร จตุตฺถมคฺควชฺโฌ แปลเป็นใจความว่า สีลัพพตปรามาสกายคันถะ อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ ทั้ง ๒ นี้ ประหาณได้ด้วยโสดาปัตติมัคคญาณ พยาบาทกายคันถะประหาณได้ด้วยอนาคามิมัคคญาณ คันถะที่เหลือ (คืออภิชฌากายคันถะ) ประหาณได้ด้วยอรหัตตมัคคญาณ

จบ คันถะ ๔ ประการ

บทที่ ๙

อคติ ๔

อคนฺตพฺพาติ = อคติ

ความไม่ล่วงซึ่งคติ ชื่อว่า อคติ

อคติมี ๔ ประการ คือ

ฉันทาคติ	ลำเอียงเพราะชอบ
โทสาคติ	ลำเอียงเพราะชัง
โมหาคติ	ลำเอียงเพราะไม่รู้
ภยาคติ	ลำเอียงเพราะกลัว

อคติ ๔ ประการนี้ มีสาธกบาลีแสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

อคตีติ ฉนฺท โทส โมห ภเยหิ อกตฺตพฺพกรณสฺส กตฺตพฺพากรณสฺส จ อธิวจนํ ตญฺหิ อริเยหิ อคนฺตพฺพตา อคตีติ วุจฺจติ

ซึ่งแปลเป็นใจความว่า ผู้ที่มีฉันทะ โทสะ โมหะ และภยะ อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ และจะโดยอำนาจของอคติอย่างใดอย่างหนึ่งดังกล่าวนั้น เป็นเหตุให้กระทำสิ่งที่ไม่ควรกระทำ และไม่กระทำสิ่งที่ควรทำ การกระทำและไม่กระทำดังกล่าวนี้ ชื่อว่า อคติ พระอริยบุคคลย่อมไม่กระทำอคติทั้ง ๔ ประการนี้

ถาม ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบนั้น มีอาการอย่างไร ?

ตอบ เช่นผู้พิพากษาตัดสินความระหว่างลูกความทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น หากมีความพอใจลูกความฝ่ายหนึ่ง เพราะความพอใจในฝ่ายนั้นเป็นเหตุ จึงตัดสินให้ฝ่ายนั้น

ชนะ ซึ่งแท้จริงควรจะเป็นฝ่ายแพ้ก็ดี หรือการสอนวิชาความรู้ การให้โอวาทอบรม โดยที่มีความพอใจบุคคลใดก็ให้การอบรมแก่บุคคลนั้นมากกว่าไม่เป็นการเสมอภาคกันก็ดี หรือการยกย่องสรรเสริญบุคคลใด ๆ เมื่อมีความพอใจผู้ใดก็ยกย่องสรรเสริญผู้นั้น จนเกินกว่าบุคคลอื่นที่มีคุณความดีเสมอกันก็ดี เหล่านี้ชื่อว่าฉันทาคติทั้งสิ้น

ถาม ขอได้อธิบายโทสาคติต่อไป ?

ตอบ โทสาคติ คือความลำเอียงเพราะชัง มักจะเกิดแก่บุคคลที่ตนไม่ชอบ หรือเกิดขณะที่มีความโกรธ อาการแสดงของโทสาคตินี้ มีการกดให้ต่ำลงหรือกล่าวคำครหาใส่ร้ายป้ายสีให้ผิดจากความจริงด้วยอกุศลเจตนา ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามฉันทาคติ

ถาม ขอได้อธิบายถึงลักษณะของโมหาคติ ?

ตอบ โมหาคติ คือลำเอียงเพราะขาดความพิจารณาปราศจากเหตุผลอันเกิดด้วยอำนาจของโมหะ กล่าวคือผู้มีอำนาจตัดสินไปโดยที่ไม่รู้ถึงสภาพความจริงของกรณีที่ตนตัดสินนั้น

ถาม ขอได้อธิบายถึงลักษณะของภยาคติต่อไป ?

ตอบ ภยาคติ คือความลำเอียงเพราะความกลัว ปรากฏในกรณีที่กระทบผู้มีอำนาจ ซึ่งเพราะความเกรงกลัวต่ออิทธิพลของผู้มีอำนาจ จึงกระทำให้ไม่อาจจะตัดสินลงไปตามความที่ถูกต้องได้ เช่นในระหว่างคู่ความ โจทก์จำเลยก็ดี หรือในระหว่างผู้อยู่ในปกครองของตนก็ดี จำต้องตัดสินให้เป็นประโยชน์แก่ทางฝ่ายที่มีอิทธิพลอยู่เสมอ

ถาม พระอริยบุคคลชั้นใด เป็นผู้ประหาณอคติได้ ?

ตอบ มีสาธกบาลีแสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

อคติ ปฐมญาณวชฺฌาว

แปลเป็นใจความว่า อคติ (ทั้ง ๔) ประหาณโดยโสดาปัตติมัคคญาณ

อธิบายว่า

อคติทั้ง ๔ มีฉันทาคติเป็นต้น ผู้เป็นอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน ประหาณได้เด็ดขาดด้วยอำนาจโสดาปัตติมัคคญาณ ฉะนั้นจึงไม่จำต้องกล่าวถึงอริยบุคคลขั้นสูงต่อไปอีก

สภาวะของอคตินี้เป็นโลภะ โทสะ โมหะ อย่างหยาบ ซึ่งเป็นอปายคมนิย ฉะนั้นพระโสดาบันบุคคลจึงละได้เด็ดขาด แต่พึงเข้าใจว่าการประหาณนั้น ได้ประหาณที่เจตนาซึ่งเป็นอกุศลอันประกอบด้วยความโลภ โกรธ หลง แต่การกระทำบางอย่างของพระอริยบุคคลอาจมีอาการคล้ายๆกับอคติ ซึ่งที่จริงไม่ใช่อคติ เพราะเจตนาของอคติซึ่งเป็นอกุศลนั้นได้ถูกประหาณแล้วอย่างเด็ดขาดด้วยอำนาจของปฐมมัคคญาณ

จบ อคติ ๔ ประการ

บทที่ ๙

อาสวะ ๔

จิรปาริวาสิยตฺเถน = อาสวา

สภาพที่หมักดองสัตว์ทั้งหลายให้จมอยู่ในสังสารวัฏฏ์ เป็นเวลานานชื่อว่า **อาสวะ**

อาสวะ คือสภาพที่เป็นเครื่องดองสัตว์ให้จมอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ประดุจสุรา ซึ่งแช่สัตว์ทั้งหลายไว้ ทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องไหลวนเวียนสู่ภพน้อยภพใหญ่หาที่สุดมิได้

อธิบายว่า ธรรมดาสุราซึ่งแช่ไว้ในโอ่ง เมื่อใส่เชื้อสุราลงไปและแช่ไว้เป็นเวลานานแล้ว ย่อมมีอำนาจทำให้ผู้ดื่มมึนเมาได้ฉันใด อาสวะย่อมดองสัตว์ทั้งหลายไว้ในภพน้อยภพใหญ่นี้เหมือนโอ่งใหญ่ที่ใส่สุราฉันนั้น หรืออีกนัยหนึ่งขันธ์ ๕ รูปนามของสัตว์ทั้งหลายนั้นอุปมาเหมือนโอ่ง กิเลสทั้งหลายที่ไหลเข้าสู่สัตว์โดยทางทวารทั้ง ๖ นั้น เหมือนพืชเชื้อสุรา ซึ่งเมื่อได้แช่ดองอยู่เป็นเวลานาน จนไม่สามารถที่จะค้นหาเวลาเริ่มต้นได้ ดังนี้ สัตว์ทั้งหลายจึงได้มึนเมาอยู่ด้วยอำนาจของกิเลสจนหาประมาณมิได้

ถาม อาสวะมีกี่ประการ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ อาสวะมี ๔ ประการ คือ

๑. **กามาสวะ**	เครื่องดองคือกามคุณทั้ง ๕	}	องค์ธรรมได้แก่โลภเจตสิก		
๒. **ภวาสวะ**	,, ,, ภพ	}	,,	,,	
๓. **ทิฏฐาสวะ**	,, ,, ทิฏฐิ		,,	,,	ทิฏฐิเจตสิก
๔. **อวิชชาสวะ**	,, ,, โมหะ		,,	,,	โมหเจตสิก

ถาม ขอให้แสดงถึงการไหลและการดองของอาสวะว่าไหลอย่างไร ดองอย่างไร ?

ตอบ การไหลของอาสวะจำแนกได้เป็น ๒ ประการ คือกล่าวตามภูมิประการหนึ่ง และกล่าวตามธรรมอีกประการหนึ่ง ตามภูมินั้นคือ อาสวะทำให้สัตว์ไหลวนเวียนอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ไม่มีกาลเวลาที่จะกำหนดได้ นับตั้งแต่ภูมิเบื้องต่ำคืออบายภูมิ จนถึงภูมิสูงสุดคือภวัคคพรหม (เนวสัญญานาสัญญาภพ) กล่าวตามธรรมคือ อาสวะย่อมแซกซึมเข้าสู่จิตใจของสัตว์โดยทางทวารทั้ง ๖ ทุกขณะจิต แม้โยคีบุคคลผู้กำลังเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ก็ยังต้องอยู่ในอำนาจของอาสวะ ต่อเมื่อโคตรภูญาณเกิดขึ้นจึงจะพ้นจากอำนาจของอาสวะ เพราะอาสวะนี้ไหลอยู่ในสันดานของสัตว์โลกทุกขณะจิต นอกจากจิตที่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์เท่านั้น

ส่วนการดองนั้น โดยที่สัตว์ทั้งหลายย่อมซุ่มอยู่ด้วยอาสวะอันประมาณเวลามิได้ อาการดังกล่าวนี้ย่อมชื่อว่า อาสวะเป็นเครื่องดองสัตว์ และเมื่อถูกอาสวะดองซุ่มอยู่ดังกล่าวนี้ จึงมืนเมาหาเวลาสร่างมิได้ เป็นเหตุให้ติดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ไม่มีโอกาสจะพ้นไปได้

ถาม ได้ทราบว่าอาสวะนี้มี ๒ นัย คือ สุตตันตนัยและอภิธรรมนัย ขอทราบว่าอาสวะตามสุตตันตนัยนั้นอย่างไร ตามอภิธรรมนัยนั้นอย่างไร ?

ตอบ ตามสุตตันตนัยท่านแสดงว่า ความยินดีพอใจในการคุณอารมณ์ ชื่อว่ากามาสวะ ความยินดีพอใจในรูปฌานอรูปฌาน และรูปภพอรูปภพ ชื่อว่าภวาสวะ ทั้ง ๒ ประการนี้องค์ธรรมได้แก่ โลภเจตสิก

ส่วนอภิธรรมนัยมีสาธกบาลี ปรากฏอยู่ในธรรมสังคณีพระบาลีว่า

ภวาสโว จตูสุทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตโลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทสุอุปฺปชฺชติ

และปรากฏตามอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

รูปารูปสงฺขาเต กมฺมโต อุปปตฺติโต จ ทุวิเธ ภเว อาสโว ภวาสโว

แปลเป็นใจความว่า ความยินดีต้องการในรูปภพอรูปภพ และความยินดีต่อรูปฌานอรูปฌาน ซึ่งเกิดด้วยโลภทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตตุปบาท จัดเป็นภวาสวะ หรืออีกนัยหนึ่งปรากฏตามสังคณีพระบาลีว่า **กามาสโว อฏฺฐสุ โลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชติ** กามาสวะย่อมเกิดขึ้นในโลภสหคต-จิตตุปบาททั้ง ๘ และปรากฏตามมูลฎีกาว่า

ปญฺจกามคุณิกราโคติ อุกฺกฏฺฐเวเสน วุตฺตำ ภวาสวำ ฐเปตฺวา สพฺโพ โลโภ กามาสโวติ ยุตฺตำ สิยา

แปลเป็นใจความว่า เว้นภวาสวะที่กล่าวไว้แล้วอย่างอุกกฤษเสีย โลภะทั้งหมดควรเรียกว่า กามาสวะ

ถาม ทิฏฐาสวะ หมายความว่ากระไร ?

ตอบ ทิฏฐาสวะ หมายความว่าความยึดถือผิด ทิฏฐิทั้ง๖๒ประการเป็นทิฏฐาสวะทั้งสิ้น ขอให้ดูคำอธิบายในทิฏฐิสัญโญชน์โดยอนุโลม

ถาม อวิชชาสวะ หมายความว่ากระไร ?

ตอบ อวิชชาสวะ หมายความว่าสภาพที่ไม่รู้ธรรมะ ๘ ประการ คือไม่รู้อริยสัจจ ๔ ไม่รู้อดีต ไม่รู้อนาคต ไม่รู้ทั้งอดีตอนาคต และไม่รู้ปฏิจจสมุปบาท เช่นเดียวกับวิจิกิจฉาสัญโญชน์ที่ได้กล่าวมาแล้ว ขอให้ดูคำอธิบายนั้นโดยอนุโลม

ถาม ขอทราบการประหาณอาสวะทั้ง ๔ ด้วยอำนาจแห่งอริยมัคคญาณโดยลำดับพร้อมทั้งยกหลักฐานแสดงให้ปรากฏด้วย ?

ตอบ มีสาธกบาลีอยู่ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

อาสเวสุ ทิฏฺฐาสโว ปฐมญาณวชฺโฌ กามาสโว ตติยญาณวชฺโฌ อิตเร เทฺว จตุตฺถญาณวชฺฌา

แปลเป็นใจความว่า ทิฏฐาสวะประหาณได้ด้วยโสดาปัตติมัคคญาณ กามาสวะ ประหาณได้ด้วยอนาคามิมัคคญาณ อาสวะที่เหลืออีก ๒ ประการ (คือ ภวาสวะ อวิชชาสวะ) ประหาณได้ด้วยอรหัตตมัคคญาณ

อธิบายว่า

แม้ในพระบาลีจะไม่ได้กล่าวถึงพระสกทาคามีก็ตาม พึงเข้าใจว่าพระสกทาคามีบุคคลนอกจากประหาณทิฏฐาสวะได้เท่ากับพระโสดาบัน แล้วยังสามารถกระทำให้อาสวะอื่น ๆ เบาบางลงเช่นเดียวกับกิเลสอื่น ๆ เหมือนกัน

จบ อาสวะ ๔ ประการ

บทที่ ๑๐

โอฆะ ๔

อวหนนฺติ โอสีทาเปนฺตีติ = โอฆา

สภาพที่ท่วมทับสัตว์ทั้งหลายให้จมอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ชื่อว่า**โอฆะ**

โอฆะ คือสภาพที่ท่วมทับหรือครอบงำหรือปกคลุมสัตว์ให้จมติดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ หรือที่ชื่อว่าโอฆะ เพราะอรรถว่าทำให้สัตว์จมลง

อุปมาดังมหาสมุทรใหญ่ที่ข้ามได้ยาก และสามารถดึงดูดซึ่งวัตถุสิ่งของทั้งหลายที่ลอยอยู่บนผิวน้ำให้จมลงได้ ด้วยห้วงแห่งวังวนนั้น

อนึ่ง ท่านอุปมาภพทั้ง ๙ เสมือนมหาสมุทรสาครอันกว้างใหญ่ สภาวะของโลภะ, ทิฏฐิ, โมหะ เปรียบประดุจห้วงน้ำและวังวน วัตถุที่ถูกดูดให้จมลงเปรียบเหมือนสัตว์ทั้งหลาย

ภพทั้ง ๙ คือ

๑. **กามภพ**	๒. **รูปภพ**	๓. **อรูปภพ**
๔. **สัญญาภพ**	๕. **อสัญญาภพ**	๖. **เนวสัญญานาสัญญาภพ**
๗. **เอกโวการภพ**	๘. **จตุโวการภพ**	๙. **ปัญจโวการภพ**

ถาม โอฆะมีเท่าไร คืออะไรบ้าง ขอให้แสดงพร้อมทั้งชี้สภาวะให้ปรากฏด้วย ?

ตอบ โอฆะมี ๔ ประการ คือ

๑. **กามโอฆะ**	ห้วงน้ำ คือ	กามภพ	องค์ธรรมได้แก่	โลภเจตสิก
๒. **ภวโอฆะ**	,, ,,	รูปภพ อรูปภพ		
๓. **ทิฏฐิโอฆะ**	,, ,,	ทิฏฐิ	,, ,,	ทิฏฐิเจตสิก
๔. **อวิชชาโอฆะ**	,, ,,	อวิชชา	,, ,,	โมหเจตสิก

ถาม ขอให้แสดงการประหาณโอฆะ ด้วยอำนาจอริยมรรค ?

ตอบ พระโสดาบันบุคคล ประหาณทิฏฐิโอฆะได้ด้วยอำนาจโสดาปัตติมัคคญาณ พระอนาคามีบุคคล ประหาณกามโอฆะ ได้ด้วยอำนาจอนาคามิมัคคญาณ

ส่วนภวโอฆะและอวิชชาโอฆะนั้น พระอรหันตบุคคลประหาณได้เด็ดขาดด้วยอรหัตตมัคคญาณ

คำอธิบายอื่น ๆ ดูในอาสวะโดยอนุโลม

จบ โอฆะ ๔ ประการ

บทที่ ๑๑

โยคะ ๔

วฏฺฏสฺมึ สตฺเต โยเชนฺตีติ = โยคา

สภาพที่ประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ชื่อว่า **โยคะ**

โยคะ คือสภาพที่ประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ เสมือนวัตถุที่ถูกทาด้วยกาว ปะทาบไว้กับฝาผนังฉะนั้น

โยคะมี ๔ ประการคือ

๑. **กามโยคะ**	เครื่องประกอบให้ติดอยู่คือ	กาม	}	องค์ธรรมได้แก่		
๒. **ภวโยคะ**	,,	,,	ภพ	}		โลภเจตสิก
๓. **ทิฏฐิโยคะ**	,,	,,	ทิฏฐิ	,,	,,	ทิฏฐิเจตสิก
๔. **อวิชชาโยคะ**	,,	,,	อวิชชา	,,	,,	โมหเจตสิก

หมายเหตุ

โยคะนี้ องค์ธรรมเหมือนกับโอฆะทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อและความหมายเท่านั้น โอฆะอุปมาเหมือนห้วงน้ำที่ทำให้สัตว์จมอยู่ โยคะอุปมาเหมือนกาวประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ ขอให้พิจารณาคำอธิบายที่ได้กล่าวมาในโอฆะโดยอนุโลม

จบ โยคะ ๔ ประการ

บทที่ ๑๒

นิวรณ์ ๕

ฌานาทิกๆ นิวาเรนฺตีติ = นิวรณานิ

สภาพที่ห้ามไว้ซึ่งฌานและมรรคผลเป็นต้น ชื่อว่า **นิวรณ์**

นิวรณ์ คือ สภาพเป็นเครื่องกั้นซึ่งกุศลธรรมทั้งหลายมีฌานมรรคผลเป็นต้น ไม่ให้เกิด และโดยเฉพาะโลกิยฌาน ถึงแม้จะเกิดขึ้นแล้ว ถ้ามีนิวรณ์เกิดขึ้นอีก โลกิยฌานนั้นก็ย่อมเสื่อมไป เว้นแต่โกกุตตรฌาน (ฌานที่ประกอบกับโลกุตตรจิต) และมรรคผลของพระเสกขบุคคลเท่านั้น ถึงหากว่าบางขณะนิวรณ์อาจเกิดขึ้นได้ก็ไม่เสื่อม และการห้ามกุศลธรรมของนิวรณ์นี้ ไม่ใช่จะห้ามแต่ฌานและมรรคผลเท่านั้น ถึงแม้กามาจรกุศลก็ห้ามไม่ให้เกิดด้วย กล่าวโดยสภาวะนิวรณ์นี้เป็นปฏิปักข์โดยตรงกับสมาธิ

ถาม นิวรณ์มีกี่ประการ คืออะไรบ้าง?

ตอบ นิวรณ์มี ๕ ประการคือ

๑. **กามฉันทนิวรณ์** คือความพอใจในกามคุณอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่โลภเจตสิก

๒. **พยาปาทนิวรณ์** คือความไม่พอใจ องค์ธรรมได้แก่โทสเจตสิก

๓. **ถีนมิทธนิวรณ์** คือความหดหู่และท้อถอย องค์ธรรม ได้แก่ ถีน, มิทธเจตสิก

๔. **อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์** คือความฟุ้งซ่านรำคาญใจ องค์ธรรมได้แก่ อุทธัจจกุกกุจจเจตสิก

๕. **วิจิกิจฉานิวรณ์** คือความสงสัยในคุณของพระรัตนตรัยองค์ธรรม ได้แก่วิจิกิจฉาเจตสิก

ถาม กามฉันทนิวรณ์ หมายความว่ากระไร ?

ตอบ กามฉันทนิวรณ์ หมายความว่าความพอใจในอารมณ์ต่าง ๆ ในขณะที่ปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน เช่นในขณะที่ปฏิบัติอยู่นั้นมีจิตคิดอยากได้ฌานหรือญาณต่าง ๆ ที่ตนยังไม่ได้นั้นให้เกิดขึ้น พึงสังเกตว่าคำว่ากามฉันทนิวรณ์นี้ ไม่ได้หมายเฉพาะความอยากได้หรือความพอใจในกามคุณอารมณ์เท่านั้น แม้อารมณ์อื่น ๆ มีการอยากได้ฌานในขณะปฏิบัติสมถกรรมฐาน หรืออยากได้ญาณต่าง ๆ ในขณะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ก็ชื่อว่ากามฉันทนิวรณ์เช่นเดียวกัน

ถาม พยาปาทนิวรณ์ หมายความว่ากระไร ?

ตอบ พยาปาทนิวรณ์ มีคำอธิบายเช่นเดียวกับปฏิฆสัญโญชน์ ขอให้ดูคำอธิบายนั้นโดยอนุโลม

ถาม ถีนมิทธนิวรณ์ หมายความว่ากระไร ?

ตอบ ถีนมิทธนิวรณ์ ขอให้ดูคำอธิบายในถีนกิเลสโดยอนุโลม

ถาม วิจิกิจฉานิวรณ์ หมายความว่ากระไร ?

ตอบ วิจิกิจฉานิวรณ์ ขอให้ดูคำอธิบายในวิจิกิจฉาสัญโญชน์ โดยอนุโลม

ถาม ขอให้แสดงการประหาณนิวรณ์ทั้ง ๕ ของอริยบุคคลทั้งหลาย โดยลำดับแห่งอริยมรรค พร้อมทั้งแสดงหลักฐานให้ปรากฏด้วย ?

ตอบ มีสาธกบาลีในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

นิวรเณสุ วิจิกิจฺฉานิวรณํ ปฐมฌาณวชฺฌํ, กามฉนฺโท พฺยาปาโท กุกฺกุจฺจนฺติ ตีนิ ตติยฌาณวชฺฌานิ ถีนมิทฺธอุทฺธจฺจานิ จตุตฺถฌาณวชฺฌานิ

แปลเป็นใจความว่า วิจิกิจฉานิวรณ์ประหาณได้เด็ดขาดโดยโสดาปัตติ-มัคคญาณ กามฉันทะ พยาบาท กุกกุจจะ ประหาณได้เด็ดขาดโดยอนาคามิมัคคญาณ ถีนมิทธะอุทธัจจะ ประหาณได้เด็ดขาดโดยอรหัตตมัคคญาณ

จบ นิวรณ์ ๕ ประการ

บทที่ ๑๓

ปรามาสะ

ธมฺมสภาวํ อติกฺกมิตฺวา อนิจฺจาทิวเสน ปรโต อามสฺสตีติ = ปรามาโส

สภาพที่ก้าวล่วงสภาวธรรมแล้วยึดถือผิด ด้วยสามารถแห่งการยึดถือรูปนามที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง เป็นต้น ชื่อว่า **ปรามาสะ**

ปรามาสะ คือ ความเข้าใจผิด ความยึดถือผิด องค์ธรรมได้แก่ทิฏฐิเจตสิก ซึ่งมีความยึดถือ ว่า กาย เวทนา จิต ธรรม อันมีสภาพไม่เที่ยงเป็นทุกข์ บังคับบัญชาไม่ได้ ไม่มีตัวตน และเป็นสิ่งไม่งาม โดยธรรมดา แต่กลับมีความเข้าใจผิด หรือยึดถือผิด ด้วยอำนาจของปรามาสะ (มิจฉาทิฏฐิ) ว่า รูปนามขันธ์ ๕ เป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวร เป็นความสุขที่น่ายินดี มีอัตตาตัวตนและบังคับบัญชาให้อยู่ในอำนาจของตนได้ และเป็นสิ่งสวยงาม เช่นนี้ จึงเป็นความเข้าใจหรือความยึดถือผิด ดังมีสาธกบาลีในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

ปรามาโสติ ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส สภาวํ อติกฺกมฺม ปรโต อภูตสภาวํ อามสนากาเรน ปวตฺตนโต มิจฺฉาทิฏฺฐิยา เอตํ อธิวจนํ

คำว่า ปรามาสะ นี้ เป็นชื่อของมิจฉาทิฏฐิ เพราะก้าวล่วงสภาวธรรมนั้นๆ แล้วเป็นไป โดยอาการถือผิด คือ ยึดถือของที่ไม่จริงว่าเป็นของจริง

ในการประหาณปรามาสะด้วยอำนาจอริยมรรคนี้ มีสาธกบาลีซึ่งปรากฏในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า **ปรามาโส ปฐมฌาณวชฺโฌ**

แปลเป็นใจความว่า ปรามาสะนี้ ประหาณได้เด็ดขาดด้วย โสดาปัตติมัคคญาณ อธิบายว่า

ความเห็นผิดจากสภาพที่แท้จริงของรูปธรรมนามธรรมนี้ มีได้เพราะอำนาจของมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งถูกประหาณโดยเด็ดขาดด้วยอำนาจแห่งโสดาปัตติมัคคญาณ ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นที่จะกล่าวถึงอริยมรรคเบื้องบนต่อไปอีก ขอให้ดูคำอธิบายในสีลัพพตปรามาสะประกอบด้วย **จบ ปรามาสะ**

บทที่ ๑๔

อุปาทาน ๔

พุสๆ อุปาทิยนฺตีติ = อุปาทานานิ

สภาพที่ยึดมั่นในอารมณ์ ชื่อว่า **อุปาทาน**

อุปาทาน คือสภาพที่มีความยึดมั่นในอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปารมณ์เป็นต้น ซึ่งเป็นไปในภพทั้ง ๙ ตามสมควรแก่การที่จะยึดได้ในภพนั้น ๆ

อุปาทานนี้ อุปมาดุจงูที่แสวงหาเหยื่อ ในขณะที่จับกบได้และอมไว้ในปาก เพื่อจะกลืนเป็นอาหารของตน ย่อมมีความยึดมั่นว่ากบนั้นเป็นอาหารของตน ยากที่จะบังคับให้งูปล่อยกบนั้นออกจากปากได้ฉันใด สภาวะของอุปาทานก็มีความยึดมั่นในกามคุณอารมณ์ และในภพต่าง ๆ มีกามภพ รูปภพ และอรูปภพ เป็นต้น ในขณะที่กำลังปรากฏเป็นอุปัติภพแห่งตนฉะนั้น

ถาม อุปาทานมีกี่ประการ คืออะไรบ้าง และมีองค์ธรรมอย่างไร ?

ตอบ อุปาทานมี ๔ คือ

๑. กามุปาทาน ความยินดีในกาม องค์ธรรมได้แก่โลภเจตสิก
๒. สีลัพพตุปาทาน ความยินดีในวัตรปฏิบัติที่ผิด
๓. ทิฏฐุปาทาน ความยินดีโดยทิฏฐิเห็นความผิด } องค์ธรรมได้แก่ทิฏฐิเจตสิก
๔. อัตตวาทุปาทาน ความยินดีในอัตตภาพ (ยึดถือว่ามีตัวตน)

ถาม ขอให้แสดงสภาพกามุปาทาน ?

ตอบ มีสาธกบาลีแสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

อุปาทาเนสุ สพฺเพสํ ปี โลกิยธมฺมานํ วตฺถุ กามวเสน กามาติ อาคตตฺตา รูปารูปราโค ปี กามุปาทาเน ปตติ.

แปลเป็นใจความว่า โลกิยอารมณ์ทั้งหลายชื่อว่าวัตถุกาม เพราะฉะนั้นรูปราคะ อรูปราคะก็ย่อมเข้าอยู่ในวัตถุกาม ซึ่งเป็นกามุปาทานทั้งสิ้น

ถาม ขอให้แสดงสภาพของสีลัพพตุปาทานต่อไป ?

ตอบ สีลัพพตุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในการประพฤติวัตรปฏิบัติที่ผิด

ถาม ขอให้แสดงสภาพของอัตตวาทุปาทาน ?

ตอบ สักกายทิฏฐิ ๒๐ ชื่อ ว่าอัตตทิฏฐิ และอัตตทิฏฐินี้ก็คืออัตตวาทุปาทาน สักกายทิฏฐิ ๒๐ คือ การเพ่งรูปนามขันธ์ ๕ โดยความยึดมั่นถือมั่นอันผิดจากความเป็นจริง ทั้งนี้เพราะยากที่บุคคลจะพิจารณาเห็นได้ ด้วยเป็นความเคยชินมาตลอดสังสารวัฏฏ์ที่ผ่านมาแล้ว

สักกายทิฏฐิ ๒๐ ปรากฏในธัมมสังคณีพระบาลี นิเขปกัณฑ์ (ทสฺสนติก) ดังต่อไปนี้คือ

รูปขันธ์

๑. **รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ**	ยึดถือว่า	รูปเป็นเรา
๒. **รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ**	,,	เราเป็นรูป
๓. **อตฺตนิ วา รูปํ**	,,	ในเรามีรูป
๔. **รูปสฺมิ วา อตฺตานํ**	,,	ในรูปมีเรา

เวทนาขันธ์

๑. **เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ**	ยึดถือว่า	เวทนาเป็นเรา
๒. **เวทนาวนฺตํ วา อตฺตานํ**	,,	เราเป็นเวทนา
๓. **อตฺตนิ วา เวทนํ**	,,	ในเรามีเวทนา
๔. **เวทนาย วา อตฺตานํ**	,,	ในเวทนามีเรา

สัญญาขันธ์

๑. สญฺญํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ	ยึดถือว่า	สัญญาเป็นเรา
๒. สญฺญาวนฺตํ วา อตฺตานํ	,,	เราเป็นสัญญา
๓. อตฺตนิ วา สญฺญํ	,,	ในเรามีสัญญา
๔. สญฺญาย วา อตฺตานํ	,,	ในสัญญามีเรา

สังขารขันธ์

๑. สงฺขาเร อตฺตโต สมนุปสฺสติ	ยึดถือว่า	สังขารเป็นเรา
๒. สงฺขารวนฺตํ วา อตฺตานํ	,,	เราเป็นสังขาร
๓. อตฺตนิ วา สงฺขาเร	,,	ในเรามีสังขาร
๔. สงฺขาเรสุ วา อตฺตานํ	,,	ในสังขารมีเรา

วิญญาณขันธ์

๑. วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ	ยึดถือว่า	วิญญาณเป็นเรา
๒. วิญฺญาณวนฺตํ วา อตฺตานํ	,,	เราเป็นวิญญาณ
๓. อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ	,,	ในเรามีวิญญาณ
๔. วิญฺญาณสฺมึ วา อตฺตานํ	,,	ในวิญญาณมีเรา

รวมเป็นการยึดถือผิดในขันธ์ ๕ ขันธ์ละ ๔ นัย จึงรวมเป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ ประการ

ถาม ขอให้แสดงสภาพของทิฏฐุปาทานต่อไป?

ตอบ สำหรับทิฏฐุปาทานนี้ คือมิจฉาทิฏฐิทั้งหลายที่นอกจาก สีลัพพตุปาทาน และอัตตวาทุปาทานแล้ว เป็นทิฏฐุปาทานทั้งสิ้น ขอให้ดูสีลัพพตปรามาส กายคันถะประกอบด้วย

ถาม ขอได้แสดงการประหาณอุปาทาน ด้วยอำนาจแห่งอริยมัคคญาณ พร้อมทั้งยกสาธกบาลีให้ปรากฏในวิสุทธิมรรคอรรคกถาว่า

ตอบ มีสาธกบาลีปรากฏด้วย

ตสฺมา ตำ จตุตฺถญาณวชฺฌำ เสสานิ ปฐมญาณวชฺฌานิ

แปลเป็นใจความ กามุปาทานประหาณได้โดยอรหัตตมัคคญาณ อุปาทานที่เหลือ ๓ (คือสีลัพพตุปาทาน อัตตวาทุปาทาน ทิฏฐุปาทาน) ประหาณได้โดยโสตาปัตติมัคคญาณ

จบ อุปาทาน ๔ ประการ

บทที่ ๑๕

อนุสัย ๗

อนุ อนุ เสนฺตีติ = อนุสยา

สภาพที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า **อนุสัย**

อนุสัยนี้ คือธรรมชาติที่เป็นกิเลสชนิดหนึ่ง ซึ่งนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิ จะเป็นพวกที่ปฏิสนธิด้วยทั้งรูปทั้งนามก็ดี หรือจะเป็นพวกที่ปฏิสนธิด้วยนามอย่างเดียว หรือรูปอย่างเดียวก็ดี อนุสัยกิเลสนี้ย่อมมีอยู่ในสัตว์นั้น ๆ ตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิมาแล้วทั้งนั้น และจะมีอยู่ตลอดไปจนถึงจุติ อุปมาเหมือนเมล็ดมะม่วงซึ่งย่อมมีพืชสำหรับที่จะเกิดเป็นต้น เป็นกิ่งก้านสาขาและใบมะม่วง ตลอดจนผลมะม่วงอยู่ในเมล็ดนั้น เมื่อได้รับการเพาะปลูกให้เหมาะสมแล้ว ลำต้นกิ่งก้านสาขาตลอดจนใบและผลมะม่วงย่อมเกิดขึ้นได้ฉันใด อนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลายก็อุปมัยฉันนั้น แต่อนุสัยกิเลสนี้เป็นกิเลสชนิดที่ละเอียดมาก ฉะนั้นจึงไม่แสดงอาการใด ๆ ให้ปรากฏ

อีกนัยหนึ่ง

อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา เสนฺติ อุปฺปชฺชนฺตีติ = อนุสยา

สภาพใดย่อมเกิดขึ้นเมื่อมีอารมณ์มากระทบ สภาพนั้นชื่อว่า **อนุสัย**

อนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลายนั้น ในขณะที่ยังไม่มีอารมณ์มากระทบ ก็ไม่อาจสังเกตุได้ว่ามีอยู่ ต่อเมื่อมีอารมณ์มากระทบจึงจะปรากฏอาการขึ้น อุปมาเหมือนงูตุที่นอนหลับอยู่ ขณะที่ยังไม่มีสิ่งใดมากระทบ งูนั้นก็จะหลับเรื่อยไปโดยไม่ปรากฏอาการใด ๆ เลย ต่อเมื่อมีสิ่งใดมากระทบงูนั้นก็จะยกศีรษะขึ้นฉกจวักทันที

ในขณะที่งูนั้นหลับอยู่โดยไม่ปรากฏอาการใด ๆ นั้น ย่อมไม่ปรากฏเวลาเริ่มต้น เวลาตั้งอยู่ หรือเวลาดับไป เพราะอนุสัยกิเลสนี้ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมาจนถึงจุติดังกล่าวแล้ว ฉะนั้นอนุสัยกิเลสนี้จึงไม่มีอุปาทะ ฐีติภังคะ

แต่เมื่อมีสิ่งใดมากระทบและงูนั้นยกศีรษะขึ้นฉกจวักแล้ว ย่อมมีอาการดังกล่าวปรากฏขึ้น เมื่อปรากฏกาลแห่งการเกิดขึ้นแล้ว กาลแห่งการตั้งอยู่ และกาลแห่งการดับไปก็ย่อมมีเป็นธรรมดา อุปมาว่าเมื่องูยกศีรษะขึ้นนี้ เมื่อกล่าวถึงลักษณะของกิเลสย่อมเปลี่ยนฐานะจากอนุสัยไปเป็นปริยุฏฐานกิเลส อันเป็นกิเลสอย่างกลางแล้ว ฉะนั้นปริยุฏฐานกิเลสจึงมีอุปาทะ ฐีติ ภังคะ

ต่อจากนั้นเมื่องูนั้นเปลี่ยนจากอาการที่ฉกจวัก เป็นการกัดสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว เมื่อกล่าวถึงลักษณะของกิเลส ก็เปลี่ยนไปจากปริยุฏฐานกิเลส เป็นวีติกกมกิเลส กิเลสอย่างหยาบทันที และกิเลสอย่างหยาบนี้ก็มีอุปาทะ ฐีติ ภังคะ เช่นเดียวกัน

รวมความว่าสภาพของกิเลสนั้นมี ๓ ชั้น กิเลสอย่างละเอียดชื่อว่า **อนุสัย** กิเลสนี้นอกจากพระอรหันต์แล้วย่อมมีนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงจุติ จึงกล่าวได้ว่าไม่มีอุปาทะ ฐีติ ภังคะ แต่ไม่ปรากฏอาการให้เกิดความรู้สึกขึ้นประการใดเลย

กิเลสอย่างกลางชื่อว่า **ปริยุฏฐาน** กิเลส เป็นกิเลสที่เกิดขึ้นเมื่อมีอารมณ์มากระทบ จึงมีอุปาทะ ฐีติ ภังคะ แต่ก็เป็นเพียงคิดอยู่ในใจ ไม่ได้แสดงอาการใด ๆ ออกมาทางกายวาจาเลย

กิเลสอย่างหยาบชื่อว่า **วีติกกม** กิเลส เป็นกิเลสที่แสดงออกมาทางกาย วาจา ฉะนั้นจึงมีอุปาทะ ฐีติ ภังคะ และเป็นกิเลสที่ถึงล่วงอกุศลกรรมบถได้

อนุสัยมี ๗ ประการ คือ

๑. ทิฏฐานุสัย องค์ธรรมได้แก่ทิฏฐิเจตสิก

๒. วิจิกิจฉานุสัย องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก
๓. กามราคานุสัย ,, ,, โลภเจตสิก
๔. ปฏิฆานุสัย ,, ,, โทสเจตสิก
๕. มานานุสัย ,, ,, มานเจตสิก
๖. ภวราคานุสัย ,, ,, โลภเจตสิก
๗. อวิชชานุสัย ,, ,, โมหเจตสิก

กิเลสมี ๓ ชั้น คือ อนุสัยกิเลส ปริยุฏฐานกิเลส วีติกกมกิเลส ดังกล่าวแล้ว การประหาณวีติกกมกิเลสย่อมประหาณได้ด้วยศีล การประหาณปริยุฏฐานกิเลสย่อมประหาณได้ด้วยสมาธิ การประหาณอนุสัยกิเลสย่อมประหาณได้ด้วยมัคคจิต ดังมีพระบาลีปรากฏในวิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

อนุสฺสเยสุ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉานุสฺสยา ปฐมญาณวชฺฌา กามราคปฏิฆานุสฺสยา ตติยญาณวชฺฌา มานภวราคา อวิชฺชานุสฺสยา จตุตฺถญาณวชฺฌา

แปลเป็นใจความว่าทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัย ประหาณได้ด้วยโสดาปัตติมัคคญาณ กามราคานุสัยและปฏิฆานุสัย ประหาณได้ด้วยอนาคามิมัคคญาณ มานานุสัย ภวราคานุสัย ประหาณได้ด้วยอรหัตตมัคคญาณ

จบ อนุสัย ๗ ประการ

บทที่ ๑๖

มละ ๓

มละ คือ ความเศร้าหมองอันได้แก่อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ มีสาธกบาลีปรากฏในวิสุทธิมรรคอรรถกถา ว่า

มลาติ เตลญฺชนกลลำวิย สยญฺจ อสุทฺธตฺตา อญฺเญสญฺจ อสุทฺธภาวกรณโต โลภโทสโมหาทโย

แปลเป็นใจความว่า ความเศร้าหมองสกปรกโสโครก อันเกิดจากเบือกตมที่มีกลิ่นเหม็น อันเป็นของปฏิกูลน่ารังเกียจฉันใด ความเศร้าหมองอันกอร์ปด้วยมลทินโทษของมละทั้ง ๓ ก็มีอุปมัยฉันนั้น

มละทั้ง ๓ คือ โลภมูล โทสมูล โมหมูลนี้ ทำให้เกิดความเศร้าหมองสกปรกโสโครกดุจดังน้ำมันชนิดหนึ่งสำหรับใช้ทาเท้า ซึ่งทำให้ผิวหนังเกิดความสกปรกเป็นที่จับเกรอะกรังของฝุ่นและละอองธุลีต่าง ๆ

ในการประหาณมละทั้ง ๓ มีสาธกบาลีในวิสุทธิมรรคอรรถกถาแสดงว่า

มเลสุ โทสมลำ ตติยญาณวชฺฌำ อิตฺรานิ จตุตฺถญาณวชฺฌานิ

แปลเป็นใจความว่า โทสมละประหาณได้ด้วย อนาคามิมัคคญาณมละอีก ๒ ประการ ประหาณได้ด้วยอรหัตตมัคคญาณ

อธิบายว่าโทสมละ องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก จึงประหาณได้ด้วยอนาคามิมัคคญาณ

โลภมละ ,, ,, โลภเจตสิก
โมหมละ ,, ,, โมหเจตสิก
} จึงประหาณได้ด้วยอรหัตตมัคคญาณ

จบ มละ ๓ ประการ

บทที่ ๑๗

อกุศลกรรมบถ ๑๐

อกุศลกรรมบถ หมายความว่า สภาพที่เป็นเหตุซึ่งจะให้ผลเป็นทุกข์ในอบายภูมิ ผู้ที่ประพฤติล่วงองค์แห่งกรรมบถ ย่อมไปสู่อบายทุคติแน่นอน แต่ถ้าการกระทำนั้นไม่ถึงล่วงองค์ คือไม่ครบองค์กรรมบถก็จัดเป็นอกุศลธรรมที่เป็นโทษ แต่ไม่ถึงกับนำส่งอบายภูมิ

อกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ

๑.	**ปาณาติบาต**	การกระทำชีวิตสัตว์ให้แตกดับ
๒.	**อทินนาทาน**	การลักสิ่งของ ๆ ผู้อื่นที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้
๓.	**กาเมสุมิจฉาจาร**	การประพฤติผิดประเวณี
๔.	**มุสาวาท**	การกล่าววาจาที่ไม่เป็นจริง
๕.	**ปิสุณาวาจา**	การกล่าววาจาส่อเสียดยุยง
๖.	**ผรุสวาจา**	การกล่าววาจาหยาบ
๗.	**สัมผัปปลาปะ**	การกล่าววาจาเพ้อเจ้อ
๘.	**อภิชฺฌา**	ความโลภอยากได้สิ่งของ ๆ ผู้อื่น
๙.	**พยาบาท**	ความปองร้ายผู้อื่น
๑๐.	**มิจฉาทิฏฐิ**	ความเห็นผิด

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ปาณาติปาโต อทินฺนาทานำ กาเมสุมิจฉาจาโร มุสาวาโท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สมฺผปฺปลาโป อภิชฺฌา พฺยาปาโท มิจฺฉาทิฏฺฐีติ อิเม ปน ทส อกุสลกมฺมปถา นาม

๑ ปาณาติบาต

ปาณสฺส อติปาโต = ปาณาติปาโต

สภาพที่กระทำชีวิตสัตว์ให้แตกดับ ชื่อว่า ปาณาติบาต

ปาณ นี้ กล่าวโดยโวหารชื่อว่า สัตว์ กล่าวโดยปรมัตถสภาวะชื่อว่า ชีวิตได้แก่รูปชีวิตินทรีย์ นามชีวิตินทรีย์

ปาณาติบาต คือการกระทำชีวิตสัตว์ให้แตกดับไปก่อนกาลอันจะเป็นไปตามสภาพของรูปนามนั้น การกระทำชีวิตสัตว์ให้แตกดับไปนั้น อาจกระทำได้ด้วย กายปโยคะ คือการประหารสัตว์นั้นด้วยตนเองก็ได้ หรืออาจกระทำด้วยวจีปโยค การสั่งให้ผู้อื่นประหารก็ได้ ทั้ง ๒ ประการนี้โดยอำนาจของ วธกเจตนา ส่วนการกระทำอย่างใดจะมีโทษหนักเบากว่ากันอย่างไรนั้น มีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

โส คุณวิรหิเตสุ ติรจฺฉานคตาทีสุ ปาเณสุ ขุทฺทเก ปาเณ อปฺปสาวชฺโช มหาสรีเร มหาสาวชฺโช (กสฺมา) ปโยคมหนฺตตาย ปโยคสมฺเตปิ วตฺถุมหนฺตตาย

แปลเป็นใจความว่า สัตว์ที่ปราศจากคุณ คือสัตว์ดิรัจฉานต่าง ๆ การฆ่ามีโทษน้อย และสัตว์ที่มีร่างกายเล็กมีโทษน้อย สัตว์ที่มีร่างกายใหญ่มีโทษมาก เพราะเหตุว่าสัตว์ที่มีร่างกายใหญ่ ต้องพยายามในการฆ่ามากกว่า จึงมีโทษมากกว่า แต่ถ้าความพยายามเท่า ๆ กัน สัตว์ที่มีร่างกายใหญ่ ย่อมมีโทษมาก เพราะมีชีวิตกลาปมาก

ส่วนการฆ่ามนุษย์นั้น จะมีโทษมากหรือน้อยย่อมแล้วแต่ผู้ที่ถูกฆ่านั้นมีคุณธรรมมากหรือน้อย ผู้ที่มีคุณธรรมน้อยก็มีโทษน้อย ผู้ที่มีคุณธรรมมากก็มีโทษมาก ถ้าร่างกายและคุณธรรมเท่ากัน การที่จะมีโทษมากหรือน้อยย่อมเป็นไปตามกิเลสและความพยายามของผู้ฆ่า ว่ามีกำลังอ่อนหรือแรง ถ้าผู้ฆ่ามีกิเลสอ่อนคือความตั้งใจน้อยและความพยายามน้อย ก็มีโทษน้อย ถ้าผู้ฆ่ามีความตั้งใจแรงและใช้ความพยายามมาก ก็มีโทษมาก ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

คุณวนฺเตสุ มนุสฺสาทีสุ อปฺปคุเณ อปฺปสาวชฺโช มหาคุเณ มหาสาวชฺโช สรีรคุณานํ ปน สมภาเว สติ, กิเลสานํ อุปฺปกฺกมานํ จ มุทุตาย อปฺปสาวชฺโช ติพฺพตาย มหาสาวชฺโชติ เวทิตพฺโพ

อนึ่งการฆ่ามนุษย์นี้ ถ้ามีมนุษย์ที่ถูกฆ่านั้นเป็นบิดามารดาของผู้ฆ่า และผู้ฆ่าก็เป็นมนุษย์ด้วยกันก็ดี หรือผู้ถูกฆ่าเป็นพระอรหันต์ก็ดี กรรมที่กระทำนั้นชื่อว่าอนันตริยกรรม ย่อมให้ผลนำไปสู่อบายในระหว่างจุติโดยแน่นอน อนันตริยกรรมนี้มี ๕ ประการ คือ

๑.	**มาตุฆาต**	ฆ่ามารดา
๒.	**ปิตุฆาต**	ฆ่าบิดา
๓.	**อรหันตฆาต**	ฆ่าพระอรหันต์
๔.	**โลหิตุปบาท**	ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงห้อพระโลหิต
๕.	**สังฆเภท**	ยุยงสงฆ์ให้แตกกัน

แต่จะกล่าวในที่นี้เฉพาะบางประการที่เกี่ยวกับปาณาติบาตเท่านั้น คือในการฆ่ามารดาบิดานั้น ถ้ามารดาบิดาเป็นมนุษย์ และผู้ฆ่าก็เป็นมนุษย์ด้วยกันแล้ว ถึงแม้ผู้ฆ่าจะไม่รู้ว่า ผู้ที่ตนฆ่านั้นเป็นมารดาบิดา การฆ่านั้นก็เป็นอนันตริยกรรม หรือถึงแม้ว่าตนตั้งใจจะฆ่าผู้อื่น แต่ไปถูกบิดามารดาตายก็เป็นอนันตริยกรรมเหมือนกัน แต่ถ้าผู้ฆ่าเป็นมนุษย์ มารดาบิดาไม่ใช่มนุษย์ก็ดี หรือมารดาบิดาเป็นมนุษย์ แต่ผู้ฆ่าไม่ใช่มนุษย์ก็ดี หรือการกระทำกรรมนั้นเกิดขึ้นโดยไม่มีวธกจิต คือเจตนาจะฆ่าก็ดี กรรมเหล่านี้ไม่ชื่อว่าอนันตริยกรรม แต่ก็เป็นบาปหนักใกล้กับอนันตริยกรรมเหมือนกัน

ปาณาติบาต มีองค์กรรมบถ ๕ ประการ ถ้าผู้กระทำปาณาติบาต ประกอบกรรมนั้นครบองค์กรรมบถแล้ว ย่อมเป็นอปายคมนิย ให้ผลเป็นชนกกรรมนำปฏิสนธิในอบายภูมิ ถ้าไม่ครบองค์ ๕ ประการก็ไม่เป็นอปายคมนิย แต่ก็เป็นอกุศลทุจริตให้ผลในประวัติกาล ได้องค์กรรมบถ ๕ ประการนั้น มีสาธกบาลีแสดงไว้ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ ปาโณ ปาณสญฺญิตา วธกจิตฺตํ อุปฺปกฺกโม เตน มรณนฺติ

องค์กรรมบถ ๕ ประการ

๑.	**ปาโณ**	สัตว์นั้นมีชีวิต
๒.	**ปาณสญฺญิตา**	รู้ว่าเป็นสัตว์มีชีวิต
๓.	**วธกจิตฺตํ**	มีจิตคิดจะฆ่า
๔.	**อุปฺปกฺกโม**	ได้กระทำความพยายามเพื่อจะฆ่า
๕.	**เตน มรณํ**	สัตว์นั้นตายเพราะความพยายามนั้น

อนึ่งการกระทำเพื่อล่วงซึ่งองค์แห่งปาณาติบาตนี้ ต้องประกอบด้วยปโยคะอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๖ ประการนี้ คือ

๑.	**สาหตฺถิกปโยค**	การสังหารด้วยตนเอง
๒.	**อาณตฺติกปโยค**	ใช้ผู้อื่นสังหาร
๓.	**นิสฺสคฺคิยปโยค**	ปล่อยอาวุธไปสังหาร
๔.	**ถาวรปโยค**	สังหารด้วยเครื่องประหารที่ทำไว้ก่อน เช่น ขุดหลุมพรางเป็นต้น
๕.	**วิชฺชามยปโยค**	สังหารด้วยวิชา มีการใช้เวทมนต์และยันต์เป็นต้น
๖.	**อิทฺธิมยปโยค**	สังหารด้วยฤทธิ ทีกัมมยิทธิเป็นต้น

การล่วงปาณาติบาตนี้ โดยมากเป็นกายกรรม ดังมีสาธกบาลีในอภิธัมมัตถสังคหอรรถกถาว่า

ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ กาเมสุมิจฺฉาจาโร เจติ กายวิญฺญตฺติสงฺขาเต กายทฺวาเร พาหุลวตฺติโต กายกมฺมํ นาม

จบ ปาณาติบาต

อีกประการหนึ่ง ปัญหาว่าผู้กระทำอนันตริยกรรม โดยการฆ่ามารดาและบิดาทั้ง ๒ ในชาติเดียวกันนั้น กรรมอันเกิดจากมาตุฆาตหรือบิตุฆาตจะเป็นฝ่ายให้ผล ปัญหานี้แก้ว่า ถ้ามารดาและบิดามีศีลธรรมเสมอกัน หรือไม่มีศีลธรรมเสมอกัน กรรมฝ่ายมาตุฆาตเป็นผู้ให้ผล เพราะธรรมดามารดาย่อมมีอุปการะคุณมากกว่าบิดา ถ้ามารดาบิดามีศีลธรรมไม่เสมอกัน ฝ่ายใดมีศีลธรรมสูงกว่า กรรมอันเกิดจากการฆ่าฝ่ายนั้นเป็นผู้ให้ผล

สำหรับการฆ่าพระอรหันต์นั้น มีปัญหาว่าในขณะที่ผู้ฆ่าพยายามกระทำการฆ่าอยู่นั้น บุคคลผู้จะถูกฆ่ายังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ แต่ก่อนที่ผู้ถูกฆ่าจะตายนั้นได้เป็นพระอรหันต์ก่อนแล้วจึงตายดังนี้ กรรมอันนี้ก็ชื่อว่าอนันตริยกรรมเช่นเดียวกัน

สำหรับโลหิตตุปบาท เช่นที่พระเทวทัตลอบทำร้ายพระพุทธเจ้า ด้วยการกลิ้งก้อนหินจากยอดภูเขาคิชฌกูฏ โดยหวังจะให้ทับพระพุทธเจ้าให้ปรินิพพานนั้น ถ้าว่าตามองค์กรรมบถของปาณาติบาตก็ไม่ครบองค์ เพราะขาดองค์ **เตน มรณ์** แต่ที่เป็นอนันตริยกรรมนั้น เพราะการกระทำดังนี้ย่อมครบองค์กรรมบถของพยาบาท ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในธัมมสังคณีอนุฎีกาว่า

มรณาทิปฺปาเย ปน สติ อตฺถสิทฺธิตทภาเวสุ ปาณาติปาตา พฺยาปาทา จ โหนฺติ

แต่เมื่อความประสงค์จะให้ตายมีอยู่ ถึงจะไม่สำเร็จประโยชน์ก็จัดเป็นปาณาติบาต และพยาบาทได้

๒. อทินนานาม

อาทินฺนสฺส อาทานำ = อทินฺนาทานำ

การที่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ชื่อว่า **อทินนาทาน**

อทินนาทาน ได้แก่การลักหรือชโมยเอาทรัพย์สมบัติของผู้อื่นที่มีเจ้าของหวงแหน ซึ่งมิได้บอกอนุญาตให้ โดยกายปโยคะก็ดี วจีปโยคะก็ดี อันเป็นไปด้วยอำนาจของเถยยเจตนา

โทษของอทินนาทานนี้ จะมากหรือน้อย ก็แล้วแต่ทรัพย์ที่ทำการโขมยนั้น ถ้าทรัพย์นั้นมีราคาน้อยก็มีโทษน้อย ถ้าทรัพย์นั้นมีราคามากก็มีโทษมาก ถ้าทรัพย์นั้นมีค่าเสมอกัน ทรัพย์ที่เจ้าของเป็นผู้เจริญด้วยคุณธรรมก็มีโทษมาก ทรัพย์ที่เจ้าของเป็นผู้ด้อยด้วยคุณธรรมก็มีโทษน้อย ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตำ หีเน ปรสนฺตเก อปฺปสาวชฺชำ ปณีเต มหาสาวชฺชำ (กสฺมา) วตฺถุปณีตตาย วตฺถุสมเต สติ คุณาธิกานำ สนฺตเก วตฺถุสมี มหาสาวชฺชำ ตำ ตำ คุณาธิกำ อุปฺปาทาย ตโต ตโต หีนคุณสฺส สนฺตเก วตฺถุสมี อปฺปสาวชฺชำ

อทินนาทานมีองค์กรรมบถ ๕ ประการ ถ้าผู้กระทำอทินนาทานประกอบกรรมนั้นครบองค์กรรมบถแล้ว ย่อมเป็นอปายคมนิย ให้ผลเป็นชนกกรรมนำปฏิสนธิในอบายภูมิ ถ้าไม่ครบองค์ ๕ ประการก็ไม่เป็นอปายคมนิย แต่ก็เป็นอกุศลทุจริตให้ผลในประวัติกาลได้ องค์กรรมบถ ๕ ประการนั้น มีสาธกบาลีแสดงไว้ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ ปรปริคฺคหิตำ ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา เถยฺยจิตตำ อุปฺปกฺกโม เตน หรณนฺติ

องค์กรรมบถ ๕ ประการ คือ

๑. **ปรปริคฺคหิตำ**	ทรัพย์นั้นมีเจ้าของหวงแหน
๒. **ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา**	รู้ว่ามีเจ้าของหวงแหน
๓. **เถยฺยจิตตำ**	มีจิตคิดจะลัก
๔. **อุปฺปกฺกโม**	ทำความพยายามเพื่อจะลัก
๕. **เตน หรณำ**	นำทรัพย์นั้นมาด้วยความพยายามนั้น

นอกจากองค์กรรมบท ๕ ประการนี้แล้ว ยังมีปโยคะอีก ๖ ประการเช่นเดียวกับปโยคะของปาณาติบาตเหมือนกัน การกระทำอทินนาทานก็ต้องประกอบด้วยปโยคะอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเว้นเสียมิได้เช่นเดียวกัน ขอให้ดูคำอธิบายในบทปาณาติบาต

จบ อทินนาทาน

๓. กาเมสุมิจฉาจาร

กาเมสุ มิจฺฉาจาโร = กาเมสุมิจฺฉาจาโร

ความประพฤติผิดในกาม ชื่อว่า **กเมสุมิจฉาจาร**

กาเมสุมิจฉาจาร หมายความว่ากระทำการก้าวล่วงอคมนิยวัตถุ (วัตถุที่ไม่ควรล่วง) ๒๐ ประการ โดยมิจฉาเจตนา ดังมีสาธกบาลีในธัมมสังคณีอรรถกถาว่า

ตตฺถ อคมนิยฐานํ นาม ปุริสานํ ตาว มาตุรกฺขิตา ปิตุรกฺขิตา มาตา-ปิตุรกฺขิตา ภาตุรกฺขิตา ภคินิรกฺขิตา ญาติรกฺขิตา โคตฺตรกฺขิตา ธมฺมรกฺขิตา สารกฺขา สปริทณฺฑาติ มาตุรกฺขิตา ตโย ทส ธนกฺกิตา ฉนฺทวาสินี โภควาสินี ปฏวาสินี โอทปตฺตกินี โอภตจุมฺพตา ทาสี จ ภริยา กมฺมการี จ ภริยา ธชาหฏา มุหุตฺติกาติ เอตา ธนกฺกีตทโย ทสาติ วีสติ อิตฺถิโย อิตฺถิสุขณ ทวินฺนํ สารกฺข สปริทณฺฑานํ ทสนฺเนญฺจ ธนกฺกิตาทินญฺติ ทวาทสานํ อตฺถีนํ อญฺเญ ปุริสา อิทำ อคมนิยฐานำ นาม

อคมนิยวัตถุ ๒๐ คือ

๑.	**มาตุรกฺขิตา**	หญิงที่อยู่ในอารักขาของมารดา
๒.	**ปิตุรกฺขิตา**	,, ,, ของบิดา
๓.	**มาตาปิตุรกฺขิตา**	หญิงที่อยู่ในอารักขาของมารดาบิดา
๔.	**ภาตุรกฺขิตา**	,, ,, ของพี่ชายน้องชาย
๕.	**ภคินิรกฺขิตา**	,, ,, ของพี่หญิงน้องหญิง
๖.	**ญาติรกฺขิตา**	,, ,, ของญาติ
๗.	**โคตฺตรกฺขิตา**	,, ,, ของผู้ร่วมตระกูล
๘.	**ธมฺมรกฺขิตา**	,, ,, ของศีลธรรม
๙.	**สารกฺขา**	,, ,, ของชายเช่นหญิงที่รับหมั้นไว้
๑๐.	**สปริทณฺฑา**	หญิงที่พระราชาทรงมุ่งหมายไว้

๑๑. **ธนกฺกิตา** หญิงที่ซื้อมาด้วยทรัพย์

๑๒. **ฉนฺทวาสินี** หญิงที่ไปอาศัยเขา โดยหมายจะมอบตัวเป็นภริยา

๑๓. **โภควาสินี** หญิงที่ไปอาศัยเพื่อหวังในทรัพย์

๑๔. **ปฏวาสินี** หญิงที่ไปอาศัยเพื่อหวังในทรัพย์ และเครื่องนุ่งห่ม

๑๕. **โอทปตฺตกินี** หญิงที่สมรสด้วยการหลั่งน้ำสังข์

๑๖. **โอภตจุมฺพตา** หญิงที่มีภาระ อันชายได้ช่วยเหลือให้พ้นจากความลำบาก

๑๗. **ทาสี จ ภริยา** หญิงที่เป็นทาสด้วยเป็นภริยาด้วย

๑๘. **กมฺมการี จ ภริยา** หญิงที่เป็นคนรับใช้ด้วยเป็นภริยาด้วย

๑๙. **ธชาหฏา** หญิงที่ได้เป็นภริยาจากประเทศที่แพ้สงคราม

๒๐. **มุหุตฺติกา** หญิงที่เป็นนครโสเภณี

อคมนิยวัตถุ ๒๐ นี้ โดยเฉพาะ **ธมฺมรกฺขิตา** หญิงที่อยู่ในอารักขาของธรรมะนั้น หมายถึงแม่ชีและปริพาชิกา ที่กล่าวว่าอยู่ในอารักขาของศีลธรรม หมายถึงสหธัมมิกเป็นผู้ระวังรักษา ดังมีสาธกบาลีในวินัย สำจริตฺตสิกฺขาปทสารตฺถฎีกาว่า

เอกำ สตฺถารำ อุทิสฺส ปพฺพชิเตหีติ อิมินา ปณฺฑรงฺคปริพฺพาชิกาทโย ทสฺเสติ

ชายมีภริยา ร่วมประเวณีด้วยภริยาของตน ไม่เป็นกาเมสุมิจฉาจาร แต่ถ้าชายนั้นไปร่วมด้วยหญิงอื่น ซึ่งมิใช่ภริยาของตน เช่นที่กล่าวในอคมนิยวัตถุ ๒๐ นี้ย่อมเป็นกาเมสุมิจฉาจารทั้งสิ้น

หญิงมีสามี ร่วมประเวณีด้วยสามีของตน ไม่เป็นกาเมสุมิจฉาจารเช่นเดียวกัน แต่ถ้าไปร่วมด้วยชายอื่น ซึ่งไม่ใช่สามีของตน ก็เป็นกาเมสุมิจฉาจาร ฉะนั้นในอคมนิยวัตถุ ๒๐ นี้ ตั้งแต่ประเภทที่ ๙ สารกฺขา หญิงที่อยู่ในอารักขาของชาย จนถึงประเภทที่ ๒๐ มุหุตฺติกา หญิงนครโสเภณี รวม ๑๒ ประเภทนี้ ย่อมนับว่ามีสามีอยู่แล้ว เมื่อไปร่วมด้วยชายอื่นอีกจึงเป็นกาเมสุมิจฉาจาร ส่วนหญิงตั้งแต่ประเภท

ที่ ๑ มาตุรกฺขิตา หญิงที่อยู่ในอารักขาของมารดา จนถึงประเภทที่ ๘ ธมฺมรกฺขิตา หญิงที่อยู่ในอารักขาของศีลธรรม รวม ๘ ประเภทนี้ เป็นหญิงไม่มีสามี ฉะนั้น การที่หญิง ๘ ประเภทนี้ร่วมด้วยชายใด หญิงนั้นย่อมไม่เป็นกาเมสุมิจฉาจาร แต่ก็เป็นลามกกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งหญิงประเภทที่ ๘ ธมฺมรกฺขิตา นั้น ศีลย่อมขาด หรือขาดจากการเป็นแม่ชีเป็นต้น

มีปัญหาบางประการที่มีผู้สงสัยกันอยู่มาก คือ ชายผู้มีภริยาอยู่ได้สมสู่ด้วยหญิงในที่มืดโดยสำคัญผิดว่า หญิงนั้นเป็นภริยาของตนก็ดี หรือหญิงผู้มีสามีอยู่ มีชายมาสมสู่ด้วยในที่มืด ซึ่งหญิงนั้นสำคัญผิดว่าเป็นสามีของตนก็ดี ทั้ง ๒ ประการนี้ ชายและหญิงผู้สำคัญผิดนั้น จะเป็นกาเมสุมิจฉาจารหรือไม่ ปัญหานี้แก้ว่า เป็นกาเมสุมิจฉาจาร เพราะการร่วมนั้นย่อมเป็นอคมนิยวัตถุ แต่ในกรณีเช่นนี้ย่อมมีโทษน้อย เพราะเป็นการเข้าใจผิดและขาดเสวนจิต

การพิจารณาเพื่อทราบว่า การล่วงอย่างใด มีโทษมากหรือน้อยนั้น ต้องพิจารณาด้วยศีลธรรมของผู้ถูกล่วง เช่นหญิงผู้ถูกล่วงมีศีลธรรมต่ำ หรือไม่มียศศักดิ์ การล่วงนั้นมีโทษน้อย ถ้าเป็นผู้เจริญด้วยศีลธรรม หรือมียศศักดิ์สูง การล่วงนั้นก็มีโทษมาก ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

โส ปเนส มิจฺฉาจาโร สีลาธิคุณรหิเต อคมนิยฐาเน อปฺปสาวชฺโช สีลาธิคุณสมฺปนฺโน มหาสาวชฺโช

กาเมสุมิจฉาจารนี้ ประกอบด้วยกรรมบถ ๔ ประการ ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา อคมนิยวตฺถุ ตสฺมิ เสวนจิตฺตํ เสวนปโยโค มคฺเคนมคฺคปฺปฏิปตฺติอธิวาสนนฺติ

องค์กรรมบถ ๔ ประการคือ

๑. **อคมนิยวตฺถุ** วัตถุที่ไม่ควรล่วง

๒. **เสวนจิตฺตํ** มีจิตคิดจะร่วม

๓. **เสวนปโยโค** พยายามที่จะร่วม

๔. **มคฺเคนมคฺคปฺปฏิปตฺติอธิวาสนํ** กระทำมรรคล่วงมรรค

กาเมสุมิจฉาจารนี้ มีปโยคะประการเดียว ซึ่งสาธกบาลีว่า

เอโก ปโยโค สาหตฺถิโก เอว

แปลเป็นใจความว่า **สาหตฺถิกปโยค** คือ กระทำด้วยตนเอง และให้ดูที่ปาณาติบาตด้วย

จบ กาเมสุมิจฉาจาร

---

๔. มุสาวาท

มุสาวทนฺติ เอเตนาติ = มุสาวาโท

สภาพที่จงใจกล่าวคำเท็จ ชื่อว่า **มุสาวาท**

มุสาวาท คือการกล่าวคำเท็จเพื่อให้ผู้อื่นหลงผิด จากความจริง ทางกายปโยคะหรือวจีปโยคะ โดยวิสังวาทนอกุศลเจตนา (เพื่อหลอกลวง) ชื่อว่า **มุสาวาท**

มุสาวาท คือ การกล่าวให้เกิดความเชื่อ โดยวิสังวาทนอกุศลเจตนา วิสังวาทน แปลว่าหลอกลวง ซึ่งเป็นการแปรสภาพให้ผิดไปจากความจริง หมายความว่า การกล่าวให้เกิดความเชื่อในวัตถุที่เป็นอภูตวัตถุ (วัตถุที่ไม่เป็นความจริง) โดยอำนาจของวิสังวาทนอกุศลเจตนานั้น ชื่อว่า **มุสาวาท**

การกล่าวคำมุสาให้ผิดจากความจริง ซึ่งเป็นเหตุให้เสียประโยชน์ ถ้าการกล่าวมุสาที่ทำให้ผู้อื่นเสียประโยชน์น้อย ก็มีโทษน้อย ถ้าเป็นการทำลายประโยชน์ของผู้อื่นมาก ก็มีโทษมาก ฉะนั้น การกล่าวมุสาวาทจะมีโทษมากหรือน้อย จึงอยู่ที่การทำให้ผู้อื่นเสียประโยชน์มากหรือน้อยเป็นประมาณ ดังปรากฏในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

โส ยมตฺถํ ภญฺชติ ตสฺส อปฺปตาย อปฺปสาวชฺโช มหนฺตตาย มหาสาวชฺโช

ถ้าการกล่าวคำเท็จนั้น เป็นไปเพื่อป้องกันทรัพย์ของตน เช่นมีผู้มาขอวัตถุสิ่งของบางอย่าง แต่ผู้เป็นเจ้าของไม่ปรารถนาจะให้ จึงแสร้งตอบว่าไม่มีดังนี้ มีโทษน้อย ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

อยี่จ คหฐานํ อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตาย นตฺถีติ อาทินยปฺปวตฺโต อปฺปสาวชฺโช

การกล่าวเท็จที่มีโทษมากนั้น เช่นเป็นพยานเท็จ กล่าวยืนยันให้ผิดจากความเป็นจริง ทำให้เสียประโยชน์ของบุคคลซึ่งไม่ควรเสีย ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

สกฺขินา หุตฺวา อตฺถภญฺชนคฺถํ วุตฺโต มหาสาวชฺโช

สำหรับบรรพชิตนั้น ถ้าเป็นการกล่าวเล่นโดยไม่จงใจจะให้เกิดการเสียหาย เช่นภิกษุองค์หนึ่งกลับจากบิณฑบาตจากหมู่บ้าน ซึ่งได้น้ำมันและเนยมาเล็กน้อย แต่พูดเล่นกับเพื่อนบรรพชิตว่า ที่หมู่บ้านโน้นมีน้ำมันและเนยมากดุจแม่น้ำ การกล่าวเท็จเช่นนี้มีโทษน้อย แต่ถ้าการกล่าวนั้น ตั้งใจให้ผิดจากความจริง เช่นสิ่งที่ตนไม่เห็น แต่กลับว่าเห็นเป็นต้น เช่นนี้เป็นการกล่าวผิดจากความจริง ซึ่งมีโทษมาก ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ปพฺพชิตานำ อปฺปกมฺปี เตสำ วา สปฺปี วา ลภิตฺวา หสาธิปาเยย อจฺจคาเม เตลำ นทีมญฺเญ สนฺตตีติ ปุรณกถาเนน ปวุตฺโต อปฺปสาวชฺโช อธิจฺจ เยว ปน ธิจานฺติ อาทินา เนน วทนฺตานำ มหาสาวชฺโช

มุสาวาทนี้ ประกอบด้วยองค์กรรมบถ ๔ ถ้าผู้กล่าวมุสาวาทประกอบกรรมนั้น ครบองค์กรรมบถแล้ว ย่อมเป็นอปายคมนิย ให้ผลเป็นชนกกรรมนำปฏิสนธิในอบายภูมิ ถ้าไม่ครบองค์ ๔ ประการก็ไม่เป็นอปายคมนิย แต่ก็เป็นอกุศลทุจริตให้ผลในปวัตติกาลได้ องค์กรรมบถ ๔ ประการนั้น มีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา โหนฺติ อตถำ วตฺถุ วิสงฺวาทนจิตฺตำ ตชฺโชวายาโม ปรสฺสตทตฺถ วิชานนนฺติ

องค์กรรมบถ ๔ ประการคือ

๑. **อตถำวตฺถุ**	วัตถุเทียม เพราะเป็นเรื่องไม่จริง
๒. **วิสงฺวาทนจิตฺตำ**	มีจิตคิดกล่าวเท็จ
๓. **ตชฺโชวายาโม**	พยายามกล่าวเท็จ
๔. **ปรสฺส ตทตถ วิชานนำ**	ผู้ฟังรู้ความนั้น

นอกจากองค์ทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว ยังต้องประกอบด้วยปโยคะ ๔ ประการ ประการใดประการหนึ่ง คือ

๑. **สาหตฺถิกปโยค**	การกล่าวเท็จด้วยตนเอง
๒. **อาณตฺติกปโยค**	ใช้ให้ผู้อื่นกล่าวเท็จ
๓. **นิสฺสคฺคิยปโยค**	เขียนหนังสือเท็จทิ้งไป
๔. **ถาวรปโยค**	เขียนหนังสือเท็จปิดไว้

จบ มุสาวาท

๕. ปิสุณาวาจา

ปิสติ สามคฺคึ สณฺฐปฺเปตีติ = ปิสุณา

การกล่าววาจาส่อเสียด ชื่อว่า **ปิสุณาวาจา**

ปิสุณาวาจา คือ การกล่าวส่อเสียดยุยงให้แตกสามัคคีกัน ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **มิตฺตสุณฺณภาว วาจา** แปลว่า การกล่าวเพื่อทำลายมิตรภาพโดยสังกิลิฏฐเจตนา สังกิลิฏฐเจตนา คือ เจตนาที่ไม่บริสุทธิ์ เป็นเจตนาที่ม้วหมองหรือทำให้เร่าร้อน การกล่าวส่อเสียดยุยงให้แตกความสามัคคีของหมู่คณะ ซึ่งอาจกระทำได้ ทั้งกายปโยคะและวจีปโยคเจตนา ชื่อว่า **ปิสุณาวาจา**

การกล่าวปิสุณาวาจานี้ จะมีโทษมากหรือน้อย ต้องถือบุคคลหรือคณะบุคคลผู้ถูกส่อเสียดเป็นหลักพิจารณา ถ้าในระหว่างบุคคลทั้ง ๒ ซึ่งเป็นผู้ไร้คุณธรรม เมื่อถูกยุยงให้แตกสามัคคีกัน ก็มีโทษน้อย ถ้าบุคคลทั้ง ๒ นั้นสมบูรณ์ด้วยคุณธรรม การกล่าวส่อเสียดยุยงนั้นก็มีโทษมาก ดังสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

สา ยสฺส เภทำ กโรติ ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา มหาคุณตาย มหาสาวชฺชา

ปิสุณาวาจานี้ ประกอบด้วยกรรมบถ ๔ ประการ ถ้าผู้ประกอบปิสุณาวาจากระทำกรรมนั้นครบองค์กรรมบถทั้ง ๔ ประการ ย่อมเป็นอปายคมนิย เป็นชนกกรรมนำปฏิสนธิในอบายภูมิ ถ้าไม่ครบองค์ก็ไม่เป็นอปายคมนิย แต่ก็เป็นอกุศลทุจริต ซึ่งย่อมให้ผลในปวัตติกาลได้ องค์กรรมบถ ๔ ประการนี้ มีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตสฺสา จตฺตาโร สมฺภารา ภินฺทิตพฺโพ ปโร อิติ อิเม นานา ภวิสฺสนฺติ วินา ภวิสฺสนฺตีติ เภทปุเรกฺขารตา วา อิติ อหำ ปิโย ภวิสฺสามิ วิสฺสาสิโกติ ปิยกมฺยตาวา ตชฺโชวายาโม ตสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติ

องค์กรรมบถ ๔ ประการ คือ

๑. **ภินฺทิตพฺโพ ปโร** ทำลายหมู่คณะให้แตกสามัคคีกัน

๒. **เภทปุเรกฺขารตา ปิยกมฺยตา** มีจิตปรารถนาให้แตกสามัคคีกัน และประสงค์ให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มีความพอใจในตน

๓. **ตชฺโชวายาโม** พยายามเพื่อให้แตกกัน

๔. **ตสฺส ตทตฺถวิชานนํ** ผู้ฟังรู้ข้อความในการกล่าวนั้น

อนึ่ง การกระทำเพื่อล่วงปิสุณาวาจานี้ ต้องประกอบด้วยปโยคะประการใดประการหนึ่ง ใน ๒ ประการ คือ

๑. **วาจาปโยคะ** การกล่าวส่อเสียดด้วยวาจา

๒. **กายปโยคะ** การแสดงอาการต่าง ๆ ให้แตกสามัคคีกัน

จบ ปิสุณาวาจา

---

๖. ผรุสวาจา

ผรุสํ กโรตีติ = ผรุสวาจา

การกล่าวคำหยาบ ชื่อว่า **ผรุสวาจา**

ผรุสวาจา คือ การกล่าวคำหยาบ คำด่า คำแช่ง ได้แก่อักโกสวัตถุ โดยทุฏฐุ-โทสเจตนา คือเจตนาที่จะทำลายหรือประทุษร้าย การกล่าวคำหยาบคำด่า คำแช่งด้วยโทส-จริตโดยทุฏฐุโทสเจตนา ชื่อว่า **ผรุสวาจา**

การกล่าวคำหยาบคือผรุสวาจานี้ สำคัญด้วยเจตนาร้าย เพื่อให้ผู้ฟังเสียประโยชน์ แม้จะเป็นวาจาที่อ่อนหวานก็ตาม ถ้าการกล่าวนั้นมีความมุ่งหมายด้วยเจตนาร้ายแล้ว ย่อมเป็นผรุสวาจาทั้งสิ้น และโดยนัยตรงกันข้าม ผู้ที่กล่าวด้วยเจตนาดี คือต้องการให้ผู้ฟังได้ประโยชน์ ถึงหากวาจานั้นไม่อ่อนหวานไม่น่าฟัง หรือแม้จะเจือด้วยคำหยาบ

อยู่ด้วย การกล่าวเช่นนั้นก็ไม่เป็นผรุสวาจา ดังมีอุทธาหรณ์ปรากฏอยู่ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตสฺสา อาวิภาวตฺถมิทำ วตฺถุ เอโก กิร ทารโก มาตุวจนำ อนาทิยิตฺวา อรญฺญำ คจฺฉติ ตำ มาตา นิวตฺเตตุำ อสกฺโกนฺตี จนฺทา ตำ มหีสี อนุพนฺธตูติ อกฺโกสิ อทสฺส ตเถว อรญฺเญ มหีสี อฏฺฐาสิ ทารโก ยำ มมมาตามุเขน กถสิ ตำ มาโหตุ ยำ จิตฺเตน จินฺเตสิ ตำ โหตูติ สจฺจกิริยำ อกาสิ มหีสี ตเถว พุทฺธาวิยอหาสิ เอวำ มามชฺเชตโกปี ปโยโคจิตฺตสนฺนตาย ผรุสวาจา น โหติ

แปลเป็นใจความว่า มีเด็กชายคนหนึ่งปรารถนาจะไปเที่ยวเล่นในป่า จึงแจ้งความประสงค์นั้นแก่มารดาของตน แต่มารดาเห็นว่าอาจมีอันตรายแก่บุตรจึงห้ามไม่ให้บุตรไป ด้วยชี้แจงให้บุตรทราบถึงอันตรายต่าง ๆ อันอาจจะพึงมี แต่บุตรไม่เชื่อขืนจะไปให้ได้ นางจึงกล่าวว่า ถ้าเจ้าขืนไปจงถูกกระบือขวิดตาย

แทนที่เด็กนั้นจะกลับใจไม่ไปเพราะกลัวอันตราย กลับผละจากมารดาของเขามุ่งไปสู่ป่าในทันใดนั้นด้วยใจคนอง ในขณะที่กำลังเที่ยวเพลินอยู่ในป่านั้น มีกระบือแม่ลูกอ่อนตัวหนึ่งนอนอยู่ ครั้นเห็นเด็กนั้นก็ลุกขึ้นวิ่งไล่จะขวิดเด็กนั้นด้วยความว่องไว เด็กเห็นดังนั้นก็มีความตกใจมาก ได้รีบวิ่งหนีอย่างเต็มกำลังความสามารถ แต่ก็ไม่เร็วไปกว่าแม่กระบือ เมื่อแม่กระบือวิ่งไล่มาใกล้จะทันนั้น เด็กระลึกถึงคำแช่งของมารดาขึ้นได้ จึงตั้งจิตอธิษฐานในใจว่า ถ้ามารดาไม่ได้ตั้งใจกล่าวเพื่อให้กระบือขวิดเราจริง ๆ ขอให้กระบือนี้จงหยุดไล่เราเดี๋ยวนี้เถิด กระบือก็หยุดชะงักลงทันทีไม่ได้ไล่ต่อไป

โดยอุทธาหรณ์นี้ เป็นอันเห็นได้ว่า คำที่มารดากล่าวแก่บุตรนั้น แม้จะเป็นคำแช่งก็ดี แต่มารดามิได้มีเจตนาร้าย ที่จะให้มีอันตรายเกิดแก่บุตรของตนเลย ฉะนั้น วาจาที่กล่าวนี้ถึงแม้จะเป็นคำแช่งก็ไม่ได้ชื่อว่า ผรุสวาจา เพราะเป็นคำกล่าวที่มีเจตนาดีอันมารดาบิดานั้นย่อมมีความปรารถนาดีต่อบุตรของตนอยู่เป็นธรรมดา ไม่ว่าในกาลใด ๆ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

มาตาปีตโรหิ กทาจิ ปุตฺตเก เอวํ ปี วทนฺติ โจรา โว ขนฺธาขนฺธิกํ กโรนฺตูติ อุปลปตฺตมฺปี จ เนสํ อุปริ ปตนฺตํ น อิจฺฉนฺติ

แปลเป็นใจความว่า ความเมตตากรุณาของบิดามารดาที่มีต่อบุตร สุดจะหาสิ่งใดมาเปรียบเทียบได้ เมื่อบุตรไม่เชื่อฟังหรือไม่ตั้งอยู่ในโอวาท บางครั้งอาจกล่าวคำบริภาษอย่างรุนแรงถึงขนาดแช่งให้ถูกโจรฆ่าหรือสับฟันร่างกายให้ขาดเป็นท่อน ๆ ก็ตาม แต่เจตนาที่แท้จริงจะเป็นเช่นวาจาที่กล่าวนั้นก็หาไม่ แม้แต่ส่วนหนึ่งแห่งใบบัวก็ไม่ต้องการจะให้ตกถูกศีรษะบุตรของตนเลย

อนึ่งความเมตตากรุณาของอุปัชฌาย์อาจารย์ที่มีต่อศิษย์นั้น ก็มีสาธกบาลีอยู่ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

อาจาริยุปชฺฌายา จ กทาจิ นิสฺสิตฺตเก เอวํ วทนฺติ กึ อิเม อหิริกา อโนตฺตปฺปีโน จรนฺติ นิทฺธมถ เนติ อถจ เนสํ อาคมฺมาทิคมฺมสมฺปตฺตึ อิจฺฉนฺติ ยถา จ จิตฺตสนฺหาย ผรุสวาจา น โหติ

แปลเป็นใจความว่า อุปัชฌาย์อาจารย์ อาจกล่าวคำบริภาษรุนแรงต่อศิษย์ผู้ซึ่งมีนิสัยว่ายากอบรมยาก ด้วยไม่มีความละอายและเกรงกลัวต่อความผิด ซึ่งบางครั้งถึงกับกล่าววาจาขับไล่ไม่ให้อยู่ในอาวาสของท่านก็ตาม แต่แท้จริง ท่านมีจิตหวังดีต่อศิษย์อยู่เสมอ ปรารถนาจะให้ศิษย์มีความรู้ความเจริญรุ่งเรืองทั้งปริยัติและปฏิบัติตลอดจนการได้บรรลุมรรคผลนิพพาน

ฉะนั้นการกล่าววาจาของผู้ใหญ่ เช่นบิดามารดาอุปัชฌาย์อาจารย์นั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยเจตนาร้ายต่อบุตรและศิษย์ของตนเลย มีแต่ความปรารถนาดีทั้งสิ้น คำกล่าวนั้นจึงไม่เป็น ผรุสวาจา

สำหรับนัยที่ตรงกันข้าม คือคำที่กล่าววาจาอ่อนหวาน แต่นับเป็นผรุสวาจานั้น มีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

เอวํ วจนสนฺนตาย อผรุสวาจาปี น โหติ น หิ มาราเปตุกามสฺส อิมํ สุขํ สยาเปตฺถาติ วจนํ อผรุสวาจา โหติ จิตฺตผรุสตาย ปเนสา ผรุสวาจาว

แปลเป็นใจความว่า ผู้มีอำนาจหรือพระราชาในอดีตกาล ขณะที่จะสั่งให้ประหารชีวิตนักโทษนั้น มักจะกล่าวด้วยวาจาอ่อนหวาน เรียกเจ้าพนักงานให้คุมตัวผู้นี้ไปนอนพักให้สบาย ๆ ดังนี้ ฉะนั้นการกล่าววาจาอ่อนหวานไพเราะ แต่มีเจตนาร้ายแก่ผู้ฟัง คำกล่าวนั้นก็เป็นผรุสวาจาทั้งสิ้น

การกล่าวผรุสวาจาที่มีโทษมากหรือน้อยกว่ากันนั้น ต้องถือบุคคลผู้ถูกกล่าวเป็นประมาณ เช่นกล่าวผรุสวาจาต่อผู้ที่ไม่ประกอบด้วยคุณธรรม การกล่าวนั้นก็มีโทษน้อย ถ้ากล่าวแก่ผู้ทรงคุณธรรมสูง ก็มีโทษมาก ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตสฺส อปฺปคุณตายอปฺปสาวชฺชา มหาคุณตาย มหาสาวชฺชา

ผรุสวาจานี้ ประกอบด้วยองค์กรรมบถ ๓ ประการดังปรากฏในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตสฺสา ตโย สมฺภารา อกฺโกสิตพฺโพ ปโร กุปิ่ตจิตฺตํ อกฺโกสนนฺติ

องค์กรรมบถ ๓ ประการ คือ

๑. **อกฺโกสิตพฺโพ ปโร** มีผู้อื่นรับการกล่าวคำหยาบนั้น

๒. **กุปิ่ตจิตฺตํ** มีจิตโกรธ

๓. **อกฺโกสนํ** กล่าวคำหยาบนั้น

เมื่อการกล่าวนั้นครบองค์ทั้ง ๓ นี้ก็เป็นอปายคมนิย เป็นชนกกรรมนำปฏิสนธิในอบายภูมิ ถ้าไม่ครบองค์ทั้ง ๓ ก็ไม่เป็นอปายคมนิย แต่ก็เป็นอกุศลทุจริตซึ่งจะให้ผลในประวัติกาลได้

อนึ่งปโยคะแห่งผรุสวาจานี้ ในอภิธัมมัตถสังคหอรรถกถา กล่าวว่าโดยมากเป็นวจีปโยคะ แต่อาจเป็นกายปโยคะก็ได้ ดังมีสาธกบาลีว่า

มุสาวาโท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สมฺผปฺปลาโป เจติ วจีวิญฺญตฺติสงฺขาเต วจีทฺวาเร พาหุลฺลวุตฺติโต วจีกมฺมํ นาม

จบ ผรุสวาจา

๗. สัมผัปปลาป

สมฺผ ปลปตีติ = สมฺผปฺปลาโป

การกล่าววาจาที่ไม่เบ็นประโยชน์ ชื่อว่า **สัมผัปปลาปะ**

สัมผัปปลาปะ หมายความว่าการกล่าววาจาที่ไม่เบ็นประโยชน์ หรือที่เรียกว่า **อนัตถสัณหิตวัตถุ** ซึ่งมีความหมายว่าไม่มีประโยชน์เช่นเดียวกัน

การกล่าวเรื่องที่ไม่เบ็นจริง หรือเรื่องที่ไม่อาจเบ็นไปได้ ซึ่งไม่ประกอบด้วยประโยชน์ใด ๆ ชื่อว่า **สัมผัปปลาปะ**

หรืออีกนัยหนึ่ง การเสกสรรพ์ปั้นแต่งเรื่องขึ้นโดยไร้สาระไม่มีประโยชน์ใด ๆ นอกจากเบ็นการยั่วให้เกิดโลภะโทสะ ทั้งทางกายปโยคะวจีปโยคะโดยอกุศลเจตนา เช่นการกล่าวถึงสงครามภารตะ คือสงครามในระหว่างพี่น้อง หรือการกล่าวเรื่องนางสีดาที่ถูกลักพาไป เบ็นต้น ชื่อว่า **สัมผัปปลาปะ**

การที่จะพิจารณาว่า กล่าวอย่างใดมีโทษมาก กล่าวอย่างใดมีโทษน้อยนั้น จะพิจารณาได้ดังนี้ คือ การมักกล่าวสัมผัปปลาปะของบุคคลนั้น ถ้าได้มีการคบหากับบุคคลอื่นน้อยก็มีโอกาสกล่าวน้อย จึงมีโทษน้อย ถ้าได้มีการคบหากับบุคคลมากก็มีโอกาสกล่าวมาก จึงมีโทษมาก ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

โส อาเสวนมณฺฑตาย อปฺปสาวชฺโช อาเสวนมหนฺตตาย มหาสาวชฺโช

สัมผัปปลาปะนี้ประกอบด้วยองค์กรรมบถ ๒ ประการ ดังปรากฏในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตสฺส เทฺว สมฺภารา ภารตยุทฺธสีตาหรณาทิ นิรตฺถกถา ปูเรกฺขารตา ตถารูปีกถากถนญฺจาติ

องค์กรรมบถ ๒ ประการ คือ

๑. **ภารตยุทฺธสีตาหรณาทิ** **นิรตฺถกถาปุเรกฺขารตา** ชอบพูดถึงเรื่องสงครามภารตยุทธ์ คือ การสงครามระหว่างพี่น้อง หรือเรื่องนางสีดาถูกลักพาไป เป็นต้น ซึ่งเป็นคำกล่าวที่หาสาระประโยชน์มิได้

๒. **ตถารูปีกถากถนญฺจ** การกล่าววาจานั้นออกไป

การกล่าวสัมผัปปลาปะ เมื่อครบองค์ทั้ง ๒ นี้ก็ เป็นการสมบูรณ์ด้วยกรรมบถอันเป็นอปายคมนิย เป็นชนกกรรมนำปฏิสนธิในอบายภูมิ ถ้าไม่ครบองค์ก็เป็นอกุศลทุจริต ให้ผลในประวัติกาลได้

ส่วนปโยคะขอให้ดูในผรุสวาจา

จบ สัมผัปปลาปะ

---

๘. อภิชฌา

อภิมุกฺขำ ฌายตีติ = อภิชฌา

ความพอใจอยากได้ทรัพย์สมบัติของผู้อื่น ชื่อว่า **อภิชฌา**

อภิชฌาคือความยินดีพอใจในทรัพย์สมบัติของผู้อื่น และอยากให้ทรัพย์นั้นเป็นของตน โดยไม่เป็นธรรม ชื่อว่าอภิชฌา

อธิบายว่า กิริยาที่มีความพอใจในทรัพย์สมบัติของผู้อื่น จะเป็นด้วยทรัพย์นั้นมีความสวยงามหรือมีราคามากก็ตาม เพียงแต่มีความพอใจเท่านั้น ยังไม่ได้คิดอยากจะได้มาเป็นของตน ก็เป็นแต่โลภะธรรมดา ต่อเมื่อความพอใจนั้นเป็นเหตุให้เกิดความอยากได้มาเป็นของตนเฉย ๆ ไม่ได้คิดที่จะซื้อหรือขอ ซึ่งสุดแต่เจ้าของทรัพย์นั้นจะยินยอมตกลงด้วยความเต็มใจ อาการดังกล่าวนี้จึงเป็นอภิชฌา ดังมีสาธกบาลีในธัมมสังคณี. อรรถกถาว่า

ปรภณฺฑวตฺถุเก หิ โลเภ อุปฺปนฺเนปี น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ ยาว น อโห วต อิทำ มมาติ อตฺตโน ปริณาเมติ

การที่จะพิจารณาเพื่อทราบถึงโทษของอภิชฌา ว่าอย่างใดมีโทษมาก อย่างใดมีโทษน้อยนั้น ขอให้ดูที่บทอทินนาทานซึ่งได้กล่าวมาแล้วนั้น โดยมีอธิบายเหมือนกัน

อภิชฌานี้มีองค์กรรมบถ ๒ ประการ ดังแจ้งอยู่ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตสฺสา เทฺว สพฺภารา ปรภณฺฑำ อตฺตโน ปริณามนญฺจาติ

องค์กรรมบถ ๒ ประการ คือ

๑. **ปรภณฺฑำ** ทรัพย์ของผู้อื่น

๒. **อตฺตโน ปริณามนำ** มีความเพ่งเล็งเพื่อให้ได้ทรัพย์ของผู้อื่นแล้วนั้นน้อมมาเป็นของตน

อภิชฺฌานี้ เมื่อครบองค์ทั้ง ๒ ก็เป็นอปายคมนิย เป็นชนกกรรมนำปฏิสนธิในอบายภูมิ ถ้าไม่ครบองค์ก็ไม่เป็นอปายคมนิย แต่ก็เป็นอกุศลทุจริต ให้ผลในประวัติ-กาลได้

อภิชฺฌานี้ โดยมากเป็นมโนกรรม แต่กายกรรมวจีกรรมก็อาจเป็นได้บ้าง ดังสาธกบาลี ในอภิธัมมัตถสังคหอรรถกถาแสดงว่า

อภิชฺฌา พฺยาปาโท มิจฺฉาทิฏฺฐิ เจติ อญฺญตราปี วิญฺญตฺติยา มนสฺมิเยว พาหุล วุตฺติโต มโนกมฺมำ นาม

จบ อภิชฺฌา

---

๙. พยาบาท

พฺยาปชฺชติ หิตสุขํ เอเตนาติ = พฺยาปาโท

ชื่อว่าพยาบาท เพราะเป็นเหตุให้หิตสุขถึงความพินาศ

พยาบาท หมายความว่า สภาพที่คิดจะให้สัตว์ได้รับความพินาศ จะโดยให้เสื่อมเสียไปซึ่งทรัพย์สมบัติก็ดี หรือจะให้ชีวิตของสัตว์นั้น ๆ ทำลายไปก็ดี ชื่อว่าพยาบาท

อธิบายว่า บุคคลใดมีความโกรธผู้อื่นอยู่ ถ้าเป็นแต่มีความโกรธอยู่เฉย ๆ มิได้คิดที่จะทำลายเขา หรือไม่ได้คิดจะให้เขาได้รับความพินาศ แม้จะเป็นเพียงทรัพย์สมบัติหรือชีวิตก็ดี เพียงเท่านี้ก็เป็นเพียงโทสะธรรมดา ยังไม่เป็นพยาบาทต่อเมื่อมีความโกรธขึ้นด้วยและมีจิตคิดจะทำลายเขา หรืออยากจะให้เขาได้รับความพินาศด้วยประการใด ๆ ก็ดี อาการดังกล่าวนี้จึงจะเป็นพยาบาท ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ปรสตฺตวตฺถุเก หิ โกเธ อุปฺปนฺเนปี น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ ยาว อโหวตายํ อุชฺฉิชฺเชยฺย วินสฺเสยฺยาติ ตสฺส วินาสนํ น จินฺเตสิ

การที่จะพิจารณาเพื่อทราบโทษของพยาบาทว่า อย่างใดมีโทษมาก อย่างใดมีโทษน้อยนั้น ขอให้ดูคำอธิบายในบทผรุสวาจาที่ได้แสดงมาแล้ว

พยาบาทนี้ ประกอบด้วยองค์กรรมบถ ๒ ประการ ดังสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตสฺส เทว สมฺภารา ปรสตฺโต จ ตสฺส จ วินาสจินฺตาติ

องค์กรรมบถ ๒ ประการ คือ

๑. ปรสตฺโต จ มีสัตว์อื่น เพื่อทำลาย

๒. วินาสจินฺตา จ มีจิตคิดทำลาย เพื่อให้สัตว์นั้นประสพความพินาศ

พยาบาทนี้ เมื่อครบองค์กรรมบถ ก็เป็นอปายคมนิย เป็นชนกกรรมนำปฏิสนธิในอบายภูมิ ถ้าไม่ครบองค์ก็เป็นอกุศลทุจริต ให้ผลในประวัติกาลได้

สำหรับปโยคะและกรรมทวาร ขอให้ดูในอภิชฌา

จบ พยาบาท

๑๐. มิจฉาทิฏฐิ

มิจฺฉา ปสฺสตีติ = มิจฺฉาทิฏฺฐิ

ความเห็นผิดชื่อว่า **มิจฉาทิฏฐิ**

มิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิด หรือความเข้าใจผิด ในสังขารรูปนามได้แก่ มิจฉาทิฏฐิ ๖๒ ประการ มีสักกายทิฏฐิ นัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ อกิริยทิฏฐิ เป็นต้น

สำหรับสักกายทิฏฐิ ได้กล่าวมาในทิฏฐิสัญโญชน์แล้ว ฉะนั้นในที่นี้จะกล่าวเพิ่มเติมเฉพาะนัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ และ อกิริยทิฏฐิ อีกเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

นัตถิกทิฏฐิ คือความยินดีพอใจในความเห็นที่เข้าใจว่า การกระทำทั้งหลายจะเป็นความดีก็ตาม ความชั่วก็ตาม ไม่มีผลสนอง (วิบาก) ในอนาคตชาติ (ปฏิเสธผล) เช่นกุศลเจตนาในการให้ทานก็ไม่มีผล การบูชาต่าง ๆ ก็ไม่มีผล สุคติทุคติก็ไม่มี กรรมทั้งหลายไม่มีวิบาก โลกนี้ก็ไม่มี โลกหน้าก็ไม่มี มารดาบิดาไม่มีคุณ เทวดาพรหมไม่มี ในโลกนี้สมณพราหมณ์ที่สามัคคีปฏิบัติดีก็ไม่มีในโลกนี้หรือโลกหน้าผู้ตรัสรู้เองไม่มี เป็นต้น ดังสาธกบาลีในสามัญญผลสูตรพระบาลีว่า

นตฺถิ ทินฺนํ นตฺถิ ยิฏฺฐํ นตฺถิ หุตํ นตฺถิ สุคตทุกฺตานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก นตฺถิ อยํ โลโก นตฺถิ ปโรโลโก นตฺถิ มาตา นตฺถิ ปิตา นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา นตฺถิ โลเก สมณพฺราหฺมณา สมคฺคตา สมฺมาปฏิปนฺนา เย อิมญฺจ โลกํ ปรญฺจ โลกํ สยํ อภิญฺญา ย สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺติ

และโดยที่มีความเห็นปฏิเสธผลของกรรมแล้ว ก็มีความเห็นต่อไปว่ากรรมคือการกระทำดีกระทำชั่วไม่มี เหมือนกัน ดังมีสาธกบาลีในสามัญญผลสูตรอรรถกถาว่า

วิปากํ ปฏิปาเหนฺเตนาปิ กมฺมํ ปฏิปาหิตํ โหติ

อเหตุกทิฏฐิ คือความยินดีพอใจในความเห็นที่เข้าใจว่า การกระทำทั้งหลายจะเป็นความดีก็ตาม ความชั่วก็ตาม ไม่มี (ปฏิเสธเหตุ) กล่าวคือ สัตว์ทั้งหลายจะเศร้าหมอง

เร่าร้อนก็เป็นไปเอง ไม่ใช่เป็นไปด้วยเหตุปัจจัย หรือเหตุปัจจัยไม่ได้ทำให้สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเร่าร้อนประการหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายที่จะบริสุทธิ์ก็เป็นไปเอง ไม่ใช่เป็นด้วยเหตุปัจจัย หรือเหตุปัจจัยไม่ได้ทำให้สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์อีกประการหนึ่ง ดังมีสาธกบาลีในสามัญญสูตรพระบาลีว่า

นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานำ สำกิเลสาย อเหตู อปฺปจฺจยา สตฺตา สำกิลิสฺสนฺติ นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานำ วิสุทฺธิยา อเหตุ อปฺปจฺจยา สตฺตา วิสุชฺฌนฺติ

และโดยที่มีความเห็นปฏิเสธเหตุของกรรมแล้ว ก็มีความเห็นต่อไปว่าผลของกรรมก็ย่อมไม่มีเหมือนกัน ดังสาธกบาลีในสามัญญผลสูตรอรรถกถาว่า

นตฺถิ เหตูติ วทนฺโต อภยำ ปฏิปาเหติ

อกิริยทิฏฐิ คือความยินดีพอใจในความเห็นที่เข้าใจว่า การกระทำใด ๆ ในปัจจุบันนี้ที่เป็นกุศลก็ไม่มี ที่เป็นอกุศลก็ไม่มี เป็นแต่สักว่าเป็นการกระทำเท่านั้น ดังมีสาธกบาลีในสามัญญสูตรพระบาลีว่า

กโรโต การยโต ฉนฺทโต เฉทา ปยโต ฯเปฯ น กริยติ ปาปำ

และโดยที่มีความเห็นปฏิเสธว่า การกระทำใด ๆ ไม่เป็นกรรมแล้ว ก็มีความเห็นต่อไปว่า การกระทำนั้น ๆ ย่อมไม่มีผล (วิบาก) ในอนาคต ดังมีสาธกบาลีในสามัญญผลสูตรอรรถกถาว่า

กมฺมำ ปฏิปาเหนฺเตนาปี วิปาโก ปฏิปาหิโต โหติ

รวมความว่า นัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ อกิริยทิฏฐิ ทั้ง ๓ ประการนี้ย่อมปฏิเสธเหตุ ปฏิเสธกรรม และปฏิเสธผลของกรรม ดังมีสาธกบาลีในมูลฎีกาว่า

เอเตสุ ปุริมวาโท พนฺธน มุกฺขานำ เหตุำ ปฏิเสเธติ ทุติโย กมฺมำ ตติโย วิปากนฺติ อยเมเตสำ วิเสโส

การที่จะพิจารณาว่า มิจฉาทิฏฐินี้ ประการใดมีโทษมาก ประการใดมีโทษน้อย ขอให้ดูคำอธิบายในบทสัมผัปปลาปะ ที่ได้แสดงมาแล้ว

อีกนัยหนึ่ง ในอัฏฐาสาลินีอรรถกถาแสดงว่า การที่จะพิจารณาถึงโทษของมิจฉาทิฏฐินี้ว่า ประการใดมีโทษมาก ประการใดมีโทษน้อยนั้น ให้พิจารณาที่ทิฏฐิ คือ ถ้าเป็นอนิยตมิจฉาทิฏฐิก็มีโทษน้อย ถ้าเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิก็มีโทษมาก มิจฉาทิฏฐิมีองค์กรรมบถ ๒ ประการ ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสลินีอรรถกถาว่า

ตสฺสา เทฺว สมฺภารา วตฺถุโน จ คหิตาการวิปรีตตา ยถา จ ตำ คณฺหาติ ตถาภาเวน ตสฺสุปฏฺฐานนฺติ

องค์กรรมบถ ๒ ประการ คือ

๑. **วตฺถุโน วิปรีตตา** ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ผิด

๒. **ตถาภาเวน อุปฏฺฐานำ** เชื่อและยินดีพอใจในอารมณ์นั้น

มิจฉาทิฏฐินี้โดยเฉพาะนัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ อกิริยทิฏฐิ ทั้ง ๓ ประการนี้อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น ที่ครบองค์กรรมบถเป็นอปายคมนิย เป็นชนกกรรมนำปฏิสนธิในอบายภูมิ ส่วนมิจฉาทิฏฐิอื่น ๆ ไม่ครบองค์กรรมบถ แต่ก็เป็นอกุศลทุจริตให้ผลในประวัติกาล ดังมีสาธกบาลีในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

ตตฺถ นตฺถิกาเหตุก อกิริยทิฏฐิหิ เอว กมฺมปถเภโท น โหติ น อญฺญทิฏฐิหิ

จบ มิจฉาทิฏฐิ

การประหาณอกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการนี้ ตามลำดับแห่งอริยมรรคทั้ง ๔ นั้น มีสาธกบาลีในยุควิสุทธิมรรคอรรถกถาว่า

อกุสลกมฺมปเถสุ ปาณาติปาโต อทินฺนาทานำ มิจฺฉาจาโร มุสาวาโท มิจฺฉาทิฏฺฐีติ อิเม ปฐมญาณวชฺฌา ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา พฺยาปาโทติ ตโย ตติยญาณวชฺฌา สมฺผปฺปลาป อภิชฺฌา จตุตฺถญาณวชฺฌา

แปลเป็นใจความว่า ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท มิจฉาทิฏฐิ ประหาณได้เด็ดขาดด้วยอำนาจโสดาปัตติมัคคญาณ ปิสุณวาจา ผรุสวาจา พยาบาททั้ง ๓ นี้ ประหาณได้เด็ดขาดด้วยอำนาจอนาคามิมัคคญาณ สัมผัปปลาปะอภิชฌา ประหาณได้เด็ดขาดด้วยอำนาจอรหัตตมัคคญาณ

อนึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอรรถกถานี้ ยังได้อธิบายถึงการประหาณอกุศลกรรมบถ ๑๐ นี้ไว้อย่างพิศดารต่อไป โดยแยกเป็นชนิดอบายคมนิย และชนิดไม่ใช่อบายคมนิย ในชนิดที่ไม่ใช่อบายคมนิย ได้แยกเป็นชนิดโอฬาริกะและสุขุมะ และในชนิดที่เป็นสุขุมะนั้นได้แยกเป็นชนิดที่เกี่ยวกับกามราคะและภวราคะด้วย ดังต่อไปนี้

อกุศลกรรมบถชนิดที่เป็นอบายคมนิยทั้งหลาย ประหาณได้ด้วยอำนาจโสดาปัตติมัคคญาณชนิดที่ไม่เป็นอบายคมนิยที่เป็นอย่างหยาบ ประหาณได้ด้วยอำนาจสกทาคามิมัคคญาณ ชนิดที่เป็นสุขุมะที่เกี่ยวด้วยกามราคะและพยาบาท ประหาณได้ด้วยอำนาจอนาคามิมัคคญาณ ส่วนชนิดที่เป็นสุขุมะที่เกี่ยวกับภวราคะประหาณได้ด้วยอำนาจอรหัตตมัคคญาณ

จบ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

บทที่ ๑๙

อกุศลจิตตุปบาท

อกุศลจิตตุปบาทหมายความว่า อกุศลจิตประกอบด้วยเจตสิก ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ สำหรับการประหาณอกุศลจิตเหล่านี้ วิสุทธิมรรคอรรถกถาแสดงว่า

อกุสลจิตฺตุปฺปาเทสุ จตฺตาโร ทิฏฐิสมฺปยุตฺตา วิจิกิจฉาสมฺปยุตฺโต จาติ ปญฺจ ปฐมญาณวชฺฌาว เทฺว ปฏิฆสมฺปยุตฺตา ตติยญาณวชฺฌา เสสา จตุตฺถญาณวชฺฌา

แปลเป็นใจความว่า ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ รวม ๕ ดวง ประหาณได้ด้วยโสดาปัตติมัคคญาณ ปฏิฆสัมปยุตตจิต ๒ ประหาณได้ด้วยอนาคามิมัคคญาณ ส่วนที่เหลือคือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ อุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ รวม ๕ ดวง ประหาณได้ด้วยอรหัตตมัคคญาณ

อนึ่งในธัมมสังคณีพระบาลี ได้อธิบายการประหาณอกุศลจิตตุปบาทไว้อย่างพิศดารว่า อกุสลจิตตุปบาท ที่เป็นอบายคมนิยทั้งหลาย ได้แก่ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ และทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ ที่เป็นอบายคมนิยประหาณได้ด้วยโสดาปัตติมัคคญาณ ดังมีสาธกบาลีว่า **(จตฺตาโร ทิฏฐิคตวิปฺป ยุตฺตโลภสหคตจิตตุปฺปาทา เทฺวโทมนสฺสสหคตจิตุปฺปาทา อิเม ธมฺมา สิยา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา)**

อกุศลจิตตุปบาทที่ไม่เป็นอบายคมนิย แต่เป็นชนิดอย่างหยาบ ได้แก่ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ ที่เกี่ยวด้วยกามราคะ โทสมูลจิต ๒ (คือปฏิฆะ) และอุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ ในฐานะเป็นปหาเนกัฏฐะ รวม ๗ ดวง ประหาณได้ด้วยสกทาคามิมัคคญาณ

อกุศลจิตตุปบาทที่ไม่เป็นอบายคมนิย และเป็นชนิดอย่างประณีตได้แก่ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ ที่เกี่ยวกับกามราคะ โทสมูลจิต ๒ (คือ ปฏิฆะ) และอุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ ในฐานปหาเนกัฏฐะ รวม ๗ ดวง ประหาณได้ด้วยอนาคามิมัคคญาณ

อกุลจิตตุปบาทที่เหลือ ได้แก่ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ เกี่ยวกับภวราคะและอุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ รวม ๕ ดวง ประหาณได้ด้วยอรหัตตมัคคญาณ ดังมีสาธกบาลีว่า **กตเม ธมฺมา น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา อุทฺธจฺจสหคโต จิตฺตุปฺปาโท กตเม ธมฺมา ภาวนาย ปหาตพฺพา อุทธจฺจสหคโต จิตฺตุปฺปาโท**

ปหาเนกัฏฐะ หมายความว่า อำนาจแห่งการประหาณกิเลสของมัคคจิตซึ่งได้ประหาณกิเลสใดไปแล้ว กิเลสอื่นที่มีฐานเสมอกันกันกิเลสที่ได้ประหาณแล้วกิเลสอื่นนั้นก็ย่อมสงบจากสันดานของบุคคลนั้นด้วย ทั้งนี้ถึงแม้ว่ากิเลสอื่นนั้นมิได้เกี่ยวข้องด้วยหรือมิได้ประกอบด้วยกับกิเลสที่ได้ประหาณแล้วก็ตาม ถ้ากิเลสนั้นมีฐานะเท่ากันกับกิเลสที่ประหาณนั้น ก็ย่อมสงบไปด้วย กิเลสที่สงบไปโดยมิได้ถูกประหาณโดยตรงเช่นนี้ ชื่อว่า **ปหาเนกัฏฐะ**

จบ อกุศลจิตตุปบาท

บทที่ ๑๙

อุปกิเลส ๑๖

พระพุทธองค์ทรงแสดงอุปกิเลส ๑๖ ประการนี้ไว้ในมัชฌิมนิ กาย มูล ปัณณาสวิฑัฑสูตร ด้วยพระบาลีดังต่อไปนี้

อภิชฺฌาวิสมโลโภ พฺยาปาโท โกธ อุปนาห มกฺข ปลาส อิสฺสา มจฺฉริย มายา สาเถยฺย ถมฺภ สารมฺภ มาน อติมาน มท ปมาท

อภิชฺฌา แปลว่า ความชื่นชมยินดีในทรัพย์ของผู้อื่น โดยปรารถนาให้มาเป็นของตน วิสมโลภ แปลว่าความโลภมีประมาณมาก

๑. **อภิชฺฌาวิสมโลภ** ความชื่นชมยินดีในทรัพย์ของผู้อื่น โดยปรารถนาให้มาเป็นของตน ด้วยความโลภอันมีประมาณมาก

๒. **พฺยาปาท** ความปองร้ายผู้อื่น

๓. โกธ ความโกรธเคืองผู้อื่น

๔. **อุปนาห** ความผูกเวรผู้อื่น

๕. **มกฺข** ความหลบลู่คุณท่าน

สำหรับมักขะ มีสาธกบาลีปรากฏอยู่ในอิติวุตตกะอรรถกถาว่า

อตฺถโต ปนปเรสํ คุเณ มกฺขนากาเรน ปวตฺโต โทมนสฺสสหคต-จิตฺตุปฺปาโทติ ทตฺทพฺพํ

๖. **ปลาส** การยกตนเทียมท่าน

๗. **อิสฺสา** ความไม่พอใจในทรัพย์หรือคุณของผู้อื่น

๘. **มจฺฉริย** ความตระหนี่

๙. **มายา** การปิดบังความชั่วของตน

๑๐. **สาเถยฺย** การรู้โอ้อวดตนให้ยิ่งกว่าคุณที่มีอยู่

๑๑. **ถมฺภ** ความแข็งกระด้างดื้อดึงต่อคำสอนที่ชอบธรรมสำหรับถัมภะนี้มีสาธกบาลีปรากฏในธัมมสังคณีมูลฎีกาว่า

จิตฺตสฺส ถทฺธตา ตถาปวตฺตจิตฺตเมวาติ วทนฺติ มานวิเสโส วา ทฏฺฐพฺโพ

๑๒. **สารมฺภ** ความปรารภไม่ยอมตาม ยกเหตุผลขึ้นอ้างคัดค้านและทุ่มเถียงต่าง ๆ

๑๓. **มาน** ความถือตัว

๑๔. **อติมาน** ความดูถูกและล่วงเกินผู้อื่น

๑๕. **มท** ความเมาหลง ในร่างกาย ในวัย ในความปราศจากโรค

๑๖. **ปมาท** ความมัวเมา ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์ ทั้ง ๕

ในการประหาณอุปกิเลสของอริยมรรคทั้ง ๔ นั้น มีสาธกบาลีปรากฏในมัชฌิมนิกายมูลปัณณาสอรรถกถาว่า

โสตาปตฺติมคฺเคน มกฺโข ปลาโส อิสฺสา มจฺฉริยํ มายาสาเถยฺยนฺติ อิเม ฉ ปหียฺยนฺติ อนาคามิมคฺเคน พฺยาปาโท โกโธ อุปนาโห ปมาโทติ อิเม จตฺตาโร ปหียฺยนติ อรหตฺตมคฺเคน อภิชฺฌาวิสมโลโภ ถมฺโภ สารมฺโภ มาโน อติมาโน มโทติ อิเม ฉ ปหียฺยนฺติ

แปลเป็นใจความว่า **มักขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาเถยยะ** รวม ๖ ประการนี้ ประหาณได้เด็ดขาดด้วยอำนาจโสดาปัตติมัคคญาณ, พยาบาท **โกธะ อุปนาหะ ปมาทะ** รวม ๔ ประการนี้ ประหาณได้เด็ดขาดด้วยอำนาจ **อนาคา มิมัคคญาณ, อภิชฌาวิสมโลภะ ถัมภะ สามรัมภะ มานะ อติมานะ มทะ** รวม ๖ ประการนี้ ประหาณได้เด็ดขาดด้วยอำนาจอรหัตตมัคคญาณ

อนึ่ง การประหาณอุปกิเลสนี้ ก็ย่อมเป็นไปทำนองเดียวกับการประหาณกิเลสอื่น ๆ คือ การประหาณย่อมแยกเป็นอปายคมนิย และไม่ใช่อบายคมนิย ในชนิดที่ไม่ใช่อบายคมนิย ได้แยกเป็นชนิดโอฬาริกะและสุขุมะ และในชนิดที่เป็นสุขุมะนั้น ได้แยกเป็นชนิดที่เกี่ยวกับกามราคะ และภวราคะด้วย กล่าวคือ อุปกิเลสที่เป็นอปายคมนิยทั้งหลาย ประหาณได้ด้วยอำนาจโสดาปัตติมัคคญาณ ชนิดที่ไม่เป็นอบายคมนิยที่เป็นอย่างหยาบ ประหาณได้ด้วยอำนาจสกทาคามิมัคคญาณ ชนิดที่เป็นสุขุมะที่เกี่ยวด้วยกามราคะและพยาบาท ประหาณได้ด้วยอำนาจอนาคามิมัคคญาณ ส่วนชนิดที่เป็นสุขุมะที่เกี่ยวด้วยภวราคะ ประหาณได้ด้วยอำนาจอรหัตตมัคคญาณ

จบ อุปกิเลส ๑๖

บทพิเศษ

ต่อจากนี้ไปจะได้บรรยายถึงประเภทแห่งอริยบุคคลทั้ง ๔ มีพระโสดาบันเป็นต้น ทั้งแสดงถึงคุณสมบัติ ที่มีพิเศษว่ากันในอริยบุคคลเหล่านั้น แต่ก่อนที่จะแสดงประเภทแห่งอริยบุคคลทั้ง ๔ มีพระโสดาบันเป็นต้น จนถึงพระอรหันต์เป็นที่สุดนั้น ควรจะได้ทราบถึงพระโสดาบัน ๓ ประเภท อันเป็นด้วยอำนาจของอติมานะและมุสาวาท ซึ่งเป็นโสดาบันเทียม ๒ ประเภท และเป็นพระอริยบุคคลซึ่งเป็นโสดาบันแท้ ๑ ประเภทเสียก่อน คือ

๑. **อธิมานิกโสดาบัน**

๒. **อุลุลปนาธิปฺปาย โสดาบัน**

๓. **อริยโสดาบัน**

อธิบายว่า

๑. อธิมานิกโสดาบันนั้น ได้แก่ผู้ที่มีความเข้าใจผิดคิดว่าตนเองได้บรรลุมรรคผลแล้ว โดยที่มีสภาวะบางอย่างเกิดขึ้น ซึ่งเคยได้ยินว่าสภาวะอย่างนั้นเป็นการแสดงว่าได้มรรคผลแล้วประการหนึ่ง เพราะได้ฟังเทศน์ลำดับญาณของอาจารย์ ซึ่งเข้าใจเองว่าเป็นการรับรองของอาจารย์อีกประการหนึ่ง ดังนี้เรียกว่าอธิมานิกโสดาบัน

ในเรื่องการได้ฟังเทศน์ลำดับญาณของอาจารย์นี้ ยังมีผู้เข้าใจความหมายผิดอยู่ จึงขอโอกาสกล่าวไว้ในที่นี้อีกครั้งหนึ่งว่า การได้ฟังเทศน์ลำดับญาณไม่ได้หมายความว่าอาจารย์รับรองว่าผู้ได้ฟังเทศน์ได้บรรลุมรรคผล หมายความแต่เพียงว่า ให้ผู้ปฏิบัติได้มีโอกาสสำรวจตนเองว่า การปฏิบัติของตนนั้น มีสภาวธรรมต่าง ๆ เกิดขึ้น ตรงตามที่พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาไว้หรือไม่ ถ้ามีสภาวธรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นตรงกัน และชัดเจนดีแล้ว

ผู้ปฏิบัตินั้นก็จะรู้ตนเองว่า ตนได้บรรลุธรรมวิเศษแล้ว และมีความมั่นใจในตนอย่างยิ่ง แต่ถ้าสภาวธรรมที่เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติยังไม่ตรงกับลำดับญาณที่อาจารย์แสดง หรือสภาวธรรมบางประการ ที่อาจารย์แสดงย้ำว่าต้องเกิดอย่างชัดเจน แต่สภาวธรรมนั้นไม่ได้เกิดขึ้นแก่ตนเองก็ดี หรือเมื่อได้ฟังเทศน์ลำดับญาณแล้ว ยังสงสัยตนเองอยู่ก็ดี อาการดังกล่าวนี้จะว่าผู้ปฏิบัตินั้นได้บรรลุธรรมวิเศษแล้วยังไม่ได้ ไม่ใช่ถือเอาการได้ฟังเทศน์ลำดับญาณเป็นสำคัญ ทั้งนี้ก็เพราะว่าอาจารย์ทั้งหลายไม่ได้เป็นผู้ได้ปรจิตตวิชชานอภิญญาจึงไม่สามารถจะรู้วาระน้ำจิตของผู้ปฏิบัติได้ การที่เลือกให้ฟังเทศน์ลำดับญาณได้เป็นบางท่าน ไม่ใช่ให้ฟังได้ทุกท่าน ก็เพียงแต่ถือเอาถ้อยคำที่ผู้ปฏิบัติแจ้งแก่อาจารย์ ในขณะสอบอารมณ์เป็นสำคัญ ถ้าถ้อยคำนั้นไปตรงเข้ากับพุทธวจนะที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาไว้ จะโดยที่ผู้ปฏิบัตินั้นได้ยินได้ฟังมาก่อนแล้ว และในขณะปฏิบัตินั้นเพ่งถึงความรู้สึกอันนั้นอยู่ จึงกระทำให้เข้าใจว่าสภาวธรรมนั้น ๆ เกิดขึ้นแก่ตนและแจ้งแก่อาจารย์ด้วยความเข้าใจผิด ซึ่งเป็นเหตุให้อาจารย์พลอยหลงผิดไปด้วย จึงให้ฟังเทศน์ลำดับญาณก็ได้ ฉะนั้นจึงได้กล่าวกำชับอยู่เนือง ๆ ว่าผู้ที่ปฏิบัติผ่านไปแล้วไม่สมควรจะเล่าสภาวธรรมให้ผู้ที่ยังไม่ได้ปฏิบัติได้ทราบ เพราะการกระทำดังนั้นเป็นการลงโทษผู้ฟังเป็นอย่างมาก

๒. อุลุลปนาธิปฺปายโสดาบัน ได้แก่ตนเองก็รู้อยู่ว่าตนยังไม่ได้มรรคผล แต่อยากจะให้ได้เร็ว ๆ จึงแจ้งแก่อาจารย์ว่า มีสภาวะอย่างนั้น ๆ (ซึ่งตนเคยได้ยินมา) เกิดขึ้น และโดยคำกล่าวอันเป็นเท็จนี้อาจารย์พลอยหลงเชื่อ จึงให้ฟังเทศน์ลำดับญาณ อย่างนี้เรียกว่า อุลุลปนาธิปฺปายโสดาบัน

บุคคลทั้ง ๒ ประเภทนี้ไม่ได้มรรคผลจริง แต่โอ้อวดว่าได้ พอนาน ๆ ไป จิตใจที่ตนยึดมั่นอยู่ในองคคุณของพระโสดาบันก็จืดจางลง เป็นเหตุให้กลับประพฤติปฏิบัติตนขาดไปจากองคคุณนั้น ๆ มีการลุอกุศลกรรมบถ เช่น การเสพย์สุราและกล่าวมุสาวาทเป็นต้น

๓. อริยโสดาบัน เป็นผู้ที่ได้บรรลุอริยมรรคอริยผลอย่างแท้จริง การประพฤติปฏิบัติใด ๆ ถึงแม้จะเป็นเวลาภายหลังการปฏิวิบัติวิปัสสนากรรมฐานไปแล้ว

ช้านานเพียงไรก็ตาม ก็จะไม่มีการเสื่อมไปจากองค์คุณแห่งโสดาบันเป็นอันขาด เพราะการบรรลุอริยมรรคอริยผลอย่างแท้จริงนั้น ได้ประหาณกิเลสที่จะทำให้ปฏิบัติผิดจากองค์คุณนั้นเป็นสมุจเฉทไปแล้ว

ต่อจากนี้ไปจะได้อธิบายถึงพระอริยบุคคลทั้ง ๔ มีพระโสดาบันเป็นต้น จนถึงพระอรหันต์เป็นที่สุด โดยประเภทแห่งคุณสมบัติพิเศษและอานิสงส์ ตลอดจนเหตุที่จะได้รับอานิสงส์ ซึ่งเป็นคุณสมบัติพิเศษนั้น ๆ กล่าวคือ

พระโสดาบันมี ๓ ประเภท

๑. **เอกพิชีโสดาบัน**

๒. **โกลังโกลโสดาบัน**

๓. **สัตตขัตตุปรมโสดาบัน**

๑. เอกพิชีโสดาบัน มีวจนัตถะว่า **เอกำ พีชำ อสฺสาติ** = เอกพิชี หมายความว่า เป็นโสดาบันที่จะมีปฏิสนธิต่อไปข้างหน้าอีกชาติเดียวก็จะได้บรรลุอรหัตตผล แล้วจะปรินิพพาน

๒. โกลังโกลโสดาบัน มีวจนัตถะว่า **กุลโต กุลำ คจฺฉตีติ = โกลำ โกโล** หมายความว่า เป็นพระโสดาบันที่จะต้องปฏิสนธิต่อไปอีกตั้งแต่ ๒ ชาติ ถึง ๖ เป็นอย่างมากก็จะบรรลุอรหัตตผลแล้วจะปรินิพพาน ดังในมหาฎีกา หน้า ๓๔๕ ว่า **"ยาว ฉฏฺฐภวา สำสรนฺโตปี โกลำโกโลว โหติ"** ผู้ที่จะต้องเกิดอีกตั้งแต่ ๒ ชาติ ถึง ๖ ชาติ แล้วบรรลุอรหัตตผล ชื่อว่า โกลังโกละ

๓. สัตตขัตตุปรมโสดาบัน มีวจนัตถะว่า **สตฺตขตฺตุ ปรมำ อสฺสาติ = สตฺตขตฺตุปรโม** หมายความว่า เป็นพระโสดาบันที่จะต้องปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิและเทวภูมิอีกอย่างมากเพียง ๗ ชาติก็จะบรรลุอรหัตตผลแล้วจะปรินิพพาน โกลังโกลโสดาบันและสัตตขัตตุปรมโสดาบัน ทั้ง ๒ นี้ ถ้าได้มีการอบรมอินทรีย์โดยไม่ประมาทก็อาจบรรลุอรหัตตผลและปรินิพพาน ในระหว่างที่ยังไม่ครบ ๖ ชาติ หรือ ๗ ชาติก็ได้ และภาย

ใน ๖ หรือ ๗ ชาตินั้นก็ไม่ไปสู่อบายภูมิเลย ทั้งการปฏิสนธิทุก ๆ ชาตินั้น ก็จะเกิดในตระกูลสูงอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ มีมนุษย์สมบัติและเทวสมบัติ พรั่งพร้อมไปด้วยยศและบริวาร จะไม่เกิดในตระกูลต่ำเลย ดังมีสาธกบาลีในสุตตนิบาตรัตนสูตรพระบาลีและอรรถกถาว่า

เย อริยสจฺจานิ วิภาวยนฺติ คมฺภีรปญฺเญน สุเทสิตานิ กิญฺจาปี เต โหนฺติ ภุสปฺปมตฺตา น เต ภวํ อฏฺฐม มาทิยนฺติ (พระบาลี)

ชนเหล่าใดรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ อันสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงไว้แล้ว ชนเหล่านั้นแม้ประมาทมาก ก็จะไม่ถือเอาภพที่ ๘ คือจะเกิดเพียง ๗ ชาติ เท่านั้น

นามญฺจ รูปญฺจ เตสํ นิรุทฺธตฺตา อตฺถงฺคตตฺตา อฏฺฐมํ ภวํ น อาทิยนฺติ สตฺตมภเว เอว ปน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณนฺติ (อรรถกถา)

นามและรูปย่อมไม่ถือเอาภพที่ ๘ เพราะนามและรูปดับไปแล้ว คือไม่ตั้งอยู่แล้ว

การที่มีพระโสดาบัน ๓ ประเภทนั้น เพราะต่างกันด้วยกำลังแห่งอินทรีย์มีศรัทธา, ปัญญาเป็นต้น ที่ได้สร้างสมอบรมมาแต่อดีตชาติ ถ้าในอดีตชาติได้สร้างบารมีอินทรีย์มาแล้วอย่างแก่กล้า เมื่อได้บรรลุโสดาบันแล้วก็เป็นเอกพิชีโสดาบัน ถ้าในอดีตชาติได้สร้างบารมีอินทรีย์มาเป็นอย่างปานกลางเมื่อได้บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้วก็เป็นโกลังโกลโสดาบัน ถ้าในอดีตชาติได้สร้างบารมีอินทรีย์มาเป็นอย่างอ่อน เมื่อได้บรรลุพระโสดาบันก็เป็นสัตตขัตตุปรมโสดาบัน

หรืออีกนัยหนึ่ง พระโสดาบันบุคคลที่มีจิตมุ่งมั่นต่ออริยมรรคเบื้องบน ๓ ด้วยความอุตสาหะ เจริญวิปัสสนาด้วยกำลังอันแรงกล้าเช่นนี้ เป็นเอกพิชีโสดาบัน พระโสดาบันบุคคลที่มีจิตมุ่งมั่นต่ออริยมรรคเบื้องบน ๓ ด้วยความอุตสาหะ เจริญวิปัสสนาด้วยกำลังอย่างปานกลางเช่นนี้ เป็นโกลังโกลโสดาบัน บุคคลที่มีจิตมุ่งมั่นต่ออริยมรรคเบื้องบน ๓ ด้วยความอุตสาหะ เจริญวิปัสสนาด้วยกำลังอย่างอ่อนเช่นนี้เป็นสัตตขัตตุปรมโสดาบัน

พระสกทาคามี

สกึ อาคจฺฉตีติ = สกทาคามี

ผู้ที่ (โดยมาก) จะกลับมาปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิอีกเพียงครั้งเดียว ชื่อว่า สกทาคามี พระสกทาคามีบุคคลมี ๕ ประเภท คือ

๑. อิธ ปตฺวา อิธ ปรินิพฺพายี สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษย์ภูมิ และบรรลุอรหัตตผลในมนุษย์ภูมิในชาติเดียวกัน

๒. ตตฺถ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายี สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในเทวภูมิ และบรรลุอรหัตตผลในเทวภูมิในชาติเดียวกัน

๓. อิธ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายี สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษย์ภูมิแล้วจุติจากมนุษย์ภูมิไปปฏิสนธิในเทวภูมิ และบรรลุอรหัตตผลในเทวภูมิ

๔. ตตฺถ ปตฺวา อิธ ปรินิพฺพายี สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในเทวภูมิ แล้วจุติจากเทวภูมิมาปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิ และบรรลุอรหัตตผลในมนุษย์ภูมิ

๕. อิธ ปตฺวา ตตฺถ นิพฺพตฺติตฺวา อิธ ปรินิพฺพายี สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคล ในมนุษย์ภูมิ แล้วจุติจากมนุษย์ภูมิไปปฏิสนธิในเทวภูมิ แล้วจุติจากเทวภูมิกลับมาปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิ และบรรลุอรหัตตผลในมนุษย์ภูมิ

พระสกทาคามีบุคคลประเภทที่ ๑ ถึงประเภทที่ ๔ เป็นนัยโดยอ้อม ประเภทที่ ๕ เป็นนัยโดยตรง ดังปรากฏตามสาธกบาลีในวิสุทธิมรรคมหาฎีกาที่แสดงไว้ข้างต้นนั้นแล้ว

พระอนาคามี

อิมำ กามธาตุ์ น อาคจฺฉตีติ = อนาคามี

ผู้จะไม่กลับมาปฏิสนธิในกามภูมิ ชื่อว่าอนาคามี

พระอนาคามีบุคคลมี ๕ ประเภท คือ

๑. **อนฺตราปรินิพฺพายี** ได้แก่พระอนาคามีบุคคล ที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง และจะบรรลุอรหัตตผลแล้วปรินิพพาน ภายในอายุครึ่งแรกของภูมินั้น

๒. **อุปหจฺจปรินิพฺพายี** ได้แก่พระอนาคามีบุคคล ที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง และจะบรรลุอรหัตตผลแล้วปรินิพพาน ภายในอายุครึ่งหลังของภูมินั้น

๓. **อสงฺขารปรินิพฺพายี** ได้แก่พระอนาคามีบุคคล ที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง และจะบรรลุอรหัตตผลในภูมินั้นโดยสะดวกไม่ต้องพยายามมาก แล้วปรินิพพาน

๔. **สสงฺขารปรินิพฺพายี** ได้แก่พระอนาคามีบุคคล ที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง และจะบรรลุอรหัตตผลในภูมินั้น โดยต้องพยายามอย่างแรงกล้า แล้วปรินิพพาน

๕. **อุทฺธ์โสต อกนิฏฺชคามี** ได้แก่พระอนาคามีบุคคล ที่ปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิชั้นต่ำ คือ อวิหาภูมิ แล้วจุติ และปฏิสนธิในภูมิที่สูงขึ้นไป คือ อตัปปาภูมิ สุทัสสาภูมิสุทัสสีภูมิ โดยลำดับจนถึงอกนิฏ ฐาภูมิ และได้บรรลุอรหัตตผลแล้วปรินิพพาน

พระอนาคามีบุคคลนี้ โดยที่ได้ละโอรัมภาคิยสัญโญชน์ สัญโญชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการได้ โดยเด็ดขาดแล้ว ฉะนั้นพระอนาคามีบุคคลจึงไม่ปฏิสนธิในกามภูมิเลย แต่โดยที่ยังละอุทธัมภาคิยสัญโญชน์คือสัญโญชน์เบื้องสูง ๕ ประการไม่ได้ จึงยังต้องปฏิสนธิในพรหมภูมิ แต่การที่จะปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งย่อมแล้วแต่ฌานที่พระอนาคามีบุคคลแต่ละท่านได้อยู่ เช่น ผู้ที่ได้ปฐมฌานกุศลก็ปฏิสนธิในปฐมฌานภูมิผู้ที่ได้ทุติยฌานกุศลและตติยฌานกุศล ก็ปฏิสนธิในทุติยฌานภูมิ ผู้ที่ได้จตุตถฌานกุศลก็ ปฏิสนธิในตติยฌานภูมิ ผู้ที่ได้ปัญจมฌานกุศลก็ปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิ ๕ ชั้น ชั้นใดชั้นหนึ่ง แล้วแต่ความแก่กล้าของอินทรีย์ คือ ผู้ที่แก่กล้าด้วยสัทธินทรีย์ก็ปฏิสนธิในอวิหาภูมิ ผู้ที่แก่กล้าด้วยวิริยินทรีย์ก็ปฏิสนธิใน อตัปปาภูมิ ผู้ที่แก่กล้าด้วยสตินทรีย์ก็ปฏิสนธิในสุทัสสาภูมิ ผู้ที่แก่กล้าด้วยสมาธินทรีย์ก็ปฏิสนธิในสุทัสสีภูมิ ผู้ที่แก่กล้าด้วยปัญญินทรีย์ก็ปฏิสนธิในอกนิฏฐาภูมิ

พระอนาคามีบุคคลนี้มีผู้เข้าใจกันมากว่า เมื่อจุติแล้วจะต้องไปปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิ ทั้งนี้ก็โดยมีอภิธัมมัตถสังคหอรรถกถากล่าวไว้ว่า **อนาคามี โนปน สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺติ** การที่อภิธัมมัตถสังคหอรรถกถากล่าวไว้ดังนี้ ก็โดยมุ่งหมายเอาพระอนาคามีผู้ได้รูปปัญจมฌานเท่านั้น ส่วนพระอนาคามีซึ่งได้ปฐมฌานถึงจตุตถฌานก็ดี หรือพระอนาคามีที่ได้อรูปฌานก็ดี ย่อมไปปฏิสนธิในรูปภพอรูปภพตามภูมิชั้นของตน ทั้งนี้ก็โดยพระอนาคามีบุคคลทั้งหลายนั้น ยังประหาณรูปราคะอรูปราคะไม่ได้ แต่ถ้าพระ

อนาคามีบุคคลใดปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิแล้วและถ้ายังจะต้องปฏิสนธิอีกต่อไปก็จะปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมินั้นอีก ไม่ย้ายไปปฏิสนธิอื่น ๆ เลย การปฏิสนธิซ้ำในสุทธาวาสภูมินั้นเป็นธัมมนิยามว่า จะต้องปฏิสนธิในภูมิที่สูงกว่าขึ้นไป ไม่ปฏิสนธิซ้ำในภูมิเดิมหรือต่ำกว่า เมื่อปฏิสนธิในอกนิฏฐาภูมิแล้วจะเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานในภูมินั้น ดังมีสาธกบาลีในปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถาว่า

อนาคามี โน ปน รูปารูปราคานํ อปฺปหีนตฺตา อากงฺขมานา เสสรูปา-รูปภเวสุปี นิพฺพตฺติ, สุทธาวาเส นิพฺพตฺตา ปน อญฺญตฺถ น นิพฺพตฺตนฺติ

อนึ่ง พึงทราบไว้ด้วยว่า การที่จะปฏิสนธิในพรหมภูมินั้น จะต้องปฏิสนธิด้วยฌานวิบากอันเป็นผลของฌานกุศล สำหรับพระอนาคามีบุคคลที่เป็นฌานลาภีก็ไม่มีปัญหาอันใด แต่สำหรับพระอนาคามีที่เป็นสุกขวิปัสสก ซึ่งไม่ได้ปฏิบัติสมถะมาเลยนั้น จะไปปฏิสนธิได้อย่างไร แก้ว่า พระอนาคามีบุคคล ถึงแม้ว่าในชาตินั้น จะไม่ได้ปฏิบัติสมถกรรมฐานมาเลยก็ดี เมื่อใกล้จะจุติมัคคสิทธิฌานย่อมเกิดขึ้น แต่จะเป็นฌานชั้นใดย่อมแล้วแต่บุพพาธิการ และก็จะไปปฏิสนธิตามวิบากของฌานนั้น ๆ ดังกล่าวแล้ว

ในเรื่องมัคคสิทธิฌานนี้ ยังมีผู้สงสัยอยู่ว่า ถ้าอนาคามีบุคคลผู้เป็นสุกขวิปัสสก ต้องมรณภาพลงโดยไม่ทันจะรู้ตัว เช่น ขณะที่กำลังหลับอยู่หรือกำลังทำกิจการใด ๆ อยู่ก็ตาม มีผู้กระทำร้ายถึงต้องมรณภาพในทันทีนั้นโดยไม่รู้ตัวนั้น มัคคสิทธิฌานจะเกิดได้หรือไม่ ปัญหานี้แก้ว่า ตราบใดที่มัคคสิทธิฌานยังไม่เกิดขึ้น พระอนาคามีบุคคลจะไม่มีจุติเลย เพราะตามสภาวะ พระอนาคามีบุคคลยังไม่ใช่พระอรหันต์ ซึ่งยังจะต้องปฏิสนธิอยู่ และจะปฏิสนธิในกามภูมิก็ไม่ได้ เพราะละกามราคะเป็นสมุจเฉทแล้ว ถ้ามัคคสิทธิฌานยังไม่เกิดจะปฏิสนธิในพรหมภูมิก็ไม่ได้ เพราะพรหมภูมิต้องปฏิสนธิด้วยฌานวิบากดังกล่าวแล้ว และจุติปฏิสนธินั้นย่อมสืบเนื่องกันเป็นอนันตรปัจจัย หาระหว่างคั่นมิได้ ฉะนั้นถ้าฌานยังไม่เกิดจุติจิตของพระอนาคามีบุคคลก็เกิดขึ้นไม่ได้

พระอนาคามีบุคคลตามความหมายที่ว่าจะไม่กลับมาสู่กามภูมิอีกเลยนั้นหมายเอาการไม่กลับมาปฏิสนธิในกามภูมิเท่านั้น สำหรับในประวัติกาล ถ้าสมัยใดมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก พระอนาคามีบุคคลที่อยู่ในพรหมภูมินั้น ก็ย่อมลงมาสู่มนุษย์ภูมินี้เพื่อจะได้เห็นและได้ฟังธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอยู่

อีกประการหนึ่ง พระเสกขบุคคลชั้นต่ำกว่าพระอนาคามี คือ พระโสดาบันบุคคล และพระสกทาคามีบุคคลนั้น ถ้าเป็นฌานลาภีบุคคลอยู่ด้วย เพื่อจุติจากกามภูมิแล้วก็ย่อมไปปฏิสนธิในพรหมภูมิ และพระเสกขบุคคลเหล่านี้ ถึงแม้จะยังไม่ได้บรรลุพระอนาคามีก็ตาม เมื่อปฏิสนธิในพรหมภูมิแล้ว ย่อมจะไม่กลับมาปฏิสนธิในกามภูมิอีก เช่นเดียวกัน โดยเหตุดังกล่าวนี้ พระเสกขบุคคลผู้เป็นฌานลาภีเหล่านี้จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าฌานอนาคามีบุคคล

พระอรหันต์

ปูชาทิวิเสสำ อรหตีติ = อรหำ

ผู้ที่สมควรแก่การบูชาของเทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อว่าอรหันต์

หมายความว่า พระอรหันตบุคคล นั้น เป็นผู้มีคุณวิเศษโดยที่ได้ประหาณอาสวกิเลสทั้งปวงเป็นสมุจเฉทโดยสิ้นเชิงแล้ว จึงเป็นผู้ที่ควรแก่การบูชาโดยพิเศษของมนุษย์ เทพยดา มาร พรหมทั้งหลาย พระอรหันต์มี ๒ ประเภท คือ พระอรหันตบุคคลที่สำเร็จโดยเจโตวิมุติ และพระอรหันต์ที่สำเร็จโดยปัญญาวิมุติ โยคีบุคคลผู้ปฏิบัติสมถภาวนาจนได้ฌานมาก่อนแล้ว ภายหลังมาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจนได้เป็นพระอรหันต์ก็ดี หรือผู้ที่ปฏิบัติเฉพาะวิปัสสนากรรมฐาน แต่เมื่อได้มรรคผลนั้นฌานก็เกิดขึ้นพร้อมกันด้วยบุพพาธิการก็ดี ทั้ง ๒ ประการนี้ ชื่อว่าฌานลาภีบุคค คือสำเร็จฌานสมาบัติได้วิชา ๓ อภิญญา ๖ ชื่อว่าเจโตวิมุติพระอรหันต์ ท่านเหล่านี้มีคุณพิเศษในทางสำแดงฤทธิ เช่นสามารถเหาะไปในอากาศได้เป็นต้น

ส่วนปัญญาวิมุตติพระอรหันต์นั้น ได้แก่ท่านที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานล้วน ๆ ไม่ได้ปฏิบัติสมถกรรมฐานเลย และเมื่อมรรคผลเกิดขึ้นไม่มีฌานเกิดขึ้นด้วย พระอรหันต์จำพวกนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสุกขวิปัสสก พระอรหันต์ สุกขวิปัสสกพระอรหันต์นี้ ท่านเป็นผู้ปฏิบัติทำให้ฌานแห่งจึงไม่มีอิทธิฤทธิต่าง ๆ

อีกนัยหนึ่ง ท่านแยกพระอรหันต์โดยคุณพิเศษได้อีก ๒ ประเภท คือ ปฏิสัมภิทาปัตตพระอรหันต์ และ อัปปฏิสัมภิทาปัตตพระอรหันต์

ปฏิสัมภิทาปัตตพระอรหันต์ ได้แก่พระอรหันต์ที่ได้ปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ พร้อมกับการบรรลุอรหัตตมรรคอรหัตตผล ปฏิสัมภิทาญาณทั้ง ๔ คือ

๑. **อรรถปฏิสัมภิทา** = แตกฉานในอรรถ
๒. **ธรรมปฏิสัมภิทา** = แตกฉานในธรรม
๓. **นิรุตติปฏิสัมภิทา** = แตกฉานในภาษา
๔. **ปฏิภาณปฏิสัมภิทา** = แตกฉานในปฏิญาณ

ส่วนอัปปฏิสัมภิทาปัตตพระอรหันต์ คือพระอรหันต์ผู้ไม่แตกฉานในปฏิสัมภิทาญาณทั้ง ๔ เรียกว่ามูคพระอรหันต์ คือ พระอรหันต์ผู้ไม่มีความรู้ในพระปริยัติธรรม

พระอรหันต์ผู้ที่เมื่อได้มรรคผลมีฌานเกิดขึ้นพร้อมกันก็ดี หรือพระอรหันต์ผู้ที่ได้มรรคผลมีปฏิสัมภิทาญาณทั้ง ๔ เกิดขึ้นพร้อมกันก็ดี ทั้ง ๒ ประการนี้ย่อมเกิดขึ้นโดยอำนาจของบุพพาธิการ ที่ได้สร้างสมอบรมมาแต่อดีตชาติ กล่าวคือเมื่อท่านได้ประกอบอกุศลใด ๆ ย่อมได้ตั้งจิตอธิษฐานปรารถนาว่า ต่อไปภายหน้าในอนาคตกาล เมื่อได้อรหัตตมรรคอรหัตตผลนั้น ขอให้มรรคสิทธิฌาน หรือปฏิสัมภิทาญาณเกิด ขึ้นพร้อมกันดังนี้ ส่วนพระอรหันต์ผู้ที่ไม่มีฌานหรือปฏิสัมภิทาญาณเกิดขึ้นเมื่อได้อรหัตตมรรคอรหัตตผลนั้น ก็เพราะในอดีตชาติเมื่อท่านประกอบการกุศลใด ๆ ไม่ได้ตั้งความปรารถนาดังกล่าวไว้ ฌานและปฏิสัมภิทาญาณจึงไม่เกิดขึ้น

ยังมีปัญหาอีกประการหนึ่งซึ่งยังมีผู้ข้องใจกันอยู่มาก คือ มรรคจิตทั้ง ๔ ที่ทำการประหาณกิเลสนั้น ได้ประหาณกิเลสที่เป็นอดีต หรือกิเลสที่เป็นอนาคต หรือกิเลสที่เป็นปัจจุบันประการใด

ปัญหานี้วิสุทธิมรรคอรรถกถาแก้ว่า กิเลสที่อริยมรรคประหาณนั้นจะว่าเป็นกิเลสในอดีตก็ไม่ใช่เพราะกิเลสในอดีตก็ดับไปแล้ว จะว่าเป็นกิเลสในอนาคตก็ไม่ใช่ เพราะกิเลสในอนาคตก็ยังไม่เกิด จะว่าเป็นกิเลสในปัจจุบันก็ไม่ใช่ เพราะกิเลสเป็นอกุศลธรรมจะเกิดพร้อมกับมรรคจิตอันเป็นโลกุตตรธรรมไม่ได้ การประหาณกิเลสของอริยมรรคก็คือประหาณสภาพธรรมที่ชื่อว่า **ภูมิลทฺธุปฺปนฺน** ภูมิลัทธุปปันนะก็คืออนุสยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ดังที่ได้อธิบายมาแล้วในบทที่ได้กล่าวถึงอนุสัยว่า อนุสยกิเลสนี้ไม่มีอุปาทะฐีติ ภังคะ ขณะใดที่รูปนามขันธ์ ๕ ปรากฏขึ้น ขณะนั้นก็มีอนุสยกิเลสนอนเนื่องอยู่แล้วดังนี้ อุปมาว่ามีมะม่วงต้นหนึ่ง ผลมะม่วงในฤดูกาลที่แล้วมาก็ได้ถูกเก็บไปหมดแล้ว ผลมะม่วงในฤดูกาลหน้าก็ยังไม่เกิดขึ้นผลมะม่วงในปัจจุบันก็ไม่มีเพราะไม่ใช่ฤดูกาล แต่ตามธรรมดาถึงหากว่าขณะนั้นจะไม่มีผลมะม่วงปรากฏอยู่ก็ตาม แต่พืชที่จะให้เกิดเป็นผลมะม่วงย่อมมีอยู่ ในขณะนี้แหละมีบุรุษผู้หนึ่งได้ทำการตัดรากแก้วแห่งต้นมะม่วงนั้นเสีย กระทำให้พืชที่จะเกิดเป็นผลมะม่วงในกาลต่อไป ซึ่งมีอยู่ในลำต้นนั้นเหี่ยวแห้งและเสื่อมสลายไปเป็นอันว่ามะม่วงต้นนั้นจะไม่มีผลอีกต่อไป ฉันใด การประหาณกิเลสของอริยมรรคก็คือการประหาณอนุสยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ซึ่งเรียกว่า **ภูมิลทฺธุปฺปนฺนอนุสยกิเลส** อันเป็นพืชเชื้อจะให้เกิดปริยุฏฐานกิเลสและวิติกกมกิเลสนั้นเอง ก็อุปมาได้กับการตัดรากแก้วแห่งต้นมะม่วง อันเป็นการทำลายพืชที่จะให้เกิดเป็นผลมะม่วงฉันนั้น ดังสาธกบาลีว่า

เอเตน กึ ทีปีติ โหติ ภูมิลทฺธานํ กิเลสานํ ปหานํ ทีปีตํ โหติ ภูมิลทฺธา ปน กึ อตีตา อนาคตา อุทาหุ ปจฺจุปฺปนฺนา ภูมิลทฺธุปฺปนฺนา เอว นาม เต

อานิสงส์ของพระโสดาบัน

ปฐพฺพยา เอกรชฺเชน สคฺคสฺส คมเนน วา

สพฺพโลกาธิปฺปจฺเจน โสตาปตฺติ ผลํ วรํ

(ธัมมบทพระบาลี)

แปลเป็นใจความว่า

พระเจ้าจักรพรรดิผู้บริบูรณ์ด้วยทรัพย์มหาศาล ทั้งเป็นอิสระใหญ่ในหมู่มนุษย์ ท้าวสักกเทวราชาผู้มีอานุภาพใหญ่ในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น หรือท้าวมหาพรหมผู้เจริญด้วยอิสระ มีมหิทธานุภาพยิ่งในหมู่พรหมก็ตาม แม้เช่นนั้นก็สู้ความเป็นโสดาบัตติผลบุคคลไม่ได้

อธิบายว่า

พระบาลีนี้แสดงความเป็นใหญ่ในฐานต่างๆ กัน เช่นพระราชาผู้เป็นเอกราชในแว่นแคว้นใดๆ ก็หาเทียบเท่ากับเดชานุภาพของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้เป็นอิสระในพื้นพิภพแห่งมนุษย์นี้ได้ไม่ เพราะพระองค์ทรงบริบูรณ์ด้วยรัตนะทั้ง ๗ ประการเป็นต้น แม้ท้าวสักกเทวราชเจ้า ผู้เป็นประมุขแห่งสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น ซึ่งนับว่าประเสริฐกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะพระองค์บริบูรณ์ด้วยทิพยสมบัติอยู่ในเทวะสถาน ที่สุดท้าวมหาพรหมผู้ทรงมหิทธานุภาพยิ่งในหมู่พรหมทั้งหลาย และพรั่งพร้อมด้วยทิพยสมบัติ อันปราณีตยิ่งขึ้นไปกว่าท้าวสักกเทวราชก็ตามแต่เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระนิพพาน ซึ่งพระอริยบุคคลได้บรรลุแล้ว ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเทียบกันได้ เพราะพระนิพพานที่พระโสดาบันได้บรรลุคือโสดาบัตติผลนั้น เป็นธรรมที่ปราณีตและประเสริฐสูงสุด เพราะสามารถทำให้ผู้บรรลุไม่ต้องไปสู่อบายภูมิ และให้พ้นจากสังสารวัฏฏ์ได้โดยแน่นอน ซึ่งต่างกับสมบัติอันเป็นมนุษย์สมบัติ เทวสมบัติ และทิพยสมบัติของท้าวมหาพรหม เพราะสมบัติเหล่านี้เป็นโลกียะอันย่อมมีการเสื่อมได้เป็นธรรมดา ทั้งสมบัติเหล่านั้นไม่สามารถจะทำให้พ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏฏ์ได้ดุจดังพระนิพพาน

นิคม

เอตฺตาวตา จ

มรมฺมรฏฺเฐ ปขุกฺกูอิติ วิสฺสุเต นคเร วิชาตชาเตน ปวตฺติยำ ปน สยามรฏฺเฐ เทวนครำ อิติ ปากเฏ มหาราชธานิยำ ปุพฺพเกหิ ธมฺมิเกหิ ธมฺมราชูหิ การาปิโต วัดมหาธาตูติ อภิปากโฏ นานาฉายูทกสมฺปุณฺโณ โย มหาวิหาโร อตฺถิ ตสฺมึ มหาวิหาเร วสนฺเตน ชาติยา สตฺตจตฺตาฬีสวสฺสิเกน อุปสมฺปทาย สตฺตวีสติ-วสฺสิเกน ปธานกมฺมฏฺฐานาจริยภูเตน ภทฺทนฺตอาสภเถเรน รจิโตยำ คนฺโถ พุทฺธสกฺกราเช ปญฺจสฺสตาธิกทฺวิสหสฺสวสฺสำ สมฺปตฺเต โปฏฺฐปทชุณฺหปกฺขปญฺจา-เทสมตฺโตติ

อาสีสคาถา

๑. โยจายำ คโต สิทฺธึ นนฺตราเยน เกวลึ
ตถา กลฺยาณสงฺกปฺปา สิชฺฌนฺตำ สพฺพชนฺตุนำ

ปตฺถนาคาถา

๒. สุขยนฺตุ ครุเมว สพฺพำ โน ชยตำ ราชา
จิรำ ชีวตุ กปฺปิจ สมิชฺฌตุ มโนภาโว

๓. กาเลน สมฺมา เทโว จ ปวสฺสตำ ปติฏฺฐตุ
จิรำ ธมฺโม ธมฺเม โหนฺตุ สการวา จ ปาณิโน

๔. สทฺธมฺมราชสฺส ธมมำ ปฏิญตฺวา สุขาวหำ
นิพฺพานสุขมุตฺตมำ ยนฺตุ สุปฏิปตฺติยา

๕. ยถา รกฺขึสุ โปราณา สุราชาโน ตเถวิมำ
ราชา รกฺขตุ ธมฺเมน อตฺตโน ว ปชำ ปชนฺติ